

*Ekonomický
časopis*

2112

67135

*Journal
of Economics*

ISSN 0013-3035

11 ⁴²/₁₉₉₄

EKONOMICKÝ ÚSTAV SAV
INSTITUTE OF ECONOMICS SAS

PROGNOSTICKÝ ÚSTAV SAV
INSTITUTE OF FORECASTING SAS

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

HLAVNÝ REDAKTOR

Zdeno Jaura

REDAKTORKA

Katarína Rybanská

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Marta Korcová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Adamiš

Peter Baláž

Jana Černá

Rudolf Filkus

Vladislav Ľaraj

Egon Hlavatý

Felo Hutník

Ivan Jakúbek

Pavol Kárász

Elena Kohútiková

Zora Komínková

Mikuláš Luptáčik

Jozef Makúch

Jozef Markuš

Lubomír Michník

Eduard Mikelka

Viera Mokrášová

Jaroslav Němec

Valéria Nináčová

Juraj Renčko

Brigita Schmögnerová

Vincent Sniščák

Milan Šikula

Ladislav Unčovský

Viliam Vaškovič

Karol Vlachynský

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, Medená 10, 811 02 Bratislava. Články uverejňujeme v slovenskom, českom alebo anglickom jazyku; majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. K článkom prosíme priložiť resumé v anglickom jazyku (resp. k anglickému textu slovenské) v rozsahu najviac 30-40 riadkov. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je 20 strojom písaných strán, hodnotiacich recenzií (podľa rozsahu knihy) 4-7 strán, informatívnych recenzií 1-2 strany, správ 3-5 strán. Poznámky, ktoré patria pod čiaru, číslujú sa poradovým číslom v texte a prikladajú sa súhrne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 - Bibliografické citace. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, zreteľne (strojom alebo na PC) a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska, bydliska, tituly a rodné číslo. Príspevky nie sú honorované. Autor dostane zo svojho príspevku niekoľko separátnych výtlačkov.

ADRESA REDAKCIE

Medená 10, 811 02 Bratislava
telefón 367 642

Číslo bolo redakčne spracované:
november-december 1994

© 2112

OBSAH

Úvod	779
<i>Ivan OKÁLI</i> : K vzniku a možnostiam prekonania transformačnej recesie	781
<i>Egon HLA VATÝ</i> : Riadenie štátneho dlhu v transformácii ekonomiky	795
<i>Zdeno JAURA</i> : Všeobecné trendy a východiská rozhodovania v rámci verejného sektora	810
<i>Herta GABRIELOVÁ</i> : Štruktúrne aspekty oživenia slovenskej ekonomiky	823
<i>Gerhard BRHLOVIČ</i> : Analýza vývoja zamestnanosti a nezamestnanosti v rokoch 1990-1993 v Slovenskej republike	842
<i>Ignác RENDEK</i> : K porovnávaniu hospodárskych politík krajín Visegrádskej skupiny	858

CONTENTS

Preface	779
<i>Ivan OKÁLI</i> : On the Origin and Overcoming the Transformation Recession (in Slovak) ...	781
<i>Egon HLA VATÝ</i> : State Debt Management in Transformation of the Economy (in Slovak) ..	795
<i>Zdeno JAURA</i> : General Trends and Starting Points of the Decision-Making Concerning Public Sector (in Slovak)	810
<i>Herta GABRIELOVÁ</i> : Structural Aspects of Revival of the Slovak Economy (in Slovak) ...	823
<i>Gerhard BRHLOVIČ</i> : Analysis of Employment and Unemployment Development in the Slovak Republic in 1990-1993 (in Slovak)	842
<i>Ignác RENDEK</i> : On Mutual Comparison of the Visegrad-Group Countries Economic Policies (in Slovak)	858

Úvod

V makroekonomickom vývoji Slovenska v roku 1994 prvýkrát od začiatku ekonomickej transformácie prevažovali pozitíva nad negatívmi. Zvýšila sa celková produkcia, stabilizovala sa miera nezamestnanosti, vzrástol export a devízové rezervy, znížil sa reálny deficit štátneho rozpočtu, klesla miera inflácie. Pozitívne tendencie v hospodárstve Slovenska boli v podstatnej miere späté s priaznivým vývojom zahraničného obchodu. Na jeho výsledkoch sa vo veľkej miere podieľal časovo posunutý efekt devalvácií z roku 1993 spolu s antiimportnými opatreniami, ktoré podporili vnútorný dopyt. Vplyv týchto faktorov sa však bude postupne oslabovať a strácať.

Naliehavosť koncipovania hospodárskej politiky podporujúcej tak stabilizáciu, ako aj oživenie hospodárstva sa vstupom ekonomiky SR do priaznivejšej vývojovej fázy mimoriadne zvýraznila. Otázka, aká má byť a ako sa má uplatňovať takto zameraná hospodárska politika, sa čoraz živšie diskutuje nielen medzi teoretikmi, ale aj medzi tvorcami hospodárskej politiky. Nejde pritom len o krátkodobú podporu ekonomického oživenia, ale predovšetkým o navodenie slovenskej ekonomiky na novú rozvojovú dráhu, na ktorej sa bude postupne približovať k výkonnosti vyspelých trhových ekonomík. A to pri rešpektovaní všetkých protirečivých potrieb transformačného procesu.

Predložený súbor statí, ktorý sme zahrnuli do tohto monotematického čísla Ekonomického časopisu, pokladáme za príspevok do uvedenej aktuálnej diskusie. Jeho obsah reprezentujú vybrané výskumné výsledky, ktoré sa dosiahli v Ekonomickom ústave SAV v roku 1994 v rámci riešenia grantového projektu GA SAV 2/1296/94 Koncepcné východiská makroekonomickej politiky SR.

Ťažisková východisková stať v diskusii so širokým okruhom domácich a zahraničných autorov objasňuje mechanizmus a základné príčiny transformačnej recesie ako východisko pre zdôvodnenie potreby zmeniť reštriktívnu stabilizačnú politiku na rozvojovo-stabilizačnú politiku zameranú na podporu pozitívnych zmien vo výrobných štruktúrach.

Na široko diskutovaný problém splácania štátneho dlhu reaguje stať, ktorá sa zaoberá otázkami riadenia štátneho dlhu v transformujúcej sa ekonomike. Komplexne charakterizuje dlhovú pozíciu Slovenska a teoreticky objasňuje súvislosti a vzťahy, ktoré dlhovú politiku začleňujú do celkového rámca rozpočtovej a menovej politiky.

V polohe teoretickej a vecnej analýzy ďalej predkladáme pohľad na makroekonomický rozmer verejného sektora, pričom sa osobitná pozornosť venuje teórii verejnej voľby.

V predloženom monotematickom čísle prezentujeme dve analytické sondy, ktoré sú zamerané na charakteristiku súčasných vývojových tendencií slovenskej ekonomiky. Prvá z nich si kladie za cieľ identifikovať tie zmeny v jednotlivých segmentoch ekonomiky, ktoré viedli k oživeniu ekonomiky Slovenska. Všetma si pritom predovšetkým ponukujú stránku ekonomiky a zmeny v jej štruktúre, v nevyhnutnej miere však aj zmeny v použití vytvoreného produktu. Druhá z nich hodnotí situáciu na trhu práce v SR.

Komparatívny výskum transformačných procesov v krajinách strednej a východnej Európy, ktorý tvorí integrálnu súčasť výskumného programu Ekonomického ústavu SAV, prezentuje stať zameraná na analýzu makroekonomickej i mikroekonomickej politiky krajín Visegrádskej skupiny.

Herta Gabrielová

K vzniku a možnostiam prekonania transformačnej recesie

Ivan OKÁLI*

Uvažovanie o možnostiach a spôsobe prekonávania transformačnej recesie sa nezaobíde bez skúmania príčin jej vzniku a doterajšieho priebehu. Transformácia (a všetko čo s ňou súvisí) nie je iba nejakou osobitnou slovenskou záležitosťou, ale procesom, ktorý má tak svojím geografickým rozšírením, ako aj významom očakávaných dôsledkov doslovne globálny rozmer. Preto je účelné, aby sa o problematike transformačnej recesie v SR uvažovalo v kontexte so skúsenosťami, ktoré v transformačnom procese nadobúdajú v zahraničí. Najzaujímavejšie pre nás sú pritom poznatky (a to nielen empirické záznamy, ale aj teoreticky sformované závery a hospodárskej politike adresované odporúčania) z krajín, v ktorých transformácia prebieha približne v rovnakom čase i tempe a vo veľmi podobnej hospodárskej i celkovej spoločenskej situácii ako na Slovensku. Navyše sú to - mám tu na mysli predovšetkým Poľsko a Maďarsko - krajiny s dávnejšou tradíciou hlbokého a originálneho ekonomického teoretického myslenia.

1. Medzinárodná diskusia o príčinách transformačnej recesie

Osobitne sa nebudem zaoberať tou príčinou recesných javov v transformujúcich sa ekonomikách, ktorá sa stotožňuje s nevyhnutnosťou odstrániť previs dopytu nad ponukou vznikajúci v centrálne plánovaných ekonomikách (CPE). "Pred zátvorku" nasledujúcej úvahy sa spomenutá okolnosť dá vyčleniť nielen preto, že sa na nej zhodujú všetci autori rozmyšľajúci o príčinách transformačnej recesie, ale aj z toho dôvodu, že prevažná väčšina z nich ju nepokladá za rozhodujúcu príčinu recesie.

V bývalej ČSFR sa neočakávané hlboký ponor ekonomiky pod úroveň výsledkov jej predreformného fungovania vysvetľoval ako istý mix spoločného pôsobenia dôsledkov CPE, prejavujúcich sa najmä vo výrazne deformovaných výrobných štruktúrach, nepriaznivých vonkajších vplyvov (najmä rozpadu hospodárskych vzťahov medzi krajinami RVHP) a v časti hodnotiacich stanovísk aj chybami transformačnej hospodárskej politiky. Posledne menovanej sa vyčítal predovšetkým nadmerný reštrikčný tlak vo všetkých oblastiach makroekonomickej regulácie [1, s. 8; 2, s. 6; 3, s. 5]. Za jednu z hospodárskopolitických príčin transformačnej recesie bol označený aj okamžitý, jednorazový prechod na vnú-

* Ing. Ivan OKÁLI, DrSc., Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

tornú konvertibilitu ako súčasť reštrikčnej makroekonomickej politiky, ktorá je "v podmienkach kvalitatívneho gapu (medzi produkciou vo vyspelých trhových ekonomikách a bývalých socialistických krajinách - I. O.) neefektívna vo vzťahu k inflácii, ale vplyvná vo vzťahu k produkcii a ku vzniku recesie" [4, s. 303].

V Maďarsku sa v poslednom čase čoraz viac ekonómov prikláňa k názoru, že transformačná recesia má nielen historické korene (siahajúce do oveľa vzdialenejšej minulosti, než sa o tom hovorí na Slovensku alebo v Česku), ale je aj dieťaťom transformačnej hospodárskej politiky. "Súčasný stav maďarského hospodárstva - hovorí napr. B. Kádár - odráža tri nezávislé historické procesy: štruktúrnu krízu, ktorá sa postupne zosilňovala od začiatku storočia a po rozpade monarchie; inštitucionálnu krízu, ktorá bola spôsobená deformáciou inštitucionálneho systému, vnútenou krajine po druhej svetovej vojne, a proces transformácie, ktorý sa začal bez vhodnej stratégie a bez zahraničnej podpory." Pritom - pokračuje Kádár - "je nepopierateľné, že hlavným zdrojom napätí v ekonomike nie je prehriatie cyklu, ale štruktúrna kríza a ... proces obmedzení" (z kontextu vyplýva, že autor má na mysli obmedzenie ekonomických aktivít reštrikčnými prvkami hospodárskej politiky) [5, s. 217-224].

Na základe porovnania makroekonomického vývoja v čase transformačnej krízy a bežných cyklických kríz dochádza aj T. Erdős k záveru, že súčasná recesia prebiehajúca v maďarskej ekonomike "je štruktúrnou krízou, krízou spojenou so zastaranou štruktúrou výroby". Zároveň však v polohe formulovania vlastnej predstavy o hospodárskej politike schopnej prispieť k prekonaniu tejto štruktúrnej krízy sa T. Erdős kriticky vyjadril aj k doterajšej transformačnej politike ako k faktoru, ktorý súčasnú recesiu v maďarskej ekonomike podporil [6].

V širokej diskusii o príčinách transformačnej recesie, ktorá ešte stále prebieha medzi poľskými ekonómami, najviac pozornosti sa venuje ich dvom širokým skupinám. Do prvej, v istom zmysle historickej skupiny sa dajú zaradiť nielen nepriaznivé charakteristiky vývoja poľského hospodárstva v systéme CPE (deformovaná výrobná štruktúra hospodárstva, zaostávanie technického pokroku, celkový i štruktúrny nesúlad medzi ponukou a dopytom), ale aj dôsledky ich nevyhnutného odstraňovania na pokles výkonnosti hospodárstva. Výsledky pôsobenia tejto skupiny príčin sa všeobecne pokladajú za objektívny faktor, za cenu, ktorú bolo treba zaplatiť za cestu z deformácií a neefektívnosti reálneho socializmu. Spolu s tým sa však medzi poľskými ekonómami všeobecne prijíma názor, že už doteraz zaplatená cena za transformáciu je príliš vysoká v dôsledku pôsobenia druhej skupiny príčin transformačnej recesie, ktorú možno stručne charakterizovať ako chyby v spôsobe uskutočňovania transformácie. Tieto chyby a s nimi spojené "nadmerné obete vyplývajú - podľa Mujžela - z nedostatku dobrej teórie a skúseností, ale aj z doktrinálnych jednostranností a z rozhodovacích omylov" [7, s. 1].

Uvedené stanoviská na príčiny transformačnej recesie (pokus o ich klasifikáciu pozri v [8, s. 609-611]) oscilujú okolo dvoch faktorov. Prvým je nevyhnutný

negatívny vplyv, ktorý má na konjunktúrnú situáciu v reformných krajinách sám transformačný proces vrátane dôsledkov prekonávania CPE. Za druhý sa dajú považovať dôsledky spôsobu uskutočňovania transformácie, a osobitne dôsledky nie celkom vhodnej transformačnej hospodárskej politiky.

2. Vnútorne - od transformácie neoddeliteľné príčiny recesie

Na základe nespochybniteľného faktu, že bez transformácie by nemohla existovať ju sprevádzajúca recesia, nedá sa ešte povedať, či je transformácia v uvažovanom vzťahu nielen nevyhnutnou, ale aj dostačujúcou podmienkou pre existenciu jeho druhého člena. Pri posúdení tejto otázky si treba všimnúť podstatu transformačného procesu. Jeho podstatou, resp. vnútorným zmyslom či základnou funkciou je nahradiť regulačný mechanizmus zoštatnenej ekonomiky, ktorým bolo centrálné plánovanie, trhovým mechanizmom, teda autonómnym rozhodovaním ekonomických subjektov podľa trhových kritérií určených na základe vzájomného pomeru ponuky a dopytu. Obsahom deregulačných a liberalizačných procesov, prostredníctvom ktorých sa spomenutá výmena regulačných princípov uskutočňuje, bolo okrem zrušenia centrálného plánovania aj odstránenie štátnej regulácie cien, výrazné obmedzenie znovurozdeľovania prostredníctvom sústavy štátnych financií a spolu s tým vytvorenie predpokladov pre voľné nadväzovanie vnútorných i vonkajších ekonomických vzťahov, pričom medzi uvažované predpoklady patrí aj zavedenie vnútornej konvertibility.

V dôsledku deetatizačných a liberalizačných procesov, vedúcich k výmene mechanizmu regulácie národného hospodárstva a k vytvoreniu "trhu kupujúceho", dochádza k výraznej zmene štruktúry dopytu. Pritom však - ako poznamenáva Nasilowski - "štruktúra výroby vytváraná v produkčnom aparáte vybudovanom podľa priorít CPE nezodpovedá novým preferenciám odberateľov a podmienkam rodiaceho sa trhu" [9, s. 323]. Jednoducho povedané ide o to, že domáca ponuka nie je schopná uspokojiť dopyt v jeho zásadne inovovanej štruktúre. V dôsledku toho rastie dopyt po dovážaných tovaroch a následne po devízach. Zastarané výrobné štruktúry, resp. nimi disponujúce podniky (neschopné uspokojiť značnú časť dopytu v jeho novosformovanej štruktúre) sú však schopné zvýšiť export v rozsahu zodpovedajúcom zvýšenej potrebe devíz na rastúce dovozy len po výraznej devalvácii. ňou spôsobený rast cien dovážaných tovarov zvyšuje všeobecnú nákladovú a cenovú hladinu. Ak oproti vyššiemu cenovému (peňažnému) vyjadreniu agregátnej ponuky (AS) stojí agregátny dopyt (AD) v nezmenenom peňažnom vyjadrení, tak ponuka prevyšuje dopyt. Vnútorne rovnováha sa v takomto prípade dosahuje na základe zrušenia prebytočnej ponuky, a teda aj zrušenia tej prebytočnej produkcie, ktorá prebytočnú ponuku vytvára.

Predchádzajúce vysvetlenie transformačnej recesie je založené na predpoklade, že devalvácia zvyšuje peňažné vyjadrenie ponuky pri nezmenenom peňažnom vyjadrení dopytu. Oproti tomu sa dá namietat, že devalvácia zvyšuje aj dôchodky

vývozcov a tým (z ich strany) aj peňažné vyjadrenie dopytu. To však platí len do istej miery. A platí to tým menej, čím strnulejšie sú výrobné štruktúry, čím menej sú schopné zvýšené exportné ceny využiť výrobcovia s priaznivou úrovňou nákladov, a teda čím viac narastajú hraničné i priemerné náklady na jednotku exportného výnosu. Práve takýto vývoj je však charakteristický pre transformujúce sa krajiny v dôsledku ich deformovaných a rigidných výrobných štruktúr. Keď teda platí, že devalvácia vždy (prinajmenej z krátkodobého hľadiska) vedie k tomu, že devalvujúca krajina sa vzdáva časti svojich dôchodkov i príslušného dopytu, potom to pre krajiny s transformujúcou sa ekonomikou platí vo zvýšenej miere aj pre dlhšie obdobie. Platí to pre ne dokonca aj s rizikom recidívy vonkajšej nerovnováhy vtedy, keď sa po prvej transformačnej devalvácii nezačnú dostatočne rýchlo uskutočňovať pozitívne zmeny vo výrobných štruktúrach.

V uvedenom vysvetlení transformačnej recesie (možno ho zjednodušene charakterizovať príčinným reťazcom: deformácia výrobných, výmenných a spotrebných štruktúr v CPE + deatativačné a liberalizačné opatrenia → zmeny v štruktúre dopytu → vonkajšia nerovnováha a jej devalvačné riešenie → rast nákladov a cien → prispôsobenie rozsahu vnútorného dopytu k zmenám v ponukovej stránke ekonomiky) darí sa organicky zlúčiť najmä vplyv dôsledkov predchádzajúceho fungovania CPE s vplyvom samej transformácie. Viacerí ekonómovia mu zrejme budú vyčítať, že sa v ňom ako osobitná príčina recesie neberie do úvahy rozpad RVHP a trhov spojených s jej fungovaním. Podľa môjho názoru je však táto línia heterogénneho vysvetľovania transformačnej recesie zbytočná.

Keď sa totiž na priebeh a dôsledky transformačného procesu v celej bývalej socialistickej sústave pozeráme cez optiku uvedených vnútrotransformačných faktorov recesie, potom už netreba uvažovať so žiadnymi významnejšími vonkajšími netransformačnými faktormi. Rozpad trhu RVHP a ďalších trhov medzi bývalými socialistickými krajinami sa vo svojej podstate redukuje na zmeny v štruktúre dopytu (vysvetlené v jednotlivých krajinách reformnými opatreniami), ktoré presmerovali dopyt po dovozoch z iných transformujúcich sa (bývalých socialistických) krajín predovšetkým do krajín s rozvinutým trhovým hospodárstvom. Z tohto hľadiska predstavuje zrušenie RVHP iba odstránenie inštitúcie, ktorá by v jednotlivých reformných krajinách prekážala priebehu interakcií medzi ponukou a dopytom vyvolaných transformačným procesom. Rozpad trhu RVHP tak prestáva byť nejakým zvláštnym exogénnym faktorom transformačnej recesie. Začíname ho chápať ako medzinárodnú dimenziu transformačného procesu, v ktorej pôsobia trhové sily oživené reformou v rovnakých interakciách medzi dopytom a ponukou, aké fungujú vnútri reformujúcich sa ekonomík.

Rozsah tej časti transformačnej recesie, ktorá bola vyvolaná potrebou prispôbiť reláciu medzi AS a AD zmenám v štruktúre dopytu vyvolaným orientáciou ekonomík na trhovú mechanizmus ich fungovania, bol daný silou vplyvu centrálného plánovania na formovanie hospodárskych štruktúr v CPE. Prognostické štúdie vypracované v 80. rokoch v Prognostickom ústave ČSAV [10] aj

v Ekonomickom ústave SAV [11] preukázali, že pod tlakom centrálného plánovania sa v bývalej ČSSR výrobné, ale aj ďalšie hospodárske štruktúry čím ďalej tým viac odkláňali od prirodzených (t. j. zásahmi štátu neregulovaných) preferencií spotrebiteľov. Rast produkcie s takto deformovanou štruktúrou prekročil hranice potenciálneho produktu za cenu "dlhodobu klesajúcej úrovne zhodnocovania, resp. rastúcej úrovne znehodnocovania národnej práce" [11, s. 812]. Dočasné straty sa dali dočasne kompenzovať na ťarchu krátenia rozvojových zdrojov, príp. narastania skrytého vnútorného (a v niektorých krajinách aj zjavného vonkajšieho) dlhu. Výsledkom bola permanentná stagnácia československého hospodárstva počas celých 80. rokov.

Predchádzajúcu niekoľkovetovú historickú reminiscenciu som urobil so zámerom ukázať, že vo výrobných, teda v ponukových štruktúrach nášho hospodárstva sa pred začatím transformačného procesu nahromadila značná "vôľa" k ich deštrukcii. Po uvoľnení trhových síl prispela táto "vôľa" k vzniku transformačnej recesie (aspoň pokiaľ išlo o ČSFR) v oveľa väčšej miere než napríklad previs dopytu nad ponukou. A išlo tu nepochybne o recesné dôsledky transformácie, ktoré boli nevyhnutné aj v tom zmysle, že nás pred ich objektívne daným rozsahom nemohla ochrániť žiadna hospodárska politika. K tomuto prvému záveru úvahy o vnútorných - od transformácie neoddeliteľných príčin terajšej recesie by som však chcel pripojiť aj druhý záver spočívajúci v konštatovaní, že kľúčovú rolu ponukových štruktúr na vzniku transformačnej recesie (konštatovanú už v [12, s. 41-42]) si dosiaľ žiadna z u nás doteraz pôsobiacich vlád neuvedomila a nevyvodila z nej primerané hospodárskopolitické závery v tom zmysle, aby primárne antirecesné opatrenia nasmerovala do ponukových štruktúr hospodárstva. Pochopenie potreby takýchto opatrení je sťažené tým, že vo výsledku transformáciou obnovené rovnováhy (obnovené na značne nižšej úrovni výkonnosti hospodárstva) prestávajú byť viditeľné tak príčiny porušenia pôvodnej rovnováhy, ako aj spôsob jej obnovenia na novej úrovni zodpovedajúcej trhovým pomerom. Ba dokonca (aj preto, že sa vraciame do pomerov trhovej ekonomiky s vedúcim postavením dopytu) vzniká nepresný dojem, že k obnoveniu rovnováhy (na zníženej úrovni vyrovnania ponuky s dopytom a pri príslušnom poklese výkonnosti hospodárstva) došlo výlučne na základe obmedzenia agregátneho dopytu a kvôli hospodárskej politike, ktorá toto obmedzenie AD spôsobila.

3. Dilemy reštrikčno-stabilizačnej politiky

Aj v uvedenom stručnom, no pomerne reprezentatívnom výbere názorov na príčiny vzniku transformačnej recesie (pozri 1. časť) vystupuje do popredia zdôraznenie vplyvu, ktorý mala na nepriaznivý vývoj hospodárstva v prvých rokoch reformy nevhodná hospodárska politika. Za jej hlavný nedostatok sa obvykle označuje predávkovanie reštrikčných opatrení zameraných na stabilizáciu hospodárskych pomerov, resp. trhovej (vonkajšej i vnútornej) rovnováhy.

Stabilizačná a reštrikčná hospodárska politika sa zvyknú stotožňovať. Vychádza sa pritom z predstavy, že v prvom prípade sa na tú istú hospodársku politiku pozeráme z hľadiska cieľa, ktorý sa ňou má dosiahnuť (ide o stabilizáciu hospodárskych pomerov) a v druhom si na nej všimame nástroje jej realizácie (reštrikčné opatrenia). V nasledujúcej úvahe sa pokúsim nielen zaujať stanovisko k otázke, či vôbec, resp. v akej miere a v akom zmysle možno transformačnú recesiu považovať za dôsledok neprimeranej reštrikčnej a stabilizačnej politiky, ale aj posúdiť, či je stotožnenie oboch spomenutých politík odôvodnené.

Vo východiskovej koncepcnej predstave o úlohách transformačného procesu v ČSFR, ktorá bola formulovaná v *Scenári ekonomickej reformy*, za hlavnú úlohu stabilizačnej, resp. makroekonomickej regulačnej politiky sa stanovilo vytvorenie prostredia, v ktorom sa nevyhnutné zmeny ekonomických, a najmä cenových štruktúr "nepremietnu do zväčšujúcej sa globálnej nerovnováhy, do rýchlej inflácie či do neúmerneho vzrastu zahraničnej zadlženosti ... Z tohto postupu bude vychádzať tak menová, ako aj finančná politika, ktoré budú v procese transformácie koncipované ako reštriktívne" [13, s. 1].

Najmä v začiatočnom transformačnom období priviedla reštrikčno-stabilizačná regulácia tvoriaca neoddeliteľnú súčasť východiskových reformných opatrení predpokladané pozitívne výsledky. Pomohla zadržať infláciu na prijateľnej úrovni, zachovať funkčnosť štátnych financií a značne zlepšiť výsledky obchodnej i platobnej bilancie. Ďalšie očakávania reformných scenárov, a najmä predstava, že pri používaní reštrikčno-stabilizačnej regulácie hospodárstva sa v pomerne krátkom čase podarí prekonať reformou vyvolaný pokles výkonnosti hospodárstva, sa však neuskutočnili. V rámci reštrikčnej makroekonomickej regulácie nielenže sa neuskutočnila predpoveď hladkého a bezproblémového prechodu hospodárstva do fázy dostatočného a sebaudržiavajúceho oživenia, ale (s výnimkou ČR, v ktorej si hospodárska politika vytvorila vo vzťahu medzi produktivitou a rozhodujúcimi ekonomickými veličinami dostatočné rezervy) čoskoro sa začala opätovne zhoršovať aj vnútorná a vonkajšia rovnováha.

Najjednoduchšou, no súčasne aj najpovrchnejšou a najneprimeranejšou reakciou na zistenie určitej súvislosti medzi recesiou a reštrikčno-stabilizačnou reguláciou hospodárstva by bolo vyslovenie požiadavky na oslabenie či úplné odstránenie reštrikčných opatrení bez zváženía ich funkcie v transformačnom procese. Pri takomto zvažovaní si treba osobitne všimnúť zmysel reštrikčnej finančno-rozpočtovej či menovej i dôchodkovej politiky v jednotlivých sférach ich pôsobenia.

Podľa môjho názoru sa zmysel reštrikčnej regulácie nedá obmedzovať iba na reguláciu procesov, ktoré môžu dávať impulzy na narušenie trhovej rovnováhy. Rovnaký význam majú aj pre to začiatočné prekonanie deformácií vo výrobných štruktúrach, o ktorom sa vpravde v 2. časti. Obe spomenuté funkcie reštrikčnej regulácie spolu súvisia, ba nedajú sa od seba oddeliť. Sú spojené v požiadavke odstrániť štruktúrne anomálie na základe trvalého obnovenia rovnováhy medzi

AS a AD na ich úrovni zodpovedajúcej štruktúre dopytu pri nedeformovaných preferenciách spotrebiteľov.

Ak by sme chceli predchádzajúce tvrdenie vyjadriť konkrétnejšie, tak musíme uviesť, že rozpočtová reštrikcia v podobe zrušenia dotácií na produkciu nachádzajúcu sa vo sfére preferencií centrálného plánovania bola súčasťou deatizačných reformných opatrení. Dôsledná hospodárska politika však musela aj za pomoci reštrikčnej menovej politiky zabezpečiť, aby si utlmané výroby (podniky) nemohli nahradiť rušené dotácie z úverových zdrojov. Analogická hospodárska politika sa od začiatku transformácie musela praktizovať vo vzťahu k produkcii, ktorá síce nebola v CPE subvenovaná, ale po vykonaní liberalizačných opatrení a po ich dôsledkoch na nákladové a cenové štruktúry i na zmeny v štruktúre dopytu sa stala čiastočne prebytočná. Podniky zhotovujúce túto produkciu, ktorá sa odrazu stala prebytočnou preto, lebo jej ceny sa v súlade s rastom nákladov v prvých mesiacoch reformy výrazne zvyšovali, narazili na odbytovú bariéru spôsobenú reštrikčnými zásahmi voči výdavkom štátu a obyvateľstva. Svoju produkciu museli obmedzovať v rozsahu určenom preferenciami spotrebiteľov aj pre nedostatok voľných úverových zdrojov vyplývajúci z reštrikčnej menovej politiky.

Vznik a prehlbovanie transformačnej recesie však vnieslo do pôsobenia reštrikčno-stabilizačnej politiky aj niektoré ďalšie momenty, ktoré presiahli pôvodné zámery deatizačných opatrení. Pri nezmenenej výkonnosti hospodárstva a na tom založenom stabilnom rozsahu príjmov štátneho rozpočtu by sa prostriedky získané reštrikciou dotácií pre výrobné podniky mohli použiť na iné účely. Išlo by tu teda len o znovurozdelenie stále rovnako veľkých rozpočtových prostriedkov, a nie o reštrikčnú rozpočtovú politiku v pravom zmysle slova. Vytvorenie takejto situácie bolo znemožnené poklesom výkonnosti hospodárstva, ktorý nastal aj v ČSFR už v prvých mesiacoch po naštartovaní reformného procesu. Ním vyvolané zhoršenie finančnej situácie podnikov i ďalších plátcov daní a v konečnom dôsledku aj pokles príjmov štátneho rozpočtu boli totiž také hlboké, že prvotnú reštrikciu dotácií smerujúcich do výrobnej sféry bolo treba doplniť obmedzovaním rozpočtových výdavkov aj v iných oblastiach. Tieto - z hľadiska pôvodných hospodárskopolitických zámerov - sekundárne a vopred nepredvídané reštrikčné opatrenia sa prostredníctvom svojho dôsledku na obmedzovanie AD a na zmeny v štruktúre dopytu spätne prenášali do zostrovania štruktúrnych problémov hospodárstva, do ďalšieho poklesu produkcie, a teda aj do ďalšieho zúženia jeho reprodukčno-zdrojovej základne. Práve na tejto poznatkovej báze vzniklo široko rozšírené presvedčenie, že sama reštrikčná politika je schopná produkovať iba svoje prehlbovanie, ale nie predpoklady na rozšírenú tvorbu zdrojov potrebných na oživenie hospodárstva.

Dostávame sa do zdanlivo neriešiteľnej dilemy.

Na jednej strane sa transformácia - ako sme zistili - bez reštrikčno-stabilizačnej politiky nezaobíde.

Na druhej strane sa však, o čom sa nedá pochybovať, pri doterajšom praktizovaní reštrikčno-stabilizačnej politiky dostáva ekonomika (a nielen slovenská) do stále sa prehľbujúcej recesie, ktorá môže v istom bode prerásť do ťažko riešiteľných situácií. Nie náhodou sa formuluje poznatok, že v reformných krajinách dochádza k "široko rozšírenému rozčarovaniu z transformačného procesu a k nespokojnosti s poklesom životnej úrovne". A ak sa v tej istej analytickej štúdii chce "zdôrazniť, že pre mnohých ľudí vo východnej Európe a v bývalom Sovietskom zväze sa transformačný proces javí ako sociálna kríza" [14, s. 1-2], tak podľa názoru niektorých autorov hospodársko-sociálna kríza spojená s transformáciou "priniesla na svetlo nový jav: krízu transformácie" [5, s. 218]. Jej isté symptómy sa prejavili aj vo výsledkoch posledných volieb do parlamentu SR.

Opísaná dilema reformnej hospodárskej politiky vyplýva z toho, že v prvej etape reformy sa uplatňovanie princípu trhovej regulácie hospodárstva (v rámci vytváraných reštrikčno-stabilizačnou politikou) prejavilo iba ako faktor rušiaci deformované hospodárske štruktúry. Ďalšie očakávania reformných scenárov, a najmä predstava, že novovytvorené trhové sily predstavované desiatkami tisícov aktívnych podnikateľských subjektov budú v rovnakom čase alebo len s malým oneskorením pôsobiť ako kreatívny štruktúrotvorný faktor na oživenie hospodárstva, sa však neuskutočnili.

Základná príčina nevyváženej Schumpeterom pomenovaného procesu "tvorivej deštrukcie" (prevahy jeho deštruktívneho pôsobenia nad kreatívnym) v doterajšom priebehu transformácie spočíva - tak ako sa o tom už veľakrát hovorilo - v zaostávaní procesu vytvárania ozajstných trhovo-podnikateľských subjektov za implantovaním trhového mechanizmu do fungovania hospodárstva. Uvedené zaostávanie nie je dané iba značnou časovou náročnosťou privatizácie najmä veľkých a stredných podnikov. Spôsobuje ho aj to, že všetky trhové subjekty (s výnimkou tých, ktoré sa môžu oprieť o skúsenosti zahraničného kapitálu), teda tak novovznikajúce súkromné firmy, ako aj sprivatizované (pravda, aj nesprivatizované) štátne podniky sa iba postupne učia trhovému správaniu. V rovnakom smere však pôsobí ešte jedna okolnosť. Ide o nedostatok kapitálu, ktorý síce z rôznych dôvodov, no rovnako ťaživo dolieha tak na väčšinu novozaložených, a obvykle značne zadlžených súkromných firiem, ako aj na rozhodujúcu časť už sprivatizovaných, aj ešte nesprivatizovaných štátnych podnikov. Tie pociťujú nedostatok kapitálu potrebného na rozvíjanie akejkoľvek aktivity najmä v dôsledku ich dekapitalizácie vykonanej v CPE, ale aj pre vysoký rozsah zadlženosti veľkého počtu podnikov a nízku mieru ich rentability.

Všetky uvedené okolnosti znižujú spôsobilosť značnej časti našich terajších podnikateľských subjektov vytvárať také zmeny vo výrobných štruktúrach, ktoré by vo svojom dôsledku zväčšovali potenciálny produkt a na tomto základe by umožnili aj rozšírenie AD. Jedna z nich, a menovite kapitálová nedostatočnosť, však účinkuje v uvedenom smere obzvlášť intenzívne pri súčasnom pôsobení reštrikčno-makroekonomickej regulácie.

Tie isté reformné opatrenia (liberalizácia cien, daňová reforma, odstránenie štátnych dotácií), ktoré z makroekonomického pohľadu presadili do fungovania hospodárstva trhové princípy, mali z hľadiska podnikov zmeniť ich mäkké rozpočtové obmedzenie na tvrdé. S prirátaním vplyvu reštrikčnej úverovej politiky, a najmä v podmienkach plošnej dekapitalizácie podnikov by sa v nich v rámci uvedených podmienok presadil "čistý prípad tvrdého rozpočtového obmedzenia", ktorý sa aj podľa autora tohto pojmu - J. Kornaia - môže plne uplatniť "len v abstraktnom prípade prísne stacionárneho hospodárstva" [15, s. 14].

Takmer "čistý prípad tvrdého rozpočtového obmedzenia" je, pravda, v našich podnikoch zmäčkovaný najmä tým, že podniky si navzájom poskytujú obchodný úver, ale aj udeľovaním rôznych daňových úľav a pod. Aj takéto nejednoznačné rozpočtové obmedzenie však (v istom ohľade tvrdé a v istom mäkké) podniky orientuje skôr na ich prežitie v zmysle zachovania a zakonzervovania ich situácie než na rozvoj ich podnikateľských aktivít potrebných na štruktúrne zmeny a tým aj na prekonávanie transformačnej recesie.

Dostávame sa pred otázku, čo môže hospodárska politika urobiť pre to, aby podniky čo najskôr a v čo najširšom rozsahu riešili problém štruktúrnej adaptácie nášho hospodárstva. Veľkú časť tejto úlohy musí pomôcť riešiť privatizačný proces. Pritom v ňom nejde len o vytváranie reálnych vlastníkov, ale aj o to, aby z privatizačného procesu nevychádzali firmy vysoko zadlžené (a riešením svojej dlhovej služby prostredníctvom zvyšovania cien prispievajúce k ďalšiemu poklesu AD) a aby (pokiaľ ide o pozitívnu charakteristiku privatizovaných podnikov) boli nové súkromné firmy schopné kapitalizovaný štátny majetok primerane zhodnocovať (o privatizácii aj z tohto hľadiska pozri [16]).

V mimoprivatizačnej polohe úlohy zvýšenia účasti podnikov na štruktúrnej adaptácii hospodárstva sa teda nachádza na jednej strane problém dekapitalizácie podnikov (a ich neprimeraná finančná situácia spojená aj s dekapitalizáciou) a na druhej strane terajšia stabilizačná politika zameraná v rozhodujúcom rozsahu na stabilizáciu trhovej rovnováhy, a preto v podstate reštrikčná. Zlepšenie kapitálového vybavenia už privatizovaných i dosiaľ nesprivatizovaných štátnych podnikov je, prirodzene, zdrojovo veľmi náročná a dlhodobá úloha, ktorú bude možné v citeľnejšom rozsahu začať riešiť až v podmienkach hospodárskeho oživenia. Kľúč ku skorému riešeniu úlohy spočívajúcej v pozitívnych zmenách štruktúr ponukovej stránky hospodárstva preto možno hľadať len v zmene terajšej stabilizačnej politiky.

4. Od stabilizácie trhovej rovnováhy k stabilizácii celkového hospodárskeho rozvoja

Zistenie účasti reštrikčno-stabilizačnej politiky na prehlbovaní a predlžovaní transformačnej recesie spolu s pochopením potreby zmeniť takto jednostranne reštrikčne zameranú stabilizačnú politiku nevedie k jednoznačným záverom.

Jedna z možností využitia uvedeného poznatku spočíva vo formulovaní záveru o potrebe zrušiť alebo aspoň výrazne oslabiť reštrikčné založenie finančno-rozpočtovej aj menovej politiky. Proti tomuto riešeniu dilemy, ktorú navodzuje praktizovanie reštrikčno-stabilizačnej politiky, možno postaviť dva argumenty. Prvý spočíva v odôvodnenej obave z inflačných dôsledkov zrušenia reštrikčnej politiky vedúcich k hlbokému a permanentnému stavu vnútornej i vonkajšej nerovnováhy. To by podstatne sťažilo transformačný proces a nevedlo by to k očakávaným účinkom ani v smere prekonávania transformačnej recesie. Druhý argument vychádza z pochopenia toho, že hlavnou príčinou transformačnej recesie nie je pokles AD ako taký, ale pokles AD spôsobený zmenami v nákladových a cenových štruktúrach AS. Vyvieť hospodárstvo z recesnej situácie sa preto nedá jednoduchým zväčšovaním AD na základe zmiernenia či odstránenia reštrikčnej politiky. Potrebné sú tu najprv, a predovšetkým zmeny vo výrobných, teda ponukových štruktúrach hospodárstva, ktoré sú identické s rastom produktivity práce, so zvyšovaním konkurenčnej schopnosti produkcie na svetovom trhu a pod.

Takto sa dostávame k druhej možnosti využitia poznatku o nedostatočnosti jednostrannej reštrikčno-stabilizačnej politiky. Táto možnosť sa dá vyjadriť v požiadavke, aby sa stabilizačná politika doplnila opatreniami schopnými aktívne podporiť zmeny v hospodárskych, a najmä vo výrobných štruktúrach.

Pri hľadaní tej podoby stabilizačnej politiky, ktorá je schopná prispieť k riešeniu už viackrát formulovanej úlohy štruktúrnej adaptácie, možno využiť aj poznatky štandardnej ekonomickej teórie, a najmä stanoviská tých autorov, ktorí stabilizačnú úlohu neobmedzujú na stabilizáciu trhovej rovnováhy. "Stabilizačnými politikami - hovoria napr. R. Dornbusch a S. Fischer - sú monetárna a fiškálna politika určená na zmiernenie výkyvov v ekonomike - a najmä výkyvov v mierach rastu, inflácie a nezamestnanosti" [17, s. 27]. V tomto chápaní stabilizačnej úlohy sa jej cieľ v porovnaní s cieľom úlohy, ktorú napríklad K. Laski nazýval konvenčnou stabilizáciou [18], značne rozširuje. Okrem vytvorenia a udržiavania rovnováhy medzi ponukou a dopytom sa tento cieľ vzťahuje aj na udržiavanie rovnováhy medzi pracovným potenciálom krajiny a zamestnanosťou, medzi výrobnými kapacitami a ich využívaním (outputom), resp. (ak sa na problém rovnováhy pozeráme v jeho dynamike) aj na rovnováhu medzi tvorbou HDP a jeho prírastkami na jednej strane a úsporami, resp. investíciami na druhej strane.

K potrebe širšieho, resp. viacrozmerného chápania stabilizačnej úlohy dochádzajú ekonómovia v transformujúcich sa krajinách na základe analýzy ich hospodárskeho vývoja, a najmä na základe zistenia, že konvenčná stabilizačná politika, ktorá sa jednostranne zameriava iba na udržiavanie trhovej rovnováhy, prestáva byť účinná aj na tomto zúženom poli svojho pôsobenia. "Inflácia - hovorí napr. K. Porwit - sa udržiava, keď sú monetárne metódy jej zvládnutia neúčinné, keď nepôsobia na jej štruktúrno-nákladové žriedla, a preto majú

vedľajšie recesné účinky, ktoré živia infláciu" [19, s. 6]. Z približne rovnakej pozície rozlišuje dva typy stabilizácie G. Kołodko. Za prvý typ označuje stabilizáciu v úzkom chápaní. Jej objektom je "stlačenie inflácie na nízku úroveň a jej ovládnutie monetárnymi silami pri súčasnej konsolidácii cenového mechanizmu čistiaaceho trh". Druhým typom stabilizácie, teda stabilizáciou v širokom chápaní je podľa Kołodka "dynamická makroekonomická situácia charakterizovaná tým, že sa nachádzajú v rovnováhe toky i zásoby" a "je daná aj možnosť čo najplnšieho využitia existujúcich výrobných síl pri primeranej plnej zamestnanosti pracovných síl" [8, s. 619-620].

Príčinný vzťah medzi konvenčnou stabilizačnou politikou a predĺžovaním recesného stavu hospodárstva sa dostal aj do pozornosti maďarských ekonómov. Podľa B. Kádára "doterajšie maďarské a zahraničné skúsenosti z regiónu (zrejme zo stredoeurópskeho - I. O.) poukazujú na to, že v zmršťujúcej sa ekonomike sa nedá vyhnúť rozpočtovému deficitu (a z neho pochádzajúcim inflačným tlakom - I. O.), zanedbaníu štruktúr a prehlbovaniu sociálneho napätia. Z medzinárodného a európskeho hľadiska má bezpečnosť a stabilita veľkú hodnotu. Tá si žiada rast a zamestnanosť. Preto sa národné aj medzinárodné záujmy prikláňajú k rastovo orientovanej hospodárskej politike" [5, s. 225]. Štúdiu zameranú explicitne na súvislosti medzi stabilizáciou a rastom začína Á. Valentinyi vyslovením tézy: "Maďarská ekonomika musí realizovať dva ciele: stabilizovať ekonomiku a vyjsť z recesie (čo predpokladá premiestnenie hospodárstva na rastovú trajektóriu - I. O.). V prípade Maďarska sa tieto dva problémy nedajú riešiť oddelene." V závere štúdie sa citovaný autor k tejto myšlienke vracia a v dôležitom smere ju obohacuje: "Súbežnými cieľmi hospodárskej politiky sú držať infláciu pod kontrolou a vyjsť z recesie ... Je nemožné uskutočňovať najprv jeden z nich a až neskôr druhý. Neexistuje medzi nimi žiadna časová súvislosť, žiadna následnosť. Nástroje na podporu udržateľného rastu sú tie isté ako nástroje na podporu stabilizácie" [20, s. 69, 86].

Je príznačné, že vo všetkých koncepciách transformácie publikovaných v čase jej príprav a prvých krokov (v rokoch 1990-1991) sa o. i. odporúča uskutočnenie stabilizačných programov v ich úzkom konvenčnom chápaní. V žiadnej z nich sa neuvažuje o hospodárskopolitických opatreniach na podporu hospodárskeho rastu (pozri [21]). Po krátkom čase potrebnom na zhodnotenie prvých praktických skúseností z priebehu transformačného procesu diskutovali (v roku 1992) na túto tému na stránkach časopisu *Acta Oeconomica* [22] tri desiatky teoretikov a expertov. V článku zhrňujúcom závery z tejto medzinárodnej diskusie sa spomedzi otázok, ktoré si pri uskutočňovaní reforiem vyžadujú nový teoretický i praktický prístup, na prvom mieste uvádza "protikrízová politika a stimulovanie hospodárskeho rastu" [23, s. 18].

Téza o potrebe kombinovať stabilizáciu zameranú priamo na obmedzenie inflácie s podporou hospodárskeho rastu potrebného na trvalé udržanie nielen celkovej, ale aj trhovej rovnováhy, bola formulovaná na Slovensku už krátko po

vstupe ekonomiky ČSFR do transformácie. "V našej súčasnej situácii môže jedine dostatočne rastovo orientovaná hospodárska politika po istom čase svojho pôsobenia naozaj blokovať inflačné tendencie" [24, s. 8]. Neskôr sa táto požiadavka formulovala ako nevyhnutný prechod od jednostrannej reštrikčno-stabilizačnej hospodárskej politiky ku kombinácii rozvojovo-stabilizačnej politiky (pozri [25, s. 58-69]).

V Českej republike sa napätie medzi reštrikčno-stabilizačnou politikou a prehĺbovaním recesie nevyhrotilo tak, ako sa s tým stretávame napr. v Poľsku, v Maďarsku, ale aj na Slovensku. Medzi príčiny tu patrí skutočnosť, že stabilizačno-reštrikčná politika bola v bývalej ČSFR nastavená na akési priemerné česko-slovenské podmienky, a preto boli jej dôsledky na prehĺbenie recesie v ČR slabšie než v SR. Okrem toho sa ČR na začiatku roka 1993 po rozdelení ČSFR zbavila v podobe Slovenska prírtaže produkujúcej napätie v štátnom rozpočte a relatívne silnejšie impulzy na porušenie trhovej rovnováhy. Treba vidieť aj dosť vysokú mieru pragmatickosti českej hospodárskej politiky, ktorá vždy, no po rozdelení ČSFR ešte výraznejšie než predtým, podporovala hospodársky rast najmä v oblasti exportnej politiky [26]. Bez ohľadu na to sa však aj v ČR začínajú objavovať stanoviská, podľa ktorých "po dosiahnutí makroekonomickej stabilizácie pri vykonaní všetkých radikálnych krokov reformy sa priority hospodárskej politiky posúvajú k opatreniam podporujúcim hospodársky rast a zásadnejšiu reštrukturalizáciu ekonomiky" [27].

Vo všetkých reformných krajinách stredoeurópskeho regiónu sa teda po analýze a zhodnotení skúseností z prvých rokov uskutočňovania transformácie stabilizačná úloha prestáva stotožňovať len so zjednodušujúcim využívaním reštrikčnej makroregulácie. Stabilizácia a rozvoj (hospodársky rast) sa najprv začínajú chápať ako dva nie konkurenčné, ale komplementárne ciele, ktoré sú natoľko spojené, že oddelene ich nemožno dosiahnuť. Na to nadväzuje širšie chápanie stabilizačnej úlohy, ktorá je spojená aj so širším výkladom rovnováhy dosahovanej za pomoci stabilizačnej politiky. Od rovnováhy medzi ponukou a dopytom sa tu prechádza k rovnováhe medzi zdrojmi a ich využitím, v ktorej sa formuje sám dopyt a ponuka. A teda od stabilizácie trhovej rovnováhy k stabilizácii celkového fungovania hospodárstva. Pri tejto zmene uhla pohľadu na stabilizačnú úlohu sa rozvojové aktivity hospodárskej politiky dostanú do zásadne zmenených súvislostí.

* * *

Sám prícip uskutočňovania rozvojovo-stabilizačnej politiky i nevyhnutnosť jeho uplatňovania sa zdajú byť také samozrejmé a jednoduché, že predchádzajúce úvahy sa môžu zdať vyslovením banalít. Realita doterajšieho priebehu reforiem, a menovite neodškriepiteľný fakt, že rozvojovo-stabilizačná politika v žiadnej transformujúcej sa krajine nefunguje, ba, pokiaľ mi je známe, príslušným sub-

jektom hospodárskej politiky dosiaľ nebola ani formulovaná, svedčí o tom, že ekonómovia sa tu zbytočne nezabávajú. Rovnako potrebné, a zrejme ešte potrebné než postulovanie potreby rozvojovo-stabilizačnej politiky je hľadanie jej obsahu a vrstiev hospodárskej politiky, v ktorých by sa mala uplatňovať, jej inštitucionálne a subjektové zakotvenie, zdroje a nástroje jej uplatňovania a pod. K týmto otázkam však treba pristúpiť v samostatnej úvahe.

Došlo 23. 11. 1994

Literatúra

- [1] Vyjádření svazů průmyslu ČR a SR. Hospod. Nov., 10. 4. 1991.
- [2] VINTROVÁ, R.: Makroekonomická analýza průběhu transformace v ČSFR. Praha, Prognostický ústav ČSAV 1992.
- [3] PLACHTINSKÝ, M. D.: Reforma škrta rozpočet. Práca, 18. 2. 1992.
- [4] TUREK, O.: Konvertibilita - požehnaní, nebo iluze? Polit. Ekon., 40, 1992, č. 3.
- [5] KÁDÁR, B.: Economic Policy in Crisis. Acta Oeconomica, zv. 45, 1993, č. 3-4.
- [6] ERDÖS, T.: The Changes of Economic Revival. Acta Oeconomica, zv. 45, 1993, č. 1-2.
- [7] MUJZEL, J.: Zwrot antyrecesyjny, szanse, zagrożenia, program. Gospodarka narodowa, 1992, č. 6.
- [8] KOŁODKO, G. W.: Stabilizacja, recesja i wzrost w gospodarce posocjalistycznej. Ekonomista, 1992, č. 6.
- [9] NASIŁOWSKI, M.: Zagrożenia recesyjne i koncepcje antyrecesyjne w okresie transformacji systemowej. Ekonomista, 1994, č. 3.
- [10] KOMÁREK, V. - KREUTER, J. - VINTROVÁ, R. - DYBA, K. - KLAUS, V. - JEŽEK, T. - TUREK, O. - DLOUHÝ, V. a i.: K poznatkům z tvorby souhrnné prognózy. [Súbor statí v monotematickom čísle časopisu.] Polit. Ekon., 37, 1989, č. 5.
- [11] MARKUŠ, J. - HOFFMANN, P. - ŠIKULA, M. - HLA VATÝ, E.. - VOJTKO, J. - SCHMÖGNEROVÁ, B. - BUČEK, M. a i.: K výsledkom prognostických prác. [Súbor statí v monotematickom čísle časopisu.] Ekon. Čas., 37, 1989, č. 9.
- [12] OKÁLI, I.: Hospodárstvo ČSFR v začiatočnom štádiu reformy. Bratislava, Ústav ekonomickej teórie SAV, apríl 1992.
- [13] Scénář ekonomické reformy. Hospod. Nov., 4. září 1990. Dokument I.
- [14] Economic Survey of Europe in 1993-1994. [Prepared by the Secretariat of the Economic Commission for Europe.] Geneva, United Nations, New York and Geneva 1994.
- [15] KORNAI, J.: Teorie nedostatkové ekonomiky III. Praha, Ekonomický ústav ČSAV 1982.
- [16] NĚMĚC, J.: Aktuálne problémy privatizácie a ich teoretická reflexia. Bratislava, Prognostický ústav SAV 1994.
- [17] DORNBUSCH, R. - FISCHER, S.: Macroeconomics. Mc Graw-Hil P. C. 1990.
- [18] LASKI, K. - BHADURI, A. - LEVCIK, F.: Transition from the Command to the Market System: what went wrong and what to do now? Vienna, The Vienna Institute for Comparative Economic Studies (WIIW), marec 1993.
- [19] PORWIT, K.: O strategii rozwojowej i warunkach jej bowodzenia. Gospodarka narodowa, 1992, č. 10-11.
- [20] VALENTINYI, Á.: Stabilization and Growth in Hungary - some Theoretical Considerations. Acta Oeconomica, zv. 45, 1993, č. 1-2.

- [21] FALKUND, M. - FUNKE, N.: Zur Sequenz von Reformschritten: Erste Erfahrungen aus dem Transformationsprozess in Mittel - und Osteuropa. Die Weltwirtschaft, 1993, č. 2.
- [22] Debate on the Transition of Post - Communist Economies to a Market Economy. Acta Oeconomica, zv. 44, 1992, č. 3-4.
- [23] SZAMUELY, L.: Transition from State Socialism: where - to and how? [Comments on the Infuiry Conduced by Acta Oeconomica.] Acta Oeconomica, zv. 45, 1993, č. 1-2.
- [24] OKÁLI, I.: Ekonomická reforma: problémy a riziká. Hospod. Nov., 1991, č. 10.
- [25] OKÁLI, I.: Stratégia oživenia, alebo prežitia? Bratislava, Elita 1993.
- [26] KAMENÍČKOVÁ, V.: Přehled nejdůležitějších opatření fiskální a hospodářské politiky v roce 1993. Finance a úvěr, 1994, č. 5.
- [27] KLACEK, J.: Na startu hospodářského růstu. Ekonom, 1994, č. 27, s. 17.

ON THE ORIGIN AND OVERCOMING THE TRANSFORMATION RECESSION

Ivan OKÁLI

The paper is devoted to two factors of the transformation recession: the first of the factors considered is the transformation itself, the crux or the problems solved in it and the processes realized. The mechanism of operation of this factor is characterized by a causal chain of the following kind: deformation of production, distribution and consumption structures of the centrally planned economy + deetatization and liberalization measures → changes in demand structure → external disequilibrium and its devaluation solution → costs and prices increase → adaptation (decrease) of the scope of internal supply to the changes in the supply side of the economy. Dismantling of the CMEA market is taken for an international dimension of the given interactions between the demand and the supply side of the economy. Within the recession mechanism described above a key role is played by the deformed and rigid supply (production) structures in consequence of which an increasing opening of the transforming economies leads to an increase of marginal as well as average cost per unit of the output exported. Based upon the given facts a conclusion may be drawn, namely that an antirecession policy (i.e. a policy supporting economic growth) should be primarily aimed at the promotion of positive changes in production structures.

The second of the factors considered in the paper is the economic policy which - in the first phase of the reform - is, to a great extent, identified with the restrictive fiscal, monetary and income policy. Restriction and stabilization regulation brings about many a positive effect (in the starting period of transformation, primarily) but gradually it proves to be unable to cope with the problem and to foster those changes in the production structures that are really able to support the growth of the potential product and to widen up the aggregate demand and so to overwhelm the recession. And that is how the reasoning to change the restrictive - stabilization policy into a development-stabilization policy may be established.

Riadenie štátneho dlhu v transformácii ekonomiky

Egon HLA VATÝ*

Problematika zadlženia štátu v podmienkach transformujúcej sa ekonomiky predstavuje široké spektrum otvorených otázok v súčasnej teórii i praxi riadenia ekonomiky. Cieľom tohto príspevku je identifikovať ich a naznačiť niektoré východiská ich riešenia, o ktorých by bolo možné diskutovať. Osobitne sa pritom zohľadňujú podmienky transformujúcej sa ekonomiky Slovenska.

1. Úvodné poznámky

Problémy vzniku, ekonomického pôsobenia a strategického riadenia štátneho dlhu a dlhovej služby sa do epicentra záujmu teórie, ale najmä riadiacej praxe dostávajú u nás i v ďalších transformujúcich sa krajinách až v posledných rokoch.

Spoločnou črtou vývoja finančného systému všetkých transformujúcich sa krajín je, že v období centrálneho riadenia a plánovania mal iba pasívnu úlohu. To vyplývalo z jeho priamej podriadenosti direktívnemu štátnemu hospodárskemu plánu. Táto skutočnosť determinovala nielen jeho postavenie, ale i jeho organizáciu, metodiku a kompatibilitu so systémami krajín s trhovou ekonomikou. Až po zásadných zmenách spoločensko-ekonomického systému koncom 80. a začiatkom 90. rokov sa vytvorili predpoklady na postupné vybudovanie podmienok pre dovtedy netypické a neuplatňované formy a prvky finančného mechanizmu. To otvorilo aj problematiku zadlženia štátu, ktorá v direktívne plánovanom systéme pri koncepcii formálne vyrovnaného štátneho rozpočtu (kvázi vyrovnaného) bola bezvýznamná a neidentifikovateľná.

Táto skutočnosť však neznamenala, že by sa štát nielen vo vzťahu k zahraničiu, ale aj vo vzťahu k vnútorným subjektom nezadlžoval. Skutočné výsledky však boli systémovo "zamaskované". Takmer každý rok sa štátny rozpočet plánoval ako prebytkový alebo minimálne vyrovnaný. V štátnom záverečnom účte sa vždy vykazovala celková vyrovnanosť a rast zadlženosti sa prejavoval v štátnych podnikoch. Transformačný proces prispel teda predovšetkým k sprehľadňovaniu finančného hospodárenia štátu.

Posudzovanie zahraničného a vnútorného štátneho dlhu v doterajšej teórii a praxi ekonomickej politiky bolo (a ešte aj je) rozdielne. Väčšia pozornosť sa sústreďovala hlavne na vonkajší dlh štátu, najmä z hľadiska schopnosti riadiť

* Ing. Egon HLA VATÝ, DrSc., Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

dlhový vývoj v objektívnych podmienkach oddeleného vnútorného a vonkajšieho menového okruhu v systéme nekonvertibilnej meny, resp. meny s obmedzenou vnútornou konvertibilitou. Dlhová politika sa posudzovala z hľadiska predpokladov plnenia vonkajších záväzkov štátu, ktoré z tohto vývoja vyplývajú, a teda udržateľnosti určenej ekonomickej politiky. Vnútorným záväzkom voči domácim subjektom a obyvateľstvu, ktoré vznikali z vnútorného zadlženia, a ich dosahu na ekonomickú, najmä menovú politiku, sa venovala podstatne nižšia pozornosť a neprikladal sa im väčší význam. Pritom už samotné delenie štátneho dlhu na vnútorný a vonkajší je determinované dvoma menovými okruhmi, vzájomne nekompatibilnými v podmienkach nekonvertibilnej meny.

Zmena prístupu k posudzovaniu vnútorného i zahraničného štátneho dlhu a ich vzájomných súvislostí v transformačnom procese prebiehajúcim vo východných krajinách, a teda aj v ČR a SR, vyplýva zo samotnej podstaty politických a ekonomických princípov transformácie.

Demokratizácia trhovej ekonomiky, založená v ekonomickej oblasti aj na uplatňovaní princípu kontroly hospodárenia vlády parlamentom, si totiž vyžaduje, aby:

- štátny rozpočet obsahoval všetky operácie vlády tak, aby parlament, na základe pozitívnych alebo negatívnych výsledkov, mal možnosť kontrolovať hospodárenie vlády, a to aj na mimorozpočtových účtoch;

- návrh štátneho rozpočtu, ktorý vlastne predstavuje projekt hospodárenia vlády, bol schvaľovaný parlamentom ako záväzná norma, ktorá obsahuje vymedzenie hlavných položiek príjmov a výdavkov rozpočtu; pasívne saldo týchto príjmov a výdavkov predstavuje záväzok štátu, či už predpokladaný (plánovaný) rozpočtový deficit, alebo neočakávaný (výsledný) deficit, ktoré dôsledky bude spoločnosť znášať v budúcich obdobiach; dĺžka tohto budúceho obdobia pritom spravidla presahuje volebné obdobie existujúcej vlády.

Pri zostavovaní a schvaľovaní štátneho rozpočtu je teda mimoriadne dôležité nielen racionálne použitie rozpočtových príjmov, ale aj rozsah a zabezpečenie budúcich záväzkov štátu - budúcej dlhovej služby, a to spôsobom, ktorý by nepodnecoval zmeny v raste (zvyšovaní) miery inflácie. Z uvedených dôvodov sa v demokratickej trhovej ekonomike vyžaduje, aby parlament po skončení fiškálneho roka prerokoval a schvaľoval definitívne výsledky hospodárenia štátu a plnenia štátneho rozpočtu, a zároveň aj spôsob riešenia prípadných budúcich záväzkov štátu, ktoré z toho vznikajú.

V týchto podmienkach vystupuje otázka "solventnosti" štátu a vlády do popredia v oboch smeroch - t. j. voči zahraničným, ako aj voči vnútorným subjektom. Spôsob a výsledky dlhovej stratégie a riadenia štátneho dlhu voči zahraničným i voči vnútorným subjektom majú kriteriálny význam pre posudzovanie ekonomického programu vlády, ale aj potenciálnych zdrojov na jeho realizáciu.

Podrobnejšia analýza a hodnotenie dlhovej pozície a stratégie štátu v medzinárodných, ale aj vnútorných reláciách a porovnaníach naráža v súčasnosti na

nespoľahlivosť a neúplnosť dlhových štatistík a ich nekompatibilitu s analýzami štátneho dlhu v krajinách s vyspelou ekonomikou. Takisto štandardné prístupy riadenia štátneho dlhu sa stretávajú s neštandardnými podmienkami ekonomiky, ktorá trhovú ekonomiku len postupne buduje.

2. Vývoj zahraničnej zadlženosti a dlhová pozícia Slovenskej republiky

Pri hodnotení úrovne vonkajšieho zadlženia Slovenskej republiky v porovnaní s transformujúcimi sa krajinami najmä východnej a strednej Európy možno konštatovať, že hrubá i čistá zadlženosť¹ sú relatívne nízke. Je to výsledok dlhodobého vývoja vonkajšieho dlhu bývalej ČSFR (tab. 1).

Tabuľka 1

Dlhodobý vývoj hrubého a čistého dlhu ČSFR a SR (v roku 1993) v porovnaní s niektorými krajinami v transformácii - v rokoch 1970-1993 (v mld USD)

	1970	1975	1980	1985	1990	1992	1993
Hrubý dlh							
ČSFR (1970-1992)							
SR (1993)	0,3	1,0	6,8	4,6	8,1	9,3	3,0
Bulharsko	0,7	2,7	4,9	4,1	11,1	12,1	14,2
Maďarsko	1,0	3,9	9,1	14,0	21,3	20,7	24,6
Polsko	1,2	8,4	24,1	29,3	48,5	47,0	47,2
Rezervy							
ČSFR (1970-1992)							
SR (1993)	0,3	0,3	1,8	0,9	1,1	1,1	0,4
Bulharsko	.	0,4	0,8	2,1	0,6	0,6	0,7
Maďarsko	0,2	0,9	1,4	2,2	1,1	3,8	0,1
Polsko	0,3	0,6	0,1	0,9	4,5	4,3	4,3
Čistý dlh							
ČSFR (1970-1992)							
SR (1993)	.	0,7	5,0	3,8	7,0	8,2	2,6
Bulharsko	0,7	2,3	4,1	2,0	10,5	11,5	13,5
Maďarsko	0,8	3,0	7,7	11,8	20,2	16,9	18,5
Polsko	0,9	7,8	24,0	28,4	44,0	42,7	42,9

Prameň: Economic Survey of Europe in 1991-1992. New York, UN Economic Commission 1992.

¹ Pri vymedzovaní pojmu čistého dlhu sa možno stretnúť s viacerými metodologickými prístupmi. V zásade sa čistá zadlženosť chápe ako rozdiel medzi všetkými zahraničnými finančnými záväzkami a všetkými zahraničnými finančnými aktívami (veriteľská, resp. dlžnícka pozícia). Pri iných prístupoch sa od zahraničných záväzkov odpočítavajú iba vybrané zahraničné aktíva. Existuje však viacero variantov, takže čistý zahraničný dlh sa v niektorých prípadoch môže odlišovať. Jedným z najčastejších je variant (uplatnený na porovnateľnosť s inými krajinami aj v tejto práci), pri ktorom sa od hrubého dlhu odpočítavajú menové rezervy (napr. SDR, rezervná pozícia v MMF a devízy vo forme pohľadávok použiteľných v prípade potreby krytia platobnej bilancie), resp. iba devízy.

Pri hodnotení dlhu vychádzame z delenia majetkových pohľadávok a záväzkov schálených ústavným zákonom č. 541/1992 o delení majetku ČSFR medzi ČR a SR, podľa ktorých sa vládne záväzky a pohľadávky delili v pomere 2:1 v prospech ČR, záväzky a pohľadávky voči MMF v pomere 2,29:1 a ostatné pohľadávky a záväzky voči zahraničným subjektom v pomere 2:1, resp. záväzky a pohľadávky podnikateľských subjektov podľa územného princípu. Celková výška zadĺženia Slovenska voči zahraničiu (a teda aj ČR) bude však ovplyvnená výsledným delením aktív a pasív.

Pri hodnotení dlhodobého vývoja vonkajšieho zadĺženia ČSFR uvedieme nasledovné charakteristiky:

a) relatívne nízka úroveň hrubého a čistého zahraničného dlhu vo vzťahu k HDP v porovnaní s inými transformujúcimi sa krajinami, pričom vývoj devízových rezerv vo voľne zameniteľných menách bolo konzistentný s vývojom zahraničného dlhu;

b) vývoj zahraničného dlhu na rozdiel od iných východoeurópskych krajín prebiehal v inej časovej trajektórii; značná časť zahraničného dlhu ČSFR vznikla totiž v rokoch 1970-1980, keď hrubý dlh vzrástol z 0,3 mld USD na 6,8 mld USD a čistý dlh z nuly na 5,8 mld USD pri stagnácii vývoja devízových rezerv; v rokoch 1981-1990 sa tento vývoj výrazne spomalil - hrubý dlh v tomto období vzrástol z východiskových 6,8 mld USD na 8,1 mld USD a čistý dlh z 5,0 mld USD na 7,0 mld USD; obdobne sa vyvíjal pomer čistého dlhu k vývozu, keď z 11 % v roku 1985 vzrástol na 13 % v roku 1990;

c) začiatok transformačného procesu v ČSFR v roku 1991 viedol k nárastu hrubého zahraničného dlhu (o 1,2 mld USD, ale pri súčasnom zvýšení rezerv o 1,9 mld USD); tento vývoj bol v podstate podmienený čerpaním tranží stand by credit od MMF, ktoré sa nepoužili, ale slúžili ako rezervné menové krytie; čistý dlh klesol teda po prvom roku transformačného procesu o 0,7 mld USD.

Zahraničné zadĺženie Slovenskej republiky k 1. 1. 1993, ako vyplynulo z dohôd a zákonných úprav o delení majetku bývalej ČSFR, bolo teda z hľadiska rozsahu v podstate veľmi priaznivé. Pre Slovensko sa tak vytvorila priaznivá východisková pozícia. Dlhly prevzaté Slovenskou republikou pri delení majetku, pohľadávok a záväzkov tvoria aj teraz rozhodujúcu časť zahraničného dlhu SR.

Pri rozdelení zahraničných záväzkov podľa princípov, ktoré sme uviedli, pripadli subjektom SR záväzky v úhrnnej sume 2981 mil. USD, z toho v konvertibilných menách 2847 mil. USD, v nekonvertibilných menách 134 mil. USD. V priebehu roka 1993 vzrástla zadĺženosť v zameniteľných menách.

Zároveň sa vo vzájomnom clearingovom zúčtovaní medzi ČR a SR vytvorilo pasívne saldo. Celková zadĺženosť SR ku koncu roka 1993 (zadĺženosť v konvertibilných menách, v nekonvertibilných menách a pasívne saldo zúčtovania s ČR) dosiahla sumu 3622 mil. USD, z čoho bolo v konvertibilných menách 3341 mil. USD - 92,2 %, v nekonvertibilných menách 134 mil. USD - 3,7 % a pasívne clearingové saldo 147 mil. USD - 4,1 % (tab. 2).

T a b u l k a 2

Porovnanie hlavných indikátorov zahraničného zadĺženia s vybranými transformujúcimi sa krajinami

	Maďarsko (1992)	Poľsko ¹ (1993)	Bulharsko (1992)	Slovensko (1993)
1. Dlh na obyvateľa (v USD)	2162	1227	1431	600
2. Úhrnný dlh/vývoz tovarov a služieb - EDT/XGS (v %)	157,3	347,8	203,3	55,5
3. Úhrnný dlh/hrubý národný produkt - EDT/GNP (v %)	64,6	55,4	110,7	31,1
4. Úhrnná dlhová služba/vývoz tovarov a služieb - TDS/XGS (v %)	35,6	39,1	6,9	5,4
5. Úroky dlhu/vývoz tovarov a služieb - INT/XGS (v %)	13,3	4,6	4,2	3,1
6. Rezervy/úhrnný dlh - RES/EDT (v %)	21,9	8,8	7,4	13,1

¹ MALECKI, W.: Poland's External Debt Management During the Transition. Warszawa 1994.

Prameň: IBRD. World Debt Tables, 1993-1994.

3. Vnútorne zadĺženie štátu a jeho vývoj v Slovenskej republike

Štátny alebo verejný dlh možno vo všeobecnosti definovať ako naakumulované záväzky verejného sektora, ktoré sú dôsledkom financovania prebytku verejných výdavkov nad príjmami. Tento dlh zahŕňa v najširšom chápaní zahraničné a vnútorné (domáce) záväzky. Hoci podstata je rovnaká, v skutočnosti (v praxi) sa externý a interný dlh odlišuje.²

Široké chápanie štátneho dlhu, preferované Medzinárodným menovým fondom, predstavuje kumulovanú zadĺženosť vlády, a to nie iba ako výsledok hospodárenia štátneho rozpočtu, ale ako celkové saldo finančných aktív a pasív štátu vrátane salda na mimorozpočtových účtoch (fondoch) vlády, resp. obcí. V tomto chápaní bol vedený i štátny dlh bývalej ČSFR, i keď identifikácia všetkých položiek bola značne komplikovaná.

Štátne aktíva pritom tvoria finančné rezervy a účelové prostriedky vlády vedené na osobitných účtoch v centrálnej banke. Patria do nich i finančné rezervy na riziká vládnych úverov, ďalej vládne pohľadávky voči zahraničiu (cenné papiere, kapitálové účasti, depozity, poskytnuté úvery a pod.).

² Takýto princíp, ktorý zatiaľ prevláda v transformujúcich sa krajinách, zodpovedá aj stavu, ktorý bol aj v krajinách trhovej ekonomiky do začiatku 80. rokov, a najmä v rozvojových krajinách, kde sa väčšia pozornosť sústreďovala na riadenie vonkajšieho zadĺženia najmä preto, lebo vývoj zahraničného dlhu a jeho dosah na vývoj platobnej bilancie bol rozhodujúci pre posudzovanie solventnosti štátu na zahraničných peňažných trhoch.

Štátne pasíva zahŕňajú zadlženie v bankovej sústave, štátne obligácie a ďalšie cenné papiere, vydané na krytie deficitu štátneho rozpočtu a na ďalšie účely, záväzky vlády z prijatých úverov a záväzky, ktoré vyplývajú z niektorých účinkov devalvácie. Vývoj salda štátnych aktív a pasív ovplyvňujú teda aj položky, ktoré majú svoju príjmovú i výdavkovú stránku mimo štátneho rozpočtu. To viedlo k rôznym výsledkom pri oceňovaní tohto salda, a najmä pri jeho porovnávaní s údajmi o štátnom dlhu iných štátov, ktoré obsahujú rozdielne východiskové údaje.

Rozhodujúci význam pre stav a vývoj tohto salda však majú výsledky hospodárenia štátneho rozpočtu ovplyvnené predovšetkým výkonnosťou ekonomiky a výsledkami vývoja príjmov štátneho rozpočtu.

Pre doterajší vývoj v SR predstavuje vývoj štátneho dlhu, ako súhrnu vnútorného i zahraničného dlhu, vážny problém. V priebehu roka 1993 sa zo začiatočného stavu k 1. 1. 1993 zvýšil z 96,0 mld Sk na 123,2 mld Sk k 31. 12. 1993, t. j. o 28,3 %. V rámci toho však rýchlejšie vzrástol vnútorný dlh, ktorý sa za rovnaké obdobie zvýšil zo 46,7 mld Sk na 63,7 mld Sk, t. j. o 36,4 %. Čistá pozícia vlády³ (zadlženie vlády) SR voči bankovému sektoru v tom istom období pritom vzrástla z 32,2 mld Sk na 53,5 mld Sk, t. j. o 66,1 %.

Hoci porovnania základných indikátorov vnútornej zadlženosti takisto narážajú na nekompatibilitu podkladov, ako aj ich rôzny vnútorný obsah, predsa poskytujú určitú informáciu o súčasnej pozícii slovenskej ekonomiky a o jej vývoji v roku 1993.

Výsledkom hospodárenia štátneho rozpočtu v SR v roku 1993 bol schodok 23,0 mld Sk, čo predstavuje 6,8 % z HDP v tom istom období. V Poľsku bol v roku 1992 tento podiel 7,2 % HDP a v Maďarsku tiež 7,2 %. Celková vnútorná zadlženosť SR v roku 1993 dosahovala 63,7 mld Sk, čo je 18,9 % HDP v sledovanom období. V Poľsku sa v roku 1992 zaznamenal podiel 23,1 % a v Maďarsku 50,5 %.

Z hľadiska časového vývoja je však rozdiel v tom, že v období 1992-1993 na rozdiel od predchádzajúceho roka dochádza v Maďarsku i v Poľsku k stabilizácii stavu, resp. k podstatnému spomaleniu nárastu týchto veličín, zrejme ako dôsledok mierneho oživenia, zatiaľ čo vo vývoji Slovenska sa odrážajú tak dôsledky pokračujúcej recesie, ako aj rozdelenia štátu. Hoci východiskové podmienky transformácie a zadlženosti sú na Slovensku relatívne priaznivé, sú skreslené už uvádzanou skutočnosťou predchádzajúceho systému, pri ktorom výška štátneho deficitu bola deformovaná a presunutá na podniky. Tie v súčasnosti aj z tohto dôvodu vykazujú vysoké zadlženie, čo ovplyvňuje aj ich veľkú platobnú neschopnosť.

³ Do tejto čistej pozície pritom v súlade so súčasnou metodikou zahŕňame okrem úverov poskytnutých vláde SR delimitáciu časti schodku bývalej federácie a podielu štátnych finančných pasív z bývalej ČSFR a hospodárenia SR z minulých rokov, záväzky z emitovaných štátnych dlhopisov a i.

Naakumulovaný deficit štátneho rozpočtu je závažnou súčasťou vnútorného dlhu. Schodok štátneho rozpočtu Slovenskej republiky sa začal "oficiálne" vykazovať od roku 1991 v rámci bývalej ČSFR. Vykazovaný schodok štátneho rozpočtu SR za rok 1991 predstavoval 10,2 mld Kčs.

Presná identifikácia príčin vzniku vnútorného štátneho dlhu v dlhšom časovom meradle je veľmi obťažná, a prakticky nemožná, lebo hospodárenie vlády a centrálnej emisno-komerčnej banky v predreformnom období bolo natoľko prepojené, že nie sú k dispozícii dôveryhodné údaje o vzniku a veľkosti štátneho dlhu a jeho použití. Avšak ani v prvej fáze transformačného procesu, v ktorej dochádzalo už k postupnému oddeľovaniu hospodárenia vlády od relatívne nezávislej centrálnej emisnej banky (Štátnej banky československej - Národnej banky Slovenska), nie je presná identifikácia vnútorného štátneho dlhu bez problémov. Vznikala a rozširovala sa prvotná a druhotná platobná neschopnosť podnikov (aj štátnych) a zvyšoval sa objem odkladaných nákladov potrebných na reprodukciu majetku štátu. To predstavuje v podstate skrytý vnútorný dlh podnikov a inštitúcií štátu. Sem možno zaradiť aj rôzne potenciálne splatné garancie poskytnuté vládou.

Základnou príčinou celkového pasívneho salda štátneho rozpočtu Slovenskej republiky, a teda výrazného zvýšenia štátneho dlhu v roku 1993 je predovšetkým nižšia tvorba rozpočtových príjmov, a to najmä príjmov z daní a príspevkov na dôchodkové a zdravotné poistenie, zapríčinená ekonomickou recesiou, ktorá pokračovala na Slovensku aj v roku 1993.

Už schodok štátneho rozpočtu bývalej Českej a Slovenskej federatívnej republiky v rokoch 1991-1992 nebol (podľa nášho názoru) výsledkom expanzívnejšej výdavkovej politiky, ani nedodržovania regulácie jednotlivých položiek, keď sa skutočné výdavky priblížili pôvodne rozpočtovým (rozdiel +1,2 %). Schodok (a teda nárast vnútorného zadĺženia) ovplyvňoval predovšetkým neuspokojivý vývoj rozpočtových príjmov, najmä odvodov zisku a daní, ako aj príjmov obyvateľstva, ktoré boli oproti schválenému rozpočtu podstatne nižšie.

Hoci celková výška vnútorného štátneho dlhu SR vo vzťahu k HDP je v porovnaní s inými transformujúcimi sa krajinami podstatne nižšia, celkové bremeno splátok a úrokov platených štátnym rozpočtom ako výdavkov dlhovej služby sa značne podieľa na raste štátneho dlhu a odčerpáva jeho obmedzené, klesajúce zdroje. Podľa výsledkov štátneho záverečného účtu dosahovali tieto výdavky v roku 1993 sumu 12,3 mld Sk, t. j. 7,1 % všetkých rozpočtových výdavkov a ich podiel na vykázanom rozpočtovom schodku za dané obdobie bol 53,5 %.

Narastanie podielu vnútorného štátneho dlhu (vo vzťahu k príjmom rozpočtu i HDP) vytvára pri rastúcich nákladoch obsluhy tohto dlhu latentné riziká v troch smeroch:

- vzniká a zvyšuje sa sekundárny dlh vytváraný nákladmi obsluhy dlhu;
- spravidla dochádza k nárastu úrokovej miery, čo v konečnom dôsledku vedie k spomaľovaniu investičnej aktivity, a teda aj ekonomického rastu;

- vzniká riziko vyčerpania absorpčnej kapacity finančného trhu, v dôsledku čoho sa sťažuje alebo znemožňuje umiestňovanie emisií štátnych obligácií. To si vyžaduje náhradnú emisiu centrálnej banky s príslušnými možnými inflačnými dôsledkami. Pritom kapacita tohto finančného trhu je determinovaná nielen jeho rozmerom a fungovaním, ale aj podmienkami emisie dlhopisov a úrokovými sadzbami. Súčasná, relatívne nízka absorpčná schopnosť rodiaceho sa finančného trhu SR vedie aj k nepriaznivému pomeru zadlženia štátu voči centrálnej banke.

4. Riadenie dlhu a dlhová stratégia

Poznatky z vývoja štátneho dlhu v transformujúcich sa krajinách ukazujú, že vznik a trvalý rast deficitu je zatiaľ sprievodným javom tohto transformačného procesu, vyvolaným prechodom na trhovú ekonomiku, a vedie v týchto krajinách k trvalému inflačnému tlaku, so všetkými negatívnymi dôsledkami na realizáciu transformačného programu budovania trhovej ekonomiky.

Dôležitou otázkou ekonomickej politiky transformačného obdobia sa teda z týchto hľadísk stáva *racionálne riadenie vývoja štátneho dlhu a dlhovej služby* (debt management). Jeho cieľom je zabezpečenie optimálnej výšky štátneho dlhu, ktorou sa rozumie tak vonkajší, ako aj vnútorný dlh štátu vo vzájomných súvislostiach. Optimalizačnou požiadavkou je potreba zabezpečiť predpoklady a podmienky jeho splácania pri súčasnom zabezpečovaní vnútornej rovnováhy ekonomiky a postupnej stabilizácie meny. V tomto chápaní dlhová politika zahŕňa cieľ a úlohy menovej politiky, a zároveň politiky rozpočtovej. V dlhovej politike sa tak syntetizujú ciele rozpočtovej a emisno-menovej politiky.

Dosiahnutie týchto spoločných cieľov si vyžaduje rozpracovanie určitej spoločnej dlhovej stratégie, ktorá pri širšom chápaní optimálnej výšky štátneho dlhu zahŕňa nielen zmenu výšky zadlženosti a splátok dlhu (resp. dlhovú službu), ale aj náčrt jeho vnútorného a vonkajšieho financovania.

Komplexná menovo-rozpočtová dlhová stratégia by teda mala zahŕňať všetky prostriedky a politické rozhodnutia, ktoré by sa mali v ekonomike realizovať s cieľom udržať, znížiť alebo postupne optimalizovať zadlženie štátu. Racionálna dlhová politika by sa teda nemala obmedzovať iba na problémy splátok dlhu, ale mala by sa včleniť do celkovej rozvojovej ekonomickej stratégie a hľadať riešenie v rastovej stratégii, založenej na makroekonomickom rozvoji a dlhodobej stabilizácii vonkajších a vnútorných ekonomických vzťahov.

Komplexná menovo-rozpočtová dlhová stratégia pritom nevyhnutne musí vychádzať z reálnej situácie stavu zadlženia a brať zreteľ na to, či ide o:

- štátny dlh z minulých období, keď cieľom riadenia dlhovej politiky je predovšetkým znižovanie štátneho dlhu na optimálnu, ekonomicky únosnú hranicu (*debt management ex post*);
- štátny dlh, ktorý nepresahuje únosnú mieru a pri jeho riadení ide o udržanie tejto úrovne, prípadne v budúcnosti o taký jeho ďalší rast, ktorý podporuje

transformáciu a rozvoj ekonomiky pri minimalizácii inflačných rizík (*debt management ex ante*).

Vnútny a vonkajší štátny dlh v SR nedosahuje ešte úroveň iných transformujúcich sa krajín (s výnimkou ČR). Vyplýva to predovšetkým z relatívne priaznivej situácie, ktorá sa vytvorila rozdelením štátneho dlhu záväzkov bývalej ČSFR,⁴ ako aj z rozdelenia pohľadávok voči niektorým krajinám bývalej RVHP. Úroveň vnútorného a vonkajšieho zadlženia je jedným z faktorov, ktorý prispel k relatívne priaznivému zaradeniu SR v ratingu v tomto roku (tab. 3).

T a b u l k a 3

Postavenie Slovenska v ratingu 1993-1994

	Poradie krajiny podľa indikátora rizikivosti			
	inštitucionálni investori (zo 135 krajín)		Euromoney ¹ (zo 167 krajín)	
	september 1993	marec 1994	september 1993	marec 1994
Maďarsko	43	43	46	44
Slovensko	57	59	63	64
Poľsko	62	62	72	80
Rumunsko	75	76	75	74
Bulharsko	89	91	125	88

¹ Rozdiel indikátorov a postavenie krajín podľa inštitucionálnych investorov a Euromoney spočíva (i keď výsledky sa značne približujú) v indikátoroch, ktoré sa berú do úvahy. V Euromoney je to unifikovaná sústava indikátorov, ktorá berie do úvahy viaceré premenné, ako miera rastu, vonkajšia rovnováha a dlhová služba.

Pri podrobnejšom preskúmaní dlhovej pozície transformujúcich sa krajín možno teda konštatovať, že skúmanie problémov riadenia dlhovej politiky ex post je charakteristické pre dlhovú pozíciu najmä Poľska, Maďarska a Bulharska, zatiaľ čo pre Českú republiku a Slovensko sú aktuálne predovšetkým otázky udržania a ďalšieho vývoja priaznivej dlhovej pozície, s ktorou vstúpili do transformačného procesu.

Ťažisko riadenia a vývoja štátneho dlhu zrejme nespočíva v SR v riadení ex post, t. j. usporiadaní v minulosti prevzatých záväzkov,⁵ ale v udržaní tejto

⁴ Abstrahujeme pritom od nedoriešených otázok vyrovnania ČR a SR, ktoré sú predmetom rokovania a ich výsledky by prípadne mohli ovplyvniť toto delenie.

⁵ Rozdiely v dlhovej stratégii možno vidieť pri porovnaní pozícií Poľska, Maďarska a Bulharska. Bremeno štátneho dlhu z minulosti zohráva napr. v Poľsku veľmi negatívnu úlohu. Vysoké, stále rastúce zafarbenie verejných výdavkov štátneho rozpočtu, určených na dôchodky a sociálne dávky (20 % z HDP v roku 1993), má za následok, že spolu s výdavkami na krytie nákladov dlhovej služby absorbujú asi polovicu úhrnných výdavkov rozpočtového sektora. V týchto podmienkach je priestor pre manévrovanie so zostávajúcou časťou dosť obmedzený a úroveň výdavkov je takmer neregulovateľná.

východiskovej pozície pri zabezpečení oživovania a ďalšieho rozvoja ekonomiky. Základným problémom je riadenie dlhového vývoja ex ante, čo znamená presadzovať v dlhovej politike stabilizáciu a udržanie existujúcej dlhovej pozície.

Cieľový efekt dlhovej stratégie ex post sa pri vonkajšom zadlžení niekedy vymedzuje ako návrat alebo zaradenie dlžníckej krajiny do normálnych alebo priemerných podmienok medzinárodného kapitálového trhu. Cieľový efekt nanačenej dlhovej stratégie ex ante by potom bolo možné definovať ako udržanie alebo dosiahnutie (s abstrahovaním iných faktorov) určitej úrovne zadlženosti, ktorá môže byť vyššia ako existujúci východiskový stav. Cieľom je zabezpečiť stabilizáciu ekonomiky, resp. oživenie ekonomického rastu pri zachovaní východiskového dlhodobého dlhového pomeru a optimálneho rastu nákladov dlhovej služby z hľadiska vývoja platobnej bilancie a rastu príjmov štátneho rozpočtu.

Štátny dlh v konečnom dôsledku predstavuje sekundárne zaťaženie štátneho rozpočtu, pretože odčerpáva finančné zdroje rozpočtu bez toho, aby umožňoval realizáciu spoločenských potrieb alebo tvorbu podmienok na uspokojenie týchto potrieb v budúcnosti. Ekonomická, ale aj spoločenská únosnosť takéhoto zadlženia štátu sa vymedzuje vo vzťahu k tvorbe HDP (v bežných cenách), ako aj výška dlhovej služby (ročné splátky dlhu a úroku z poskytnutých úverov) vo vzťahu k HDP.

V teórii, ale aj praxi vyspelých trhových ekonomík sa za určitú kritériálnu hranicu tohto dlhu považuje 50% podiel štátneho dlhu vo vzťahu k HDP (tzv. dlhový pomer). Ide však o kritérium, ktoré nemožno považovať za všeobecne platné, lebo aj v niektorých vyspelých krajinách skutočný podiel štátneho dlhu vo vzťahu k HDP je vyšší, resp. presahuje dokonca 100%.⁶

Pre vstup do Európskej menovej únie boli stanovené tzv. konvergenčné kritériá, predstavujúce vlastne súhrn menových indikátorov, ktoré by mali zabrániť, ako boli veľké rozdiely v podmienkach spoločnej meny medzi jednotlivými členskými štátmi únie. Tu sa kládol veľký dôraz aj na indikátory dlhovej pozície. Jedným z týchto piatich kritérií je podmienka, aby deficit štátneho rozpočtu danej krajiny bol nižší ako 3 % HDP. Druhým je podmienka, aby vládny dlh krajiny nepresiahol 60 % HDP. V roku 1993 z dvanástich členských štátov Európskej únie tieto dlhové indikátory plnilo iba päť štátov.

Prostredníctvom uvedeného kritéria - *dlhového pomeru* - možno vymedziť určitý priestor, v ktorom by sa mal alebo mohol štátny dlh pohybovať. Predstavuje teda nie statickú, ale dynamickú veličinu, ktorá vyjadruje aj kritériá menovej únosnosti pohybu štátneho dlhu, a teda hranice jeho riadenia.

⁶ V Belgicku napríklad podiel štátneho dlhu vo vzťahu k HDP dosiahol v roku 1992 dokonca 132 %, v Taliansku a v Grécku 107 %, v Írsku 99 %, v Holandsku 80 %, v Dánsku 74 %, pod 50 % klesol iba vo Francúzsku, v Nemecku, vo Veľkej Británii a v Španielsku. Nízke zadlženie Luxemburska (7 % z HDP) predstavuje v EÚ výnimku a je determinované špecifickým postavením a ekonomikou tohto štátu.

5. Koordinácia finančno-rozpočtovej a menovej politiky

Prepojenie a koordinácia finančno-rozpočtovej a menovej politiky prostredníctvom politiky štátneho dlhu si vyžaduje, aby táto syntetizujúca časť ekonomickej politiky štátu mala jasne stanovené a) *ciele dlhovej politiky* (menové a rozpočtové) pre určité obdobie, ktoré by determinovali dlhovú stratégiu presadzovanú v každej z nich; b) na základe uvedeného dlhového parametru určité *pásmo*, v ktorom by sa štátny dlh mohol pohybovať, resp. jeho *maximálnu výšku* v danom období v pomere k HDP; c) *základné smery použitia* štátneho dlhu.

Cieľové zameranie štátneho dlhu by malo identifikovať aj spôsoby, ktorými by sa mali vytýčené ciele dosiahnuť tak, aby sa východiskový štátny dlh postupne znižoval, udržiaval na stabilnej úrovni, alebo aby sa pripustilo jeho zvýšenie, a to vo vymedzenom rozsahu a čase a na identifikovaný cieľ. V tomto chápaní by politika riadenia štátneho dlhu mala obsahovať rozhodnutia vymedzujúce žiaduce tendencie regulovaného dlhového pomeru, zohľadňujúce tak rozpočtovo-finančné, ako aj menové hľadiská.

Domnievame sa, že menové aspekty formovania a realizácie dlhovej politiky štátu (debt management) treba posudzovať jednak z *krátkodobého* (taktického) pohľadu ekonomickej politiky, jednak z *dlhodobého* (strategického) zamerania tejto politiky.

Jedným z kľúčových dlhodobých cieľov ekonomickej politiky a predpokladom rovnovážneho rozvoja národného hospodárstva je *stabilizácia meny*. Zameranie dlhovej politiky z dlhodobého hľadiska by sa malo z pohľadu menovej stabilizácie sústreďovať na znižovanie dlhového pomeru, a to:

- zvyšovaním HDP bez toho, že by sa menila absolútna výška vlastného štátneho dlhu;
- postupným absolútnym znižovaním štátneho dlhu pri konštantnom vývoji hrubého domáceho produktu;
- relatívnym znižovaním štátneho dlhu zvyšovaním HDP;
- ako teoretickú hypotézu možno pripustiť znižovanie dlhového pomeru aj rýchlejšim znižovaním štátneho dlhu, ako je pokles HDP, čo však v racionálnej dlhovej politike nie je reálne.

Za najvhodnejší prístup racionálnej dlhovej politiky z uvedených alternatív možno považovať v dlhodobej dlhovej stratégii postupné znižovanie dlhového pomeru znižovaním alebo stabilizáciou štátneho dlhu, a zároveň zvyšovaním hrubého domáceho produktu.

Z hľadiska reálnych podmienok transformácie ekonomiky vystupuje do popredia predovšetkým krátkodobý, resp. strednodobý cieľ dlhovej politiky, zameraný na stabilizáciu a oživenie ekonomiky. Stabilizácia dlhového pomeru ako reálny cieľ dlhovej politiky nadobúda zmysel hlavne pri stagnácii alebo poklese výkonnosti ekonomiky, teda vtedy, ak sa dosahuje nulový rast alebo pokles HDP.

Stanovenie (a schválenie) ciest vývoja dlhového pomeru parlamentom totiž zaväzuje vládu k vytváraniu podmienok pre rozpočtovú rovnováhu.

Z hľadiska zodpovednej protiinflačnej menovej politiky možno za určitých okolností akceptovať deficitné financovanie vtedy,⁷ ak sa ciele vlády v rámci jej dlhovej politiky spájajú s rozvojovými, resp. oživovacími cieľmi, ktoré sa odrážajú aj vo vývoji HDP. Stagnácia dlhového pomeru môže byť v krátkodobej menovej stratégii akceptovateľná.

Treba tiež poukázať na to, že v teórii sa v tejto súvislosti rozlišuje medzi *aktívnym* (štruktúrnym) a *pasívnym* (cyklickým) schodkom štátneho rozpočtu. Zatiaľ čo prvý je vyvolaný vedomými zásahmi vlády do ekonomiky a má umožniť realizáciu určitých zámerov vlády na oživenie alebo podporu ekonomiky, v druhom prípade ide o dôsledky hospodárskeho cyklu pri nezmenených daňových sadzbách a vládnych výdavkoch. Ekonomická recesia vedie k zvyšovaniu tohto pasívneho deficitu, oživenie naopak pôsobí na jeho stabilizáciu alebo znižovanie.⁸ Domnievame sa, že pre riadenie dlhovej politiky má toto členenie tiež význam, a to na stanovenie cieľov, nástrojov a metód tejto politiky.

Vychádzajúc zo súčasných podmienok transformačného obdobia v Slovenskej republike a vývoja v rokoch 1994-1995 možno povedať, že im zodpovedá krátkodobá dlhová stratégia, t. j. relatívna stagnácia, resp. stabilizácia dlhového pomeru, ktorá je akceptovateľná aj pre krátkodobú menovú stratégiu.

Deficit rozpočtového hospodárenia by sa mal orientovať hlavne na rozvojové ekonomické ciele a vytvárať podmienky na privatizáciu, ktorá dáva možnosť systémovo prepojiť rozvojové zámery vlády s cieľmi privatizovaných podnikov. Mali by sa podporiť opatrenia umožňujúce oživenie a stabilizáciu ekonomiky, a najmä vývoja platobnej bilancie zvyšovaním jej exportnej spôsobilosti a zvyšovaním príjmovej časti platobnej bilancie. Dovožná prírážka by mala byť zdrojom na podporu rastu exportu (stabilného vyrovnania pasívnej platobnej bilancie), a nie krátkodobo pôsobiaceho zdroja krytia rozpočtových schodkov.

⁷ Možnosti využívania rozpočtových schodkov ako aktívneho nástroja fiškálnej politiky sú v posledných desaťročiach v ekonomickej teórii predmetom ostrých a protichodných diskusií. Odporcovia tejto politiky predovšetkým spochybňujú keynesovské chápanie funkcie agregátnej ponuky a reálnu schopnosť vlády bezprostredne ovplyvňovať agregátny dopyt. A pokiaľ deficit podceňuje agregátnu ponuku, ide o vplyv spravidla dočasný. Zástancovia konzervatívnej finančnej teórie tiež dôvodujú, že vyšší a častejší rozpočtový deficit než prebytok vyúsťuje do permanentného nárastu vládneho zadlženia. Obhajcovia využívania rozpočtového schodku ako aktívneho nástroja fiškálnej politiky predovšetkým zdôrazňujú, že aj krátkodobé zvyšovanie agregátneho dopytu sa premieta do rastu investícií, čo vyvoláva dlhodobé vyššie tempo rastu reálneho agregátneho výstupu, znižovanie strát z "nevyrobeného" produktu pri súčasne zvýšenej nezamestnanosti a stabilizáciu agregátneho výstupu a spotreby. To však predpokladá, aby sa rozpočtový schodok, ktorý sa vytvorí, plne (alebo z väčšej časti) premietol do agregátneho dopytu.

⁸ V tejto súvislosti sa žiada poukázať aj na názory E. Lindhala a G. Myrdala, ktorí sa domnievali, že nie je rozhodujúca každoročná vyrovnanosť štátneho rozpočtu, najmä ak by sa tým umožnilo eliminovanie výkyvov v reprodukčnom procese, a zdôrazňujú požiadavku "cyklickej" vyrovnanosti, ktorá zahŕňa vyrovnanosť v dlhšom cykle.

V súčasných podmienkach transformačného procesu je vývoj štátneho dlhu predovšetkým výsledkom narušenej ekonomickej rovnováhy a riešením jej nežiadúcich dôsledkov. Preto je otázne, do akej miery je možné používať ho aj ako potenciálny nástroj regulovania peňažnej zásoby, ako je to v konsolidovanej trhovej ekonomike, alebo bez rizika intenzifikácie inflačných procesov ako nástroj urýchlenia ekonomického rastu.

Zabezpečenie dlhodobého strategického cieľa menovej politiky, ktorým je predovšetkým relatívne stabilný vývoj meny, je spojené s vyrovnaným vývojom štátneho rozpočtu. Vyrovnaný štátny rozpočet sa preto považuje za základný predpoklad menovej stabilizácie, kým schodok štátneho rozpočtu, ak sa vznikajúci štátny dlh monetizuje, t. j. zvyšuje peňažnú emisiu, predstavuje rozhodujúci faktor inflačných tendencií.

Racionálny ekonomický manažment v oblasti dlhovej politiky, či už ex ante, alebo ex post, vyžaduje efektívne rozdeľovanie a využívanie zahraničných zdrojov z hľadiska zabezpečenia ich návratnosti a vytvárania predpokladov pre dlhodobú vyrovnanosť platobnej bilancie v rámci dlhodobu orientovaného ekonomického programu. Okrem optimálnej výrobnjej štruktúry, zohľadňujúcej racionálne zapájanie sa do medzinárodnej delby práce, a posilnenia infraštruktúry by mala ako rovnocenný faktor zahŕňať aj investovanie do ľudského kapitálu a vedeckovýskumného potenciálu, ktoré sú základom rozvíjania výroby.

Stabilizačná dlhová politika sa však v SR bude stretávať s viacerými problémami determinovanými ekonomickým vývojom v roku 1993 a jeho predikciou na obdobie 1994-1995. Zložitost' problematickej makrostabilizácie vnútorného a vonkajšieho štátneho dlhu Slovenskej republiky a vývoja HDP spočíva predovšetkým:

- v relatívne veľmi nízkom finančnom potenciáli ekonomiky vrátane bankového sektora;
- v nedostatku reálnych zdrojov bankového sektora, v poklese jeho primárnych zdrojov, vo vysokom podieli rizikových úverov bánk a v nepriaznivom pomere dlhodobých a krátkodobých zdrojov bánk a poskytovaných úverov;
- v pretrvávajúcom poklese príjmov štátneho rozpočtu pri relatívne vyššom podieli verejných výdavkov štátneho rozpočtu. Relatívne narastajúce výdavky (vzhľadom na pokles HDP) na krytie nákladov dlhovej služby tiež neúmerne odčerpávajú prostriedky, ktoré by boli použiteľné na účely podporujúce oživenie ekonomiky.

Politika relatívnej stabilizácie štátneho dlhu (vo vzťahu k HDP) si vyžaduje primárny prebytok rozpočtového sektora. Úroveň tohto prebytku vo vzťahu k HDP - pri danom objeme verejného dlhu vo vzťahu k HDP na konci predchádzajúceho obdobia (roka) - je určená rozdielom medzi priemernou úrokovou mierou v dlhovej službe a dynamikou rastu HDP. Zabezpečenie primárneho rozpočtového prebytku (vo vzťahu k HDP) bude preto vyžadovať aj zosúladenie úrokovej miery v dlhovej službe s mierou ekonomického rastu. Rozdiel oproti

súčasnému stavu by sa mal použiť ako zdroj na podporu opatrení na oživenie ekonomiky.

Prehĺbenie a skvalitnenie riadenia dlhovej politiky v budúcom období bude nepochybne vyžadovať podrobnejšie rozpracovanie niektorých teoretických a metodologických otázok, ktorým sa dosiaľ nevenovala dostatočná pozornosť.

Nevyhnutnosť medzinárodného porovnávania stavu a vývoja vnútorného i vonkajšieho štátneho dlhu Slovenskej republiky a jeho analýzu a hodnotenie vo vzájomných súvislostiach, napríklad v porovnaní s krajinami Európskej únie a s transformujúcimi sa krajinami strednej a východnej Európy, si vynúti dôsledné metodické prepojenie údajov relevantných pre sledovanie vývoja dlhu, jeho analýzu a financovanie. Táto kompatibilita údajovej základne je potrebná pre správne a objektívne zhodnotenie pozície Slovenska, ale aj pre hodnovernosť informácií o vývoji slovenskej ekonomiky a ich využitie pre riadiaci proces.

Vychádzajúc z relatívne priaznivejších východiskových podmienok v zadlženosti slovenskej ekonomiky v porovnaní s inými transformujúcimi sa krajinami bude žiaduce pre ďalšie riadenie dlhu ex ante podrobnejšie teoreticky rozpracovať a kvantifikovať niektoré prístupy v konkrétnych podmienkach vývoja slovenskej ekonomiky, predovšetkým vymedziť únosný rozsah budúceho vývoja vnútornej aj vonkajšej zadlženosti s osobitným prihliadnutím na podmienky transformačného procesu a potreby reštrukturalizácie ekonomiky; vymedziť optimálnu štruktúru dlhu a jeho využitie na ekonomické oživenie; vymedziť prípustné bremeno dlhovej služby a jej štruktúry z hľadiska veriteľov a solventnosti štátu.

Došlo 14. 11. 1994

Literatúra

- [1] MALECKI, W.: Poland's External Debt Management During the Transition. Warszawa, Instytut Finansow 1994.
- [2] WERNIK, A.: Poland's Internal Debt. Warszawa, Instytut Finansow 1994.
- [3] GOTZ-KOZERTIEWICZ, D.: Public Debt and Stabilization of Economy in Transition. Warszawa, Instytut Finansow 1994.
- [4] GUIDOTTI, P. - KUMARA, M. S.: Managing Domestic Public Debt. Finance and Development, september 1992, s. 9-12.
- [5] SPAVENTE, L.: The Italian Public Debt Problem. Lisabon, SUERF. Collegium on "Fiscal Policy", máj 1991.
- [6] HLAVATÁ, I.: Štátny dlh vo svetle menovej politiky. Republika - Bankové noviny, 23. 2. 1994.
- [7] MERVART, J.: Státní dlh - fiskální a menové aspekty. Praha, ČNB, Institut ekonomie 1993.
- [8] MERVART, J.: Státní zadlužení v tržních ekonomikách. Národ. Hospod., 1993.
- [9] KODEROVÁ, J.: Deficit státního rozpočtu - ano, či ne? Finance a úvěr, 1994, č. 6.
- [10] KISS, J.: Debt Management in Eastern Europe. Working Papers, marec 1993, č. 15.

- [11] INOTAI, A. - PATAI, M.: Hungarian Debt Management Strategy for the Ninetes. Working Papers, 1993, č. 1.
- [12] The Czech and Slovak Economy 1990-1993. Stockholm, Stockholm Institute of East European Economics, august 1993.
- [13] World Debt Tables 1991-1992. External Debt of Developing Countries, Country Tables, 1992, zv. 2.
- [14] Hospodársky vývoj Slovenska v roku 1993. [Expertízne štúdie, č. 19.] Bratislava, EÚ SAV, január 1994.
- [15] Hospodársky vývoj Slovenska v prvom polroku 1994. [Expertízne štúdie, č. 41.] Bratislava, EÚ SAV, september 1994.

STATE DEBT MANAGEMENT IN TRANSFORMATION OF THE ECONOMY

Egon HLA VATÝ

The paper is devoted to the problems of the state debt in its integrated form as well as in its relatively independent parts of the external and internal debt. The paper is aimed at evaluation of the transformation starting position and to indicate further methodology of the state debt management and of the debt service policy. The transformation conditions concerning the slovak economy are taken into a special account, the economy having entered a transformation phase with a relatively more favourable long-term position.

Theoretical postulates are tried to be transformed into the position of suggestions concerning the state debt management strategy. That is the reason why the paper points out the possibilities to make an active use of the favourable starting situation and to concentrate the attention upon debt policy ex ante. From this point of view the goal of the state debt management is to achieve an optimum level of the debt. Within the conception the goals of budgetary and monetary policies are synthesized in the strategy. The strategy, therefore, should comprise all the means and political choice which should be realized in the economy with the goal to lower and to optimize the state debt gradually. A rational debt policy should not be restricted to debt instalment problems only and it should be incorporated in the general economic development strategy and it look for the growth strategy solutions based upon macroeconomic development and a long-time strategy of stabilization of internal and external economic relations. From this point of view, the ex-ante debt strategy should put an extraordinarily strong emphasis upon what is the debt used for.

Všeobecné trendy a východiská rozhodovania v rámci verejného sektora

Zdeno JAURA*

Hospodárska politika štátu v demokratických krajinách sa odvíja od postoja vlády. Nové vlády síce nadväzujú na predchádzajúce reality, ale očakáva sa od nich, že tieto reality budú ovplyvňovať tým smerom, ktorý predvídali pri získavaní voličov.

Toto platí tak pre sféru súkromného, ako aj verejného sektora. A to tým skôr, že medzi súkromným a verejným sektorom je tesná väzba (miera zdania, intenzita transferov peňažných príjmov atď.). Každá vláda uplatňuje určitú "filozofiu" voči súkromnému i verejnemu sektoru.

Sú známe niektoré takéto "filozofie" napríklad u prezidentov USA: prezidenti Hamilton, Roosevelt a Johnson posilňovali úlohu federálnej vlády, zatiaľ čo Jefferson a Reagan sa pokúsili pribrzdiť narastanie štátnych právomocí federácie. Zámerne hovoríme o "pribrzdení", pretože v skutočnosti sa Reaganovi podarilo len málo spomaliť trend zvyšovania vládnych výdavkov.¹ Vo Švédsku určitý odklon od preferencie vládnych výdavkov, presadzovaný sociálnodemokratickými vládami, bol do značnej miery ovplyvnený aj volebnou porážkou tejto strany. Prítom už aj sociálna demokracia ako vládnuca strana signalizovala potrebu zmeny "filozofie" hospodárskej politiky.²

Aj napriek zmenám "filozofie" hospodárskej politiky sa v žiadnej vyspelej demokratickej krajine nepodarilo zvrátiť základný dlhodobý trend: zvyšovanie vládnych výdavkov. Len krátkodobo možno hovoriť o určitých zvratoch vo vládnych výdavkoch.

Moderné ekonomiky sú zmiešanými ekonomikami, kde sa viac ako jedna tretina ekonomickej aktivity odohráva vo verejnom sektore. Tento základný trend potvrdzujú aj údaje o reálnej vládnej spotrebe z hľadiska medziročných zmien (pozri tab. 1).

* Ing. Zdeno JAURA, CSc., Ekonomický ústav SAV, Medená 10, 811 02 Bratislava

¹ Ide o verejné výdavky vládnych organizácií na miestnej aj celoštátnej úrovni. Ich protipólom sú výdavky súkromných jednotlivcov, organizácií a firiem. Ani v teórii neexistuje jednotná definícia verejných výdavkov. Spravidla verejné výdavky zahŕňajú: 1. výdavky vládnych inštitúcií na statky a služby, a to uskutočňované buď priamo, alebo vo forme subvencií; 2. platby verejnej sociálnej starostlivosti a sociálneho zabezpečenia, úroky z vládnych dlhov, dotácie a ďalšie položky, ktoré majú charakter transferových platieb; 3. kapitálové výdavky vynakladané v znárodnených odvetviach.

² "Skončilo sa obdobie švédskych dejín, ktoré sa vyznačovalo rozvojom silného verejného sektora ..." Z expertíznej správy nezávislých odborníkov pre švédsku sociálnodemokratickú vládu. Prevzaté zo state [1, s. 522].

T a b u ľ k a 1

Reálna vládna spotreba (medziročné zmeny v %)

Rok	EÚ	OECD	USA	Japonsko
1973/1972	4,1	2,2	0,1	5,4
1974/1973	3,0	2,9	2,3	3,1
1975/1974	4,3	2,6	0,2	6,7
1976/1975	2,6	2,5	1,8	4,7
1977/1976	1,5	1,8	1,1	4,4
1978/1977	4,0	3,2	2,3	5,3
1979/1978	3,1	2,5	1,9	4,4
1980/1979	2,3	2,0	1,3	2,8
1981/1980	2,0	1,9	1,1	4,8
1982/1981	1,5	2,0	2,4	1,9
1983/1982	1,6	2,7	3,5	2,9
1984/1983	1,6	3,1	4,5	2,8
1985/1984	2,0	3,7	5,3	1,7
1986/1985	2,3	3,7	4,9	4,5
1987/1986	2,4	2,7	3,4	0,4
1988/1987	2,0	2,1	2,1	2,1
1989/1988	0,4	0,8	0,3	1,2
1990/1989	2,3	2,1	1,7	2,3
1991/1990	1,8	1,8	0,9	3,4

Prameň: Mezinárodná hospodárska statistika 1973-1991. Praha, Národné informačné stredisko Českej republiky 1992 (údaje sú prevzaté z tab. 14).

Uvedené základné tendencie sa presadzovali a presadzujú za neustálych diskusií v oblasti hospodárskej politiky, pokiaľ ide o adekvátnosť úrovní, z ktorej by mali byť vládne programy spravované (celoštátna úroveň, miestna úroveň).

Z hľadiska celkového trendu rastu štátnych výdavkov má rozhodujúcu úlohu dynamika rastu transferov, resp. *redistribúcie*. Význam redistribúcie zaujíma stále viac tak ekonomickú teóriu, ako aj bežnú hospodársku, resp. "parlamentnú" politiku. Veď takmer každá parlamentná diskusia o finančných prostriedkoch je v rozhodujúcej miere úzko spätá s redistribúciou.

Aký je postoj jednotlivca k redistribúcii finančných prostriedkov? V modelovom prípade, ktorý znázorníme v tabuľke 2, chceme ukázať, že individuálny volič sa rozhoduje ekonomicky racionálne. Pri tomto rozhodovaní má významnú úlohu tzv. volič-medián.³

³ Medián - predstavuje matematicky strednú hodnotu všetkých hodnôt zaradených znakov. Volič-medián je teoreticky volič stojaci v strede všetkých voličov. V podmienkach väčšinovej voľby môže mať rozhodujúci vplyv, pretože podľa toho, ku ktorej polovici voličov sa prikloní, táto väčšina potom rozhoduje napr. o charaktere výdavkov na verejný sektor. Význam bude mať aj to, ktoré vrstvy obyvateľstva reprezentuje a aké sú jeho preferencie. V teórii sa týmto problémom zaoberá teória verejnej voľby (public choice). Podrobnejšie pozri [2, s. 23-24].

Tabuľka 2
Redistribúcia finančných prostriedkov

Výrobca	Produktivita práce (v Sk)	Zdanenie (50 %)	Spätný transfer cez verejný sektor výrobcovi (12 805 : 13 = 985)	Celková suma úžitku v Sk (cena výrobu po zdanení + "výnos" z verejného sektora)	Individuálna strata (-), resp. zisk (+) spôsobené transferom daní a verejného sektora	V demokratických voľbách bude za vyššiu (+), resp. za nižšiu (-) mieru zdanenia
1	2 000	1 000	985	1 985	-15,0	-
2	1 995	997,5	985	1 982,5	-12,5	-
3	1 990	995,0	985	1 980,0	-10,0	-
4	1 985	992,5	985	1 977,5	-7,5	-
5	1 980	990,0	985	1 975,0	-5,0	-
6	1 975	987,5	985	1 972,5	-2,5	-
7	1 970	985,0	985	1 970,0	0	?
8	1 965	982,5	985	1 967,5	+2,5	+
9	1 960	980,0	985	1 965,0	+5,0	+
10	1 955	977,5	985	1 962,5	+7,5	+
11	1 950	975,0	985	1 960	+10,0	+
12	1 945	972,5	985	1 957,5	+12,5	+
13	1 940	970,0	985	1 955	+15,0	+
Spolu	25 610	12 805,0	12 805,0	25 610	0	6 : 6

V tabuľke 2 predpokladáme diferencovanú produktivitu výrobcov, čo platí nielen pri výrobe jednotlivého výrobku, ale aj medzi rôznymi výrobkami, resp. službami. Ďalej predpokladáme rovnakú mieru zdanenia (50 %) a rovnaký spätný transfer cez verejný sektor výrobcovi.

Volič-medián sa v škále individuálnych produktív a aj v škále celkovej sumy úžitku (v škále dôchodkov) rozhoduje logicky v prospech väčšej či menšej redistribúcie, a teda aj zdanenia. Volí takú alternatívu, ktorá mu umožňuje - v rámci daného modelu - maximalizovať funkciu úžitku.

V našom prípade sa produktivita voliča-mediána vyrovnala s priemernou produktivitou. Vznikla situácia, keď pre voliča-mediána prestáva byť rozhodnutie v prospech transferov optimálne, pretože tieto transfery (dane a spätný transfer) sa prostredníctvom verejného sektora anulujú (na daniach zaplatil 985 Sk, ktoré sa mu v rovnakej sume vrátili ako spätný transfer cez verejný sektor).

V reálnych podmienkach platí, ak je produktivita voliča-mediána nižšia ako priemerná, má tento volič záujem prijímať spätné transfery cez verejný sektor. Je preto pre vyššiu redistribúciu (a zdanenie). To platí aj naopak.

Nie je vylúčené, že vývoj štátnych výdavkov a ich rast v posledných desaťročiach bol výsledkom aj prevahy voličov, ktorí mali individuálnu produktivitu nižšiu ako priemer. Táto možná prevaha bola zosilnená aj "starnutím" obyvateľstva a tým aj prírastkom "neproduktívneho" obyvateľstva, ktoré má sklon maximalizovať redistribúciu. Príčiny rastu redistribúcie sú samozrejme oveľa širšie. Medzi ne patrí napríklad aj celý súbor tzv. nárokovateľných dávok (napr. v sociálnom zabezpečení, školstve, zdravotníctve atď.). V širších súvislostiach je rast redistribúcie úzko spätý s rozvojom demokracie a všeobecného volebného práva.

V rámci volieb začala postupne prevažovať menej majetná časť obyvateľstva nad bohatšími obyvateľmi. Boli to skupiny s nízkymi dôchodkami, staršie obyvateľstvo, ktoré vyvinuli dostatočný tlak na znovurozdeľovanie dôchodkov od bohatších k chudobnejším. Rôzne sociálne programy garantované zákonom (dôchodkové zabezpečenie, rôzne formy sociálneho zabezpečenia atď.) sa začali považovať za samozrejmé práva občanov.

Redistribúcia však má svoje obmedzenia. Možno povedať, že vyrovnávaním dôchodkov pomocou redistribúcie sa znižuje ponuka práce - najprv práce menej produktívnej a potom aj práce produktívnejšej.⁴ Stimulovanie prácou, pri danej úrovni pracovných príjmov, sa stáva nedostatočné. Volič-medián si uvedomuje, že jeho správaním (snahou o maximalizáciu redistribúcie) je celkový systém ohrozený. Je si vedomý, že transfery musia byť kompenzované daňami.

⁴ A. H. Meltzer a S. F. Richard vypracovali teoretický model optimalizácie veľkosti transferov, kde dospeli k záveru, že ponuka práce každého individua je priamo úmerná dôchodku v podobe odmeny za prácu a nepriamo úmerná dôchodku vo forme čistého transferu, z ktorého subjekt ťaží a ktorý tlmí jeho ponuku práce (pozri [3]). Napokon určité poznatky z transferov a z ich vzťahu k ponuke práce by mohli dokumentovať aj naše úradu práce.

Z iného pohľadu však platí, že niektoré výdavky na verejný sektor (napr. v školstve a zdravotníctve) v dlhšom časovom horizonte, resp. v určitom cykle zvyšujú produktivitu jednotlivcov a prispievajú k zmenšovaniu rozdielov v produktivite. Zvyšuje sa priemerná úroveň dôchodkov. Čím viac sa však dôchodok voliča-mediána zvyšuje (vlastnou prácou a rastom produktivity), tým menej má sklon k redistribúcii dôchodkov.

Tieto modelové súvislosti sa v odbornej sfére síce prevažne akceptujú, ale odborná verejnosť nerozhoduje o výsledkoch volieb a nerozhoduje ani v parlamentoch.

V 80. rokoch vôbec po prvýkrát v histórii získali početnú prevahu medzi ľuďmi oprávnenými voliť tí, ktorých časť príjmu či dokonca celý príjem pochádza z verejných fondov. Švédsko a Dánsko sú prvé krajiny v západnej Európe, kde zamestnanci verejného sektora a klienti štátu (najmä dôchodcovia, študenti a nezamestnaní) predstavujú absolútnu väčšinu voličstva (pozri [4, s. 5]). To má závažné politické, ale aj ekonomické dôsledky. Menšinou sa stáva obyvateľstvo, ktoré získava svoj príjem v súkromnom sektore. Otázkou je, ako sa má táto menšina brániť pred verejnou podporou politickým blokom, ktorý nielenže reprezentuje väčšinu voličov, ale disponuje aj všetkými prostriedkami štátnej moci.

Ako aktuálna sa ukazuje požiadavka "ekonomickej osvety" v chápaní verejného sektora. Táto požiadavka nie je romantizujúcou, ale racionálnou zložkou.⁵ Nie preto, aby voliči prestali vychádzať z vlastných záujmov, ale preto, aby si tieto vlastné záujmy čo možno najpresnejšie identifikovali.

Keď platí všeobecná téza, že demokracia vyžaduje určitú vzdelanosť a kultúrnu úroveň obyvateľstva, aby sa mohli prejaviť jej pozitívne výsledky, potom to platí tým viac aj v konkrétnych ekonomických sférach, ktoré sa demokraticky v spoločnosti uplatňujú. Nepochybne k nim patrí aj sféra verejného sektora. Máme na mysli napríklad problém podceňovania daňového zaťaženia (v zmysle daň = cena verejného statku). Voliči často podporujú rozpočtové výdavky bez toho, aby si uvedomili, že tieto výdavky sú spojené s nákladmi (daňami), resp. predpokladajú, že náklady poniesie niekto iný. To sa prejavuje v prípadoch, keď ide o tzv. neviditeľné (nepriame) dane. V prípadoch dane z dôchodku alebo majetku je už opozícia proti daniam výraznejšia. Najmä v podmienkach osobitného financovania - dakedy potrebného z hľadiska stabilizácie - majú voliči tendenciu podceňovať budúce náklady (splácanie deficitu), resp. na rast výdavkov pozerajú ako na niečo, čo je prakticky zadarmo. V tomto zmysle môže deficitné financovanie vytvárať tendenciu k rastu výdavkov na verejný sektor.

⁵ Je skutočnosťou, že ovplyvňovanie hospodárskej politiky nemá vždy len priamu povahu. Medzi nepriame formy patrí aj vytváranie verejnej mienky ako "jedného z typov kolektívnej motivácie". Ukazuje sa, že "stav a vývoj verejnej mienky je dakedy chápaný skreslene, nikdy však nie je ignorovaný". Pozri [5, s. 220].

Bez ohľadu na uvedené súvislosti možno konštatovať, že výdavky na verejný sektor teoreticky závisia, po prvé, od stupňa výkonnosti ekonomiky a po druhé, od rozhodnutí vlády, resp. parlamentu.

Fenomén prosperujúcej ekonomiky je dominantný. Preto "filozofia" vlády musí mať dve základné línie:

- a) vytvoríť podmienky pre prosperujúcu ekonomiku;
- b) mať "filozofiu" ("ideológiu"), ako rozdeliť existujúce rozpočtové prostriedky, ktoré sú použiteľné na potreby verejného sektora.

V druhom uvedenom prípade hovoríme o "filozofii", resp. "ideológii" preto, lebo ide o normatívnu stránku problému. Pri týchto dvoch základných líniách je veľký rozdiel. Prvá línia vytvára prostriedky, ktoré sú k dispozícii ako výsledok ekonomického potenciálu. Druhá línia je výsostne záležitosťou politického rozhodovania.

Z uvedeného vyplýva, že dlho presadzovaná téza o nepríslušnosti teórie spravodlivosti v ekonómii (resp. v tzv. čistej ekonómii) je spochybnená. Pri úzkej spojitosti otázok rozdeľovania ako politického rozhodovania je zrejme, že sa nemožno vyhnúť úvahám o spravodlivosti.⁶

Dokonca sme svedkami toho, že bežný parlamentný, ale aj mimoparlamentný život ani na chvíľu túto otázku neobchádza. Každá politická strana, resp. hnutie, ale aj skupiny, formálne či neformálne, a rovnako i jednotlivci majú "svoju" predstavu o spravodlivom riešení problémov. Môže ísť o rôzne prístupy a kombinácie. Z nich len náhodne vyberieme: kritériá založené na schopnostiach, kritériá maximalizujúce celkový blahobyť, rovnostárske kritériá, maximalizácia blahobytu najnižšej skupiny.⁷

⁶ Napokon úvahy o spravodlivosti nie sú späť len s rozdeľovaním prostriedkov na verejný sektor v rámci parlamentu, ale týkajú sa aj tzv. bežnej hospodárskej politiky. Spomeňme len diskusie o daňovom zaťažení podnikateľov v súvislosti so zdravotným poistením, chápanie princípu solidarity, a najmä miery tejto solidarity.

⁷ Dlho presadzovaná teória blahobytu vychádza z hypotézy, že zmena ekonomických podmienok je efektívna (zvyšuje blahobyť) vtedy, keď sa zlepšuje situácia určitej osoby, pritom sa nezhoršuje postavenie hocikoho iného. Táto teória vychádzala z tzv. organického chápania spoločnosti, z predstavy, že existujú všeobecné ciele a hodnoty nezávislé od jednotlivca a že úlohou ústrednej spoločenskej autority (vlády) je formulovať tieto ciele v záujme zvyšovania "spoločenského blahobytu". Napokon si pripomeňme, že aj z pozície ideológie marxizmu veľa prác bolo venovaných "formulovaniu" tzv. celospoločenských záujmov, ktoré sa v hierarchii záujmov nadradzovali nad záujmy kolektívne, a najmä individuálne. Veľa prác bolo zameraných na tzv. "zlaďovanie" celospoločenských, kolektívnych a individuálnych záujmov. Stávať individuálne, resp. kolektívne záujmy nad tzv. celospoločenské bolo politicky neprijateľné. Zásadnú zmenu v týchto súvislostiach urobil J. Buchanan, keď vo svojej teórii verejnej voľby (pozri aj ďalší text) ukázal, že neexistuje verejný záujem, resp. "spoločenský blahobyť", ktoré by boli motívom konania človeka. Ide len o zastieranie individuálneho prospechu jednotlivca, teraz vo funkcii politického reprezentanta (nenapadnúť nás asociácie pri zvyšovaní plátov našich poslancov alebo neustále odďaľovanie prijatia zákona o tzv. strete záujmov?) alebo byrokrata štátneho sektora. Dôsledné sledovanie individualistického prístupu vo verejných financiách prinieslo relatívne novú podoblasť ekonómie: teóriu verejnej voľby. Jednotlivec ako homo oeconomicus bežne vystupuje tak v súkromnom, ako aj vo verejnom sektore. K týmto súvislostiam pozri aj stať [6].

T a b u l k a 3

Medzinárodné porovnanie štruktúry verejnej spotreby v 80. rokoch (v % podieloch na HDP)

Vládne výdavky podľa druhu	Dánsko	Švédsko	Rakúsko	Fínsko	Taliansko	Priemer uvedených krajín	ČSFR
verejná spotreba spolu v tom:	27,4	27,6	18,7	20,2	19,5	22,7	21,6
verejné služby pre obyvateľstvo	2,1	3,7	2,9	1,9	2,9	2,7	2,2
obrana a bezpečnosť	3,6	2,6	2,1	2,7	4,2	3,0	6,9
vzdelanie	6,1	5,5	4,1	5,0	5,4	5,2	3,8
zdravie a sociálna starostlivosť	11,0	12,2	7,8	7,6	5,0	8,7	4,7
bývanie	0,4	0,4	0,1	0,7	0,6	0,4	1,4
rekreácia, kultúra	1,0	1,5	0,3	0,7	0,2	0,7	0,7
platené služby	2,5	1,4	1,2	1,5	1,0	1,5	1,8
ostatné	0,7	0,3	0,2	0,1	0,2	0,3	0,1

Poznámka: ČSFR rok 1987, ostatné štáty rok 1985. Zostavené a vypočítané z údajov [12, s. 23]. (Z týchto údajov autor zostavil aj tab. 4 a 5.)

Pravda, nejde len o otázky súvisiace s problémami spravodlivosti. Môže ísť napríklad aj o otázky národnej obrany. Národnú obranu možno zabezpečovať rôznym spôsobom: silná armáda, stredne silná armáda, slabá armáda. Dokonca v prípade politickej koncepcie neutrality je možné uvažovať vôbec o existencii armády. V každom z týchto prípadov budú výdavky na armádu výrazne odlišné.

Takto by sme mohli pokračovať v úvahách o školstve, zdravotníctve, ale aj o koncepcii diaľničnej siete, pripravovanom metre v Bratislave, a napokon o všetkých druhoch infraštruktúry, ktorá by mala byť zabezpečovaná z verejných financií.

Keď nazrieme krátko do nedávnej minulosti, môžeme sledovať istú "filozofiu" výdavkov na verejný sektor v ČSFR, ktorá bola diametrálne odlišná od "filozofie" krajín s demokratickým politickým systémom a s rozvinutou ekonomikou. Medzinárodné porovnanie štruktúry verejnej spotreby uvádzame v tabuľke 3.

Ako vidieť, výrazne najvyšší podiel verejnej spotreby na HDP v 80. rokoch bol vo Švédsku (27,6 %) a v Dánsku (27,4 %). Najnižší podiel dosiahlo Taliansko (19,5 %) a najmä Rakúsko (18,7 %). V ČSFR sa v tom istom období uvedený podiel približoval (21,6 %) k priemernému podielu uvedených krajín (22,7 %). Tento zdanlivo priaznivý vývoj - z hľadiska ČSFR - skresľuje do značnej miery najvyšší podiel výdavkov na obranu a bezpečnosť v ČSFR (6,9 %). V ostatných krajinách mali tieto výdavky v priemere podiel len 3,0 %. Za predpokladu takýchto výdavkov na obranu a bezpečnosť v ČSFR (3,0 %) by boli výdavky na verejnú spotrebu len 17,7 % (priemer uvedených krajín bol 22,7 %).

Výrazne nižšie boli najmä podiely ČSFR na vzdelanie (3,8 %) v porovnaní s priemerom uvedených krajín (5,2 %), najmä na zdravie a sociálnu starostlivosť (8,7 % : 4,7 % v neprospech ČSFR). Výraznejší vyšší podiel zaznamenala ČSFR vo výdavkoch na bývanie (1,4 % : 0,4 %).

Prehľad rozhodujúcich preferencií vládnych výdavkov na verejný sektor uvádzame v tabuľke 4.

T a b u l k a 4

Preferenčná stupnica výdavkov na verejný sektor v 80. rokoch (v %)

Poradie	ČSFR	Priemer uvedených krajín
1.	obrana a bezpečnosť 6,9	zdravie a sociálna starostlivosť 8,7
2.	zdravie a sociálna starostlivosť 4,7	vzdelanie 5,2
3.	vzdelanie 3,8	obrana a bezpečnosť 3,0

Pri uvedených preferenciách, ktoré sú rozdielne nielen z hľadiska poradia, ale aj výšky podielov, treba ešte poznamenať, že by ich bolo vhodné vyjadriť aj absolútnou veľkosťou hrubého národného produktu, resp. jeho podielu na jedného obyvateľa. Tým by sa rozdiely v neprospech ČSFR ešte viac zvýraznili (najmä v civilnej sfére).

Všimnime si aj preferencie v jednotlivých štátoch z hľadiska troch najvýdatnejších položiek: obrana a bezpečnosť, vzdelanie, zdravie a sociálna starostlivosť (pozri tab. 5).

T a b u l k a 5

Základné preferencie na verejný sektor v 80. rokoch vo vybraných krajinách (v %)

Poradie	Obrana a bezpečnosť		Vzdelanie		Zdravie a sociálna starostlivosť	
	1.	ČSFR	6,9	Dánsko	6,1	Švédsko
2.	Taliansko	4,2	Švédsko	5,5	Dánsko	11,0
3.	Dánsko	3,6	Taliansko	5,4	Rakúsko	7,8
4.	Fínsko	2,7	Fínsko	5,0	Fínsko	7,6
5.	Švédsko	2,6	Rakúsko	4,1	Taliansko	5,0
6.	Rakúsko	2,1	ČSFR	3,8	ČSFR	4,7

Niet pochýb o tom, že výrazne rozdielna preferenčná stupnica v ČSFR v porovnaní s uvedenými krajinami sa prejavila aj v úrovni konkrétnych sfér verejného sektora. Uvedme len známe zaostávanie v oblasti zdravotnej a sociálnej starostlivosti, ale rovnako aj problémy v rozvoji školstva. Bolo by iróniou tvrdiť, že všetky tieto nedostatky boli vyvážené vyšším stupňom obrany a bezpečnosti. Na margo dôsledkov takejto preferencie možno uviesť nasledovné slová: "Ak je prioritou armáda, tak zdravotnícke zariadenia už teraz spĺňajú kritériá poľných nemocníc".⁸

Napokon pochmúrnosť uvedenej situácie chceme ešte zvýrazniť nasledovnými poznámkami. Ukazovateľ podielu verejného sektora na HNP má len obmedzenú vypovedaciu schopnosť. Môže vcelku dobre charakterizovať úroveň výdavkov a preferencií na jednotlivé sféry verejného sektora v krajinách s približne rovnakou ekonomickou výkonnosťou. V našom prípade to zhruba zodpovedá všetkým uvedeným krajinám (okrem ČSFR), kde diferencie HNP na jedného obyvateľa neboli mimoriadne veľké. V prípade ČSFR však bola táto diferencia zjavná. V uvedenom roku (1985) dosahoval reálny HNP na obyvateľa (v parite kúpnej sily) v relácii s úrovňou OECD (= 100 %) nasledovné hodnoty:⁹

1. Švédsko	103,9	4. Taliansko	92,7
2. Dánsko	102,6	5. Fínsko	91,0
3. Rakúsko	97,0	6. ČSFR	51,3

⁸ Takto sa vyjadrila M. Voleková vo svojom článku [11]. Pokus o analýzu problémov v školstve a zdravotníctve urobil L. Kružík v práci [7].

⁹ Zostavené z údajov Mezinárodná hospodárska statistika 1973-1991. Praha, Národný informačný stredisko České republiky (tab. 11).

Teda napríklad relatívny podiel výdavkov na vzdelanie (z HNP) v Rakúsku (4,1 %) a v ČSFR (3,8 %) by na prvý pohľad mohol byť "prijateľný". V skutočnosti však každé percento týchto podielov bolo merané z rôzne veľkých "koláčov".¹⁰

Po tomto, akoby už historickom exkurze možno konštatovať, že všetky vládne, ale aj parlamentné diskusie a spory vychádzajú z rozdielnej "filozofie", resp. "ideológie" vládnych výdavkov na verejný sektor.¹¹

Nejde len o spory medzi vládnu stranou (koalíciou) a opozíciou, ale aj o spory vnútri vládnej strany, resp. vnútri opozície. Zanedbateľné nie sú ani lobbistické formy presadzovania záujmov, ktoré môžu byť spoločné tak predstaviteľom vládnej strany, opozície, ako aj mimoparlamentných strán.¹²

Vznikajú rozpočtové záujmové skupiny multidimenzionálneho charakteru, ktoré zahŕňajú zoskupenia podľa rozličných hľadísk: dôchodku, priemyselného odvetvia, veku, regiónu atď., pričom združovanie do skupín sa ďalej veľmi pestro kríži. Tieto záujmové skupiny dávajú dobrý obraz záujmov voličov. V tomto zmysle sú konštruktívne. Na druhej strane existuje aj rušivý prvok. Niektoré skupiny sú schopné lepšie sa zorganizovať, majú viac finančných prostriedkov na presadenie svojich záujmov atď. Preto je len veľmi ťažko možné spoliehať sa na automatický mechanizmus, ktorý obnovuje rovnováhu protirečivých vplyvov.

Ukazuje sa, že takto načrtnutá situácia je mimoriadne zložitá, bez možnosti racionálneho prístupu, čo vyúsťuje do záveru, že *neexistuje optimálne riešenie takýchto rozhodnutí*.

Takéto závažné konštatovanie možno doložiť dvoma skutočnosťami. Po prvé, sme svedkami neustálych zmien týchto vzťahov uskutočňovaných v ináč stabilizovaných krajinách. Po druhé, tento skepticizmus potvrdzuje aj teória. Pri tomto probléme sa trochu zastavíme.

Rozvíjajúca sa *teória verejnej voľby*¹³ si stavia základné otázky: Ako sa vlády rozhodujú? Podriaďujú sa návrhom ekonómov a filozofov? Usilujú sa vlády neustále o vytvorenie spravodlivej a efektívnej spoločnosti?

Upozorníme len na kritiku tzv. väčšinového pravidla, ktoré sa uplatňuje v parlamentoch demokratických krajín a dôsledkov tzv. hlasovacích procedúr.

¹⁰ Ako príklad možno uviesť približne rovnaké výdavky na zdravotníctvo (v % HNP) vo Veľkej Británii (6,57), v Portugalsku (6,52) a v Grécku (6,25). Avšak v dôsledku rozdielnej výkonnosti ekonomiky boli výdavky na jedného obyvateľa nasledovné (v ECU): Veľká Británia (774), Grécko (278), Portugalsko (231). Pozri [8].

¹¹ Spomeňme napríklad spory pri zabezpečovaní zdravotného, nemocenského a dôchodkového zabezpečenia.

¹² Uvedme v prípade Gabčíkovo podozrenie, že za výstavbou tohto diela stojí "betonárska" lobby alebo diskusia o poľovníckom zákone a pod.

¹³ Pozri napr. [9, s. 768]. Základy teórie verejnej voľby dal J. Schumpeter. Predstaviteľmi tejto teórie sú aj nositelia Nobelovej ceny K. Arrow a J. Buchanan.

K. Arrow s matematickou rigoróznosťou dokázal niektoré zásadné nedostatky väčšinového hlasovania,¹⁴ dokázal, prečo sú procedúry pri hlasovaní také dôležité.¹⁵ Z hľadiska našej problematiky K. Arrow vyslovil a dokázal prekvapujúci záver, že neexistuje žiadna hlasovacia metóda na princípe väčšinového pravidla, ktorá zabezpečuje efektívnosť, rešpektuje individuálne preferencie a nezávisí od rokovacieho poriadku. Inak povedané, neexistuje taká hlasovacia schéma, a nemožno ju ani zostaviť, ktorá by mohla zaručiť, že väčšinové hlasovanie povedie spoločnosť k optimu.

Je tento skepticizmus fatálny? Má zmysel takto "nedokonalé" vlády rešpektovať? P. A. Samuelson a W. D. Nordhaus na to odpovedajú: "Napriek tomu, že vlády v súčasných ekonomikách zaujímajú centrálnu postavenie - bojujú s externalitami, stabilizujú hospodársky cyklus a znovurozdeľujú dôchodok - nie sú o nič dokonalejšie ako trh. Rovnako ako kapitalizmus nikdy nedosahuje dokonalosť atomistických trhov, ani vládam sa občas nepodarí reagovať na trhové zlyhanie najefektívnejším spôsobom. Vládne zlyhanie existujú rovnako ako zlyhanie trhov" [9, s. 769].

Uľahčenie z riešenia? Alebo len slovná ekvilibristika? Ani jedno, ani druhé. Ide len o konštatovanie záveru, s ktorým sa musíme zmieriť: politický mechanizmus nie je dokonalý a pomocou neho sa môžeme len priblížiť k tomu, čo by sme mohli označiť za *optimálnu rozpočtovú voľbu*. Politický mechanizmus je jedinou dostupnou technikou v demokratických krajinách, a preto aj z ekonomického hľadiska ho nemožno nebrať do úvahy.

V každom prípade všeobecné tendencie, ktoré sa presadzujú vo vyspelých ekonomikách, vychádzajú zo "zlyhania trhu", ako aj zo "zlyhania vlády". Prítom sa však zachováva striktné poradie: na prvom mieste sa uplatňujú trhové kritériá a len tam, kde sú "beznádejne" neúspešné, zasahuje vláda. Teda vôbec nejde o dva rovnocenné prístupy, ale jeden z prístupov (trhový) má dominantné postavenie.

Uvedené konštatovanie môže však byť spochybnené niektorými reálnymi procesmi, ktoré nemožno nebrať do úvahy.

Pozoruhodná je skutočnosť - ktorú sme už naznačili - že za podmienok veľkej váhy verejného sektora môže vzniknúť prevaha voličov, ktorí uprednostňujú redistribúciu, čím sa verejný sektor stáva dominujúcim a trhový sektor akoby "doplňkovým".¹⁶

¹⁴ Existuje tzv. hlasovací paradox, ktorý vzniká, keď žiadny jednotlivý program nemôže dosiahnuť väčšinu proti všetkým ostatným programom.

¹⁵ Mať možnosť určiť rokovací poriadok často znamená mať moc určiť výsledok. Zdá sa, že toto pravidlo - nielen intuitívne - ovládajú aj členovia nášho parlamentu, ale nielen parlamentu. Takzvaná volebná aritmetika sa všeobecne uznáva.

¹⁶ V tejto súvislosti možno poznamenať, že k tomu do značnej miery môže prispieť aj tzv. ľavicová demagógia.

Je pravdepodobné, že zakladatelia tradičných demokracií nikdy neuvažovali o možnosti takého "rozbuženia" verejného sektora. Vychádzali z prevahe a dominancie súkromného sektora.¹⁷ Pri prevahe verejného sektora je nebezpečenstvo, že tento systém má silnú tendenciu k sebareprodukcii. Všeobecne platí, že v tomto prípade rozhodnutia väčšiny - preferujúcej verejný sektor - môžu zvýhodniť niektoré skupiny obyvateľstva, ale krajinu ako celok môžu priviesť k všeobecnému úpadku. Nestačila skúsenosť z bývalých tzv. socialistických krajín, kde prakticky celá spoločnosť bola akoby "verejným sektorom"?

Došlo 8. 6. 1994

Literatúra

- [1] MIKELKA, E.: Švédsky model hospodárskej politiky. Polit. Ekon., 32, 1994, č. 4.
- [2] BÉNARD, J.: Verejná ekonomika (v preklade ČSAV). Praha 1991.
- [3] MELTZER, A. H. - RICHARD, S. F.: Tests of Rational Theory of Size of Government. Public choice, zv. 41, 1983, č. 3.
- [4] ORAVEC, J.: Každý tretí dospelý vo Švédsku je klientom štátu. Trend, 13. 10. 1993.
- [5] NEUMAN, E. N.: Öffentliche Meinung: Entdeckung der Schweigespirale. Sociol. Čas., 1991, č. 2.
- [6] KINKOR, J.: Ekonomie altruismu. Polit. Ekon., 1966, č. 6.
- [7] KRUŽÍK, L.: Srovnání základních složek sociální infrastruktury (vzdělání a zdravotnictví) v zemích Pentagonální iniciativy. [Studijné materiály.] Praha, ÚÚNV 1991.
- [8] FINDO, P.: Zmapované systémy zdravotného poistenia. Trend, 24. 3. 1993.
- [9] SAMUELSON, P. A. - NORDHADUS, W. D.: Ekonomie. Praha, Svoboda 1991.
- [10] SOUKUP, A.: Sociální ekonomické souvislosti reprodukčního procesu v soudobých buržoáznych ekonomických teoriích. [Výzkumná publikace, č. 363.] Praha, Ekonomický ústav ČSAV 1990.
- [11] VOLEKOVÁ, M.: Pocit bezmocnosti sa rozmáha. Nový čas, 8. 3. 1993.
- [12] KODYMOVÁ, R.: Analyze rozvoje sektoru služeb v transformačním období. Praha, ÚÚNV 1991.

¹⁷ Pravda, v rámci všeobecného uznávania dominancie súkromného sektora existujú viaceré prípady, ktoré chápu rozdielne funkcie verejného sektora. Napríklad v súvislosti so vzťahom efektívnosti F. A. Hayek považuje princíp trhu za hlavného organizátora spoločnosti. Neodmieta síce všetky zásahy štátu do ekonomiky, ale akceptuje ich len vo výrazne obmedzenej miere a spravidla len na ohraničené obdobie. To všeto preto, aby sa maximálne zachovalo pôsobenie trhového mechanizmu. V opačnom prípade by to malo za následok zníženie efektívnosti. F. E. Bouling síce tiež považuje za jadro systému trhový mechanizmus, ale v modernej spoločnosti vznikajú okolnosti, ktoré sú nové, čo vyžaduje permanentnú reguláciu aj prostredníctvom verejného sektora. Rozhodujúce pri obidvoch prístupoch je jednoznačné zachovanie dominancie trhu a v rámci toho možno hovoriť o stretnutí dvoch "trhových filozofií". Bližšie pozri [10].

GENERAL TRENDS AND STARTING POINTS OF THE DECISION-MAKING CONCERNING PUBLIC SECTOR

Zdeno JAURA

Modern economies are mixed ones and more than a third of their economic activities are realized within a public sector. From the viewpoint of state expenses general trend a decisive role is played by the dynamics of transfer growth, redistribution respectively. The author of the paper comes out of an individual's standpoint towards the redistribution of financial means. An individual voter makes his (or her) decisions economically, rationally and votes for such an alternative that enables him (or her) to maximize his (her) utility function. The public sector expenses depend, firstly, on the situation of the economy performance and, secondly, on the Government or Parliament decisions. The paper directs attention to the so-called Parliament procedures which - except for the other things - gave rise to the theory of public choice. This theory brings about a surprising conclusion: there is no voting scheme - and it is not possible to construct one - which would be able to guarantee that voting will give the society a lead to an optimum state. None the less, fatal scepticism is not the matter. Governments are not a bit more perfect than market. Sometimes even the governments do not succeed in reacting to market failure in the most efficient way, either. There are not only government failures but market ones, too. A political (parliamentary) mechanism is far from being perfect and by means of it we can just come nearer to what may be denoted by an optimum budgetary choice. Anyway, the general tendencies enforce themselves in the going economies, they come out of the "market failure" as well as of the "government failure". At the same time a strict consequence preserves itself: in the first place market criteria are pursued and it is only when they fail that government intervention takes place. These approaches are far from being tantamount to each other and one of them (market approach) has a dominant position. In the conclusion of the paper attention is drawn to the danger of "enormous growth" of public sector and a hint is made to use the experiences of the former so-called socialist countries where the whole society was, so to say, a "public sector".

Štruktúrne aspekty oživenia slovenskej ekonomiky

Herta GABRIELOVÁ*

Slovenská ekonomika prešla v priebehu roka 1994 do fázy oživenia. Svedčí o tom rast hrubého domáceho produktu (HDP) o 4,4 % v prvom polroku 1994, rast priemyselnej produkcie, spomalenie poklesu produkcie v poľnohospodárstve a v stavebníctve, ale najmä rýchly rast výkonnosti v sektore služieb.

O priaznivom hospodárskom vývoji SR vypovedajú aj ďalšie makroekonomické charakteristiky - nárast exportu a devízových rezerv, zníženie reálneho (bez úveru voči ČR) deficitu štátneho rozpočtu, pokles miery inflácie, stabilizácia miery nezamestnanosti.

Uvedený vývoj slovenskej ekonomiky sa v roku 1994 ešte neočakával - situoval sa viac menej až do roku 1995. Samotná hospodárska politika vlády na rok 1994 vychádzala z cieľa priblížiť sa k nulovému rastu HDP, niektoré ďalšie prognózy uvažovali s vývojom HDP v rozpätí od -3,2 % do 1 %. Je jasné, že celkový výsledok za rok 1994 bude podstatne priaznivejší. Pri hodnotení uvedeného vývoja treba, pravda, brať do úvahy, že úroveň výkonnosti slovenskej ekonomiky bola v prvom polroku 1993 najnižšia v celom období transformácie. Dosiadnutý výsledok relativizuje do určitej miery jeho porovnanie s úrovňou HDP dosiahnutou v ekonomike SR pred rozdelením ČSFR, ktorú sa v prvom polroku 1994 nepodarilo dosiahnuť (v 1. štvrtroku 1994 dosahoval HDP 98 % a v 2. štvrtroku 1994 to bolo 99,8 % z objemu HDP vytvoreného v rovnakých obdobiach roku 1992).

V príspevku sa chceme pokúsiť identifikovať, v ktorých oblastiach ekonomiky došlo k tým pozitívnym zmenám, ktoré viedli k rastu HDP, a uvážiť, či tieto zmeny sú schopné, a za akých podmienok, tvoriť základ trvalejšieho, stabilného rastu. V našej analýze vychádzame najmä zo zmien na ponukovej strane ekonomiky, v nevyhnutnej miere si všimame aj zmeny v použití vytvoreného produktu.

1. Zmeny v štruktúre produkcie a hrubého domáceho produktu

Úvodom treba uviesť, že v tejto časti príspevku sa opierame hlavne o údaje z odvetvového členenia základných ukazovateľov štatistiky národných účtov, ktoré ŠÚ SR nedávno uverejnil [1]. Ide o údaje, ktoré boli spracované už priamou metódou (metódou ESA) na základe príslušného výkazníctva (existuje tu teda priama nadväznosť medzi agregátnymi údajmi a ďalšími čiastkovými údajmi, ktoré sú k dispozícii za jednotlivé

úseky ekonomiky). Žiaľ, oficiálna štatistika zatiaľ uverejnila takéto údaje iba za prvý polrok 1993 a prvý polrok 1994, čo znemožňuje získať dlhodobejší pohľad na vývoj štruktúry národného hospodárstva. (Určitú orientáciu v tomto smere poskytujú údaje o odvetvovej štruktúre HDP, získané z podkladov bilancie národného hospodárstva a uverejnené za roky 1987-1991 [2]). Ďalším obmedzujúcim faktorom je, že údaje o odvetvovom členení základných ukazovateľov štatistiky národných účtov nie sú zatiaľ k dispozícii v porovnateľných cenách, ale iba v bežných cenách.

Základný prehľad o vývoji produkcie vo forme hrubého obratu a hrubého domáceho produktu, resp. pridanej hodnoty¹ za hlavné odvetvia národného hospodárstva poskytuje tabuľka 1.

Ako vidieť z prezentovaných údajov, na vývoj HDP (pridanej hodnoty) mal v prvom polroku 1994 v porovnaní s rovnakým obdobím 1993 pozitívny vplyv hlavne vývoj v sektore *služieb* a v *priemysle*. Obom odvetviám budeme preto venovať pozornosť v osobitných častiach príspevku.

Ďalšie dve odvetvia - *poľnohospodárstvo* a *stavebníctvo* - sa v dôsledku značnej redukcie ich produkcie v priebehu transformácie ekonomiky dostali do pozície odvetví z hľadiska vývoja HDP menej významných (čo neznamená, že sú menej významné aj z iných hľadísk). Obe odvetvia majú spoločné najmä to, že vo veľkej miere závisia od vývoja domáceho dopytu (a ten klesal aj v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993) a že majú iba obmedzené možnosti nahradiť pokles domáceho dopytu rozšírením ponuky na zahraničnom trhu. Týmto dvoma odvetviami sa nebudeme širšie zaoberať, všimneme si iba, či aj tu nastali také zmeny, ktoré vedú k prekonaniu recesie.

V stavebníctve sa v prvom polroku 1994 neprejavilo oživenie výroby. Nominálny rast hrubého obratu sprevádzaný poklesom pridanej hodnoty mal iba inflačný charakter. Vývoj v 3. štvrtroku 1994 (v auguste a v septembri bola stavebná výroba v cenách k 1. 1. 1990 už o 2,4 %, resp. o 3,6 % vyššia ako v rovnakých obdobiach roku 1993) však naznačuje, že situácia sa pozitívne mení. Ak sa uvedený trend podporí realizáciou pripravovaných infraštruktúrnych projektov a rozšírením bytovej výstavby, možno očakávať, že stavebníctvo sa stane jednou z hybných síl oživenia ekonomiky.

Inak sa javí situácia v poľnohospodárstve. Nominálny rast hrubého obratu o 9,4 % (v reálnom vyjadrení pokles okolo 2 %) bol v sledovanom období sprevádzaný robustným 18,5 % rastom pridanej hodnoty. Ten má svoj základ v raste cien, spôsobenom najmä zmenami v pomere medzi ponukou a dopytom na trhu poľnohospodárskych výrobkov. Napriek tomu pokladáme rast pridanej hodnoty v poľnohospodárstve za dôležitý faktor postupnej stabilizácie odvetvia a zastavenia poklesu produkcie. (Iná otázka je, pravda, vplyv rastu cien poľnohospodárskych výrobkov na životné náklady obyvateľstva, inflačný vývoj a pod.)

¹ Podrobný prehľad o obsahovej náplni jednotlivých ukazovateľov, ako aj ich členení na odvetvia poskytuje [3].

T a b u l k a 1

Vývoj hrubého obratu a pridanej hodnoty v SR podľa odvetví v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993 (na báze bežných cien)

	1.p. 1993	1.p. 1994	Index	1.p. 1993	1.p. 1994
	Hrubý obrat v mld Sk			Podiel v %	
Národné hospodárstvo spolu v tom	428,1	494,9	115,6	100,0	100,0
poľnohospodárstvo a rybolov	26,0	28,4	109,4	6,1	5,7
priemysel	210,9	226,0	107,1	49,3	45,7
z toho priemyselná výroba ¹	161,4	179,9	111,5	37,7	36,3
stavebníctvo	24,9	26,5	106,6	5,8	5,4
trhové služby ²	130,6	169,4	129,7	30,5	34,2
netrhové služby ³	35,7	44,6	125,0	8,3	9,0
	Pridaná hodnota v mld Sk			Podiel v %	
Národné hospodárstvo spolu v tom	163,3	194,0	118,8	100,0	100,0
poľnohospodárstvo a rybolov	9,6	11,4	118,5	5,9	5,9
priemysel	56,5	62,3	110,3	34,6	32,1
z toho priemyselná výroba ¹	43,7	49,7	113,8	26,7	25,6
stavebníctvo	9,5	9,2	97,4	5,8	4,8
trhové služby ²	69,8	87,2	124,9	42,7	44,9
netrhové služby ³	17,9	23,9	133,8	11,0	12,3
Daň z pridanej hodnoty	11,8	19,1	161,4	.	.
Imputovaná produkcia bankových služieb ⁴	- 11,1	- 22,5	202,6	.	.
Hrubý domáci produkt	164,0	190,6	116,2	.	.

¹ Podľa Odvetvovej klasifikácie ekonomických činností (OKEČ), revízia 1 sa názvy niektorých kategórií a oddielov OKEČ zmenili; v rámci týchto zmien sa doterajšie označenie kategórie D - Spracovateľský priemysel zmenilo na D - Priemyselná výroba.

² Produkcia veľkoobchodu a maloobchodu, hotelov a reštaurácií, dopravy, skladovania a spojov, peňažníctva a poisťovníctva, činnosti v oblasti nehnuteľností a obchodných služieb. Za trhovú sa považuje aj produkcia výskumu a vývoja školstva, zdravotníctva, rekreačných, kultúrnych a športových činností a ostatných služieb, ktorá sa predáva. Súčasťou trhových služieb je imputovaná produkcia bankových služieb (produkcia úverových inštitúcií ako finančných sprostredkovateľov).

³ Produkcia netrhových odvetví štátnej správy, ako aj časť produkcie tých odvetví služieb (výskum, vývoj atď.), ktoré môžu mať alternatívny charakter - za netrhové sa považujú, ak sú hradené z dobrovoľných príspevkov domácností, z transferov štátnej správy a z dôchodkov z vlastníctva. Súčasťou netrhových služieb sú aj domáce služby, ktoré pre seba vyrábajú domácnosti ako zamestnávateľia plateného domáceho personálu.

⁴ Pridaná hodnota všetkých činností v úhrne za národné hospodárstvo sa znižuje o čiastku, ktorá by mala byť alokovaná buď v medzispotrebe rôznych používateľov bankových služieb (a preto sa musí odpočítať z príslušnej ich pridanej hodnoty), alebo v konečnej spotrebe. Bližšie pozri [3].

Prv než prejdeme k sektoru služieb a priemyslu, treba si proces oživenia ekonomiky všimnúť ešte z jedného veľmi zaujímavého zorného uhla - z hľadiska zmien vo výkonnosti ekonomických subjektov rôznej veľkosti. Jednoznačným "ťahúňom" oživenia ekonomiky bol v prvom polroku 1994 malý podnikateľský a živnostenský sektor. Podľa údajov ŠÚ SR [9] v podnikoch s 25 a viac pracovníkmi dosiahol rast HDP 10,1 %, kým za malé podniky (do 24 pracovníkov) a živnostníkov to bolo až 57,4 %. Súvisí to, samozrejme, aj s rýchlejšim rastom vo sfére služieb, kde podiel malých podnikov je najvyšší. Uvedený sektor však výrazne modifikoval aj vývoj produkcie v priemysle. Svedčia o tom nasledovné údaje: celkový rast tovarovej výroby v priemysle 4,5 %, za stredné a veľké podniky 1,9 %, za malé podniky a živnostníkov 29,8 % (výsledky za prvý polrok 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993).

Rozsiahlejší vplyv malého podnikateľského a živnostenského sektora na vývoj ekonomiky dokumentuje nielen postupujúcu transformáciu ekonomiky, ale je i neklamným znakom oživenia ekonomiky. Tento sektor totiž dokáže najpružnejšie reagovať na meniace sa ekonomické podmienky a využiť šance, ktoré mu ponúkajú. Z hľadiska stabilizácie rastu v ekonomike však treba brať do úvahy aj to, že bez kooperácie so silným a prosperujúcim stredným a veľkým podnikateľským sektorom je jeho ďalšia výraznejšia expanzia najmä vo výrobných odvetviach značne obmedzená.

1.1 Vývoj v sektore služieb

Na rast výkonov v sektore služieb pripadá až 71,4 % prírastku hrubého obratu, resp. 76,2 % prírastku pridanej hodnoty dosiahnutého v národnom hospodárstve v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993. Reálny rast orientačne kvantifikovaný korekciou údajov v bežných cenách o mieru inflácie dosiahol v uvedenom období za trhové služby zhruba 13 % a za netrhové služby 9 %.

Podmienky pre určitý boom v sektore služieb sa zrejme vytvárali už dlhodo-bejšie. Pozitívny vplyv rozvoja terciárneho sektora na vývoj HDP sme konštatovali už pri hodnotení vývoja hospodárstva SR za rok 1993 [4], keď tlmil vplyv poklesu výroby v primárnych a sekundárnych odvetviach na vývoj HDP.²

Obdobne to bolo zrejme aj v predchádzajúcich dvoch rokoch. Možno to dokumentovať na základe vývoja podielu terciárneho sektora na zamestnanosti v národnom hospodárstve; k jeho najväčšiemu nárastu došlo už v roku 1992, keď sa zvýšil podiel služieb na zamestnanosti o viac ako 5 percentných bodov

² Rýchlejší rast v sektore služieb ovplyvňuje vývoj HDP nielen tým, že zlepšuje priemerné výsledky za národné hospodárstvo v danom období, ale aj tým, že na základe zvyšovania podielu služieb v štruktúre výkonov ekonomiky dochádza aj k dlhodobejším pozitívnym zmenám v proporciách medzi HDP a medzispotrebou v prospech HDP.

(zo 43,3 % ku koncu roka 1991 na 48,7 % ku koncu roka 1992). Podľa výsledkov výberových súpisov pracovných síl tento podiel v 2. štvrťroku 1994 dosiahol 50,2 %. (Oproti stavu ku koncu roka 1989 to predstavuje zvýšenie o takmer 10 percentných bodov.)

Rýchly rast odvetví služieb - určitá terciarizácia našej ekonomiky - bol vo veľkej miere vyvolaný jednorazovými faktormi spätými s prechodom na trhovú ekonomiku. Bol predovšetkým výsledkom rozvíjania všetkých nevyhnutných súčastí trhovej ekonomiky - bankovníctva, peňažníctva, poisťovníctva, poradenských a sprostredkovateľských služieb pre podniky a pod. Nové aktivity vznikli v danom smere aj v nadväznosti na budovanie inštitúcií samostatného slovenského štátu (vrátane prevzatia správy nad niektorými veľmi atraktívnymi trhovými službami, ako napr. nad potrubnou dopravou). Transformácia ekonomiky umožnila aj plné rozvinutie súkromnej iniciatívy podnikateľov a živnostníkov v oblasti služieb pre obyvateľstvo, ktoré v predchádzajúcom období neboli saturované.

Existuje, pravda, aj mnoho faktorov, ktoré diferenciacne tendencie medzi vývojom výkonov v sektore služieb a v ostatných odvetviach ekonomiky relativizujú. Predovšetkým je to proces špecializácie, ktorý vedie k vyčleňovaniu rôznych druhov podnikových činností z výrobných podnikov do samostatných, služby poskytujúcich firiem. To môže značne ovplyvniť dynamiku jednotlivých odvetví.

Súčasťou sektora služieb sú viaceré odvetvia s nadpriemernou ziskovosťou a nadpriemerne rastúcou úrovňou miezd (všetky finančné služby, štátna správa, obchodné služby a pod.), čo značne zvyšuje úroveň pridanej hodnoty v danom sektore. Časť ich výkonov pritom vchádza do medzispotreby výrobných odvetví a znižuje tak úroveň ich pridanej hodnoty. Dochádza teda, predpokladáme, k určitému znovurozdeľovaniu zdrojov, a tým v podstate aj rozvojových možností medzi sektorom služieb a výrobnými odvetviami. Osobitným príkladom zvýšenia pridanej hodnoty v sektore trhových služieb je vývoj imputovanej produkcie bankových služieb, ktorá vzrástla za nami porovnávané obdobie (pozri tab. 1) o 11,4 mld Sk.³ Len táto čiastka sa na prírastku hrubého obratu trhových služieb podieľala 29,4 % a na prírastku ich pridanej hodnoty až 65,6 %.

Napriek uvedeným relativizujúcim poznámkam k vývoju vo sfére služieb je prínos terciárneho sektora pre rast HDP v prvom polroku 1994, resp. k zmierneniu poklesu HDP v predchádzajúcich rokoch nespochybniteľný. Otázne, pravda, je, či možno s takým dynamickým vývojom v danej oblasti rátať aj naďalej. Výrazný vplyv jednorazových faktorov ovplyvňujúcich rozvoj služieb bude zrejme postupne slabnúť. V nadväznosti na celkové oživenie ekonomiky sa však dostanú do popredia iné faktory stimulujúce dopyt po službách tak zo strany podni-

³ O rovnakú čiastku sa zvýšila aj pridaná hodnota (presnejšie, neznížila sa medzispotreba) vo všetkých odvetviach ekonomiky vrátane trhových služieb podľa miery používania bankových služieb. V úhrne za národné hospodárstvo sa koriguje duplicitné započítavanie imputovanej produkcie bankových služieb jej odpočtom z hrubej pridanej hodnoty.

katelskej sféry, ako aj zo strany domácností a štátu. Adekvátne zodpovedanie danej otázky by si preto žiadalo podrobnejšie analyzovať jednotlivé odvetvia sektora služieb v osobitnej štúdii.

1.2 Vývoj v priemysle

Ak sa vrátíme k údajom v tabuľke 1, zistíme, že priemysel ako ďalšie odvetvie, ktoré prispelo k rastu výkonnosti ekonomiky v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993, sa podieľal na prírastku hrubého obratu v národnom hospodárstve 22,6 % a na prírastku pridanej hodnoty 18,9 % (v bežných cenách). Reálny rast sa však v priemysle na základe údajov o hrubom obrate v prvom polroku 1994 ešte nedosiahol. Ak totiž korigujeme 7,1 % rast v bežných cenách o index cien výrobcov (108,0 %) zisťujeme 0,8 % reálny pokles. To je v určitom protiklade s vývojom tovarovej výroby v priemysle, ktorá podľa oficiálnych štatistických údajov vzrástla o 4,5 %.⁴

Za pozitívum možno považovať, že podľa údajov zo štatistiky národných účtov sa priaznivejšie výsledky dosiahli v priemyselnej výrobe (rast hrubého obratu o 11,5 %, rast pridanej hodnoty o 13,8 %); v ostatnom priemysle (ťažba nerastných surovín a výroba a rozvod elektriny, plynu a vody) poklesol hrubý obrat o 6,9 % a pridaná hodnota o 1,6 %. Tieto rozdiely možno čiastočne pripísať rozdielnemu cenovému vývoju v daných častiach priemyslu - rast cien v priemyselnej výrobe o 8,8 % a pokles cien vo výrobe a rozvoze elektriny, plynu a vody o 5,5 %, pri súčasnom raste cien za ťažbu nerastných surovín o 12,7 % (priemerné zvýšenie cien výrobcov v prvom polroku 1994 v porovnaní s rovnakým obdobím roku 1993).

Pokles výkonnosti nášho priemyslu, ktorý bol charakteristický pre celé doterajšie obdobie transformácie ekonomiky, bol výrazne ovplyvnený rozpadom RVHP a rozdelením Česko-Slovenska na prelome rokov 1992/1993. V oboch prípadoch sa pre slovenský priemysel zásadne zmenila veľkosť trhu, ale aj podmienky na trhu.

Existujúce priemyselné kapacity budované v predchádzajúcom období pre veľký, relatívne uzavretý a extenzívne sa rozvíjajúci trh sa po rozpade RVHP stali čiastočne nadbytočnými. Navyše sa ocitli v konfrontácii s celkom inými odbytovými, cenovými a kvalitatívnymi podmienkami na trhoch západnej Európy, kam sa časť exportných kapacít SR podarilo preorientovať. Aká je cena tejto reorientácie, nie je možné precízne vyčíslieť. Chýbajú nám k tomu hlavne indexy

⁴ Diferencie medzi vývojom hrubého obratu a vývojom tovarovej výroby sú zrejme spôsobené metodickými rozdielmi pri zisťovaní a kvantifikácii oboch ukazovateľov. Po prvé, tovarová výroba sa zisťuje podnikovou metódou, hrubý obrat závodovou metódou. Po druhé, sú to rozdiely v konštrukcii oboch ukazovateľov: hrubý obrat je založený na zisťovaní produkcie v čase jej realizácie (s následnou korekciou o zmenu stavu zásob vlastnej výroby), ukazovateľ tovarovej výroby vo fáze výroby.

exportných a importných cien na vyčíslenie poklesu výmenných relácií, ku ktorému zrejme došlo.⁵

Orientácia vývozu na západné trhy sa podarila len v určitých segmentoch priemyselnej produkcie, a to v tých, ktoré sa vyznačujú vysokou cenovou pružnosťou. Týka sa to predovšetkým štandardizovanej a homogénnej produkcie, ktorej kvalitu možno ľahko porovnávať. V uvedených výrobách proexportne pôsobili predovšetkým devalvácie, ktoré sa realizovali v roku 1990 a existujúca medzera medzi nominálnym kurzom a kúpnu silou meny. Naopak výroby na vyššom stupni spracovania - najmä strojárské výrobky a kvalitné spotrebné tovary - sa posudzujú hlavne na základe technických a kvalitatívnych parametrov a až v druhom rade podľa ich cenovej výhodnosti. Prístup na trhy pri týchto výrobách v mnohom závisí od obchodných a kooperačných vzťahov výrobcov a ich dôveryhodnosti.

Dopad zmien vo vonkajšom prostredí ekonomiky sa jednoznačne prejavil v zmenách štruktúry slovenského priemyslu smerom k materiálovo, energeticky a aj dovozne náročným výrobám na nižšom stupni spracovania. Ich podiel (ťažobné a energetické odvetvia, výroba kovov a kovových výrobkov a chemická produkcia vrátane spracovania ropy) sa zvýšil v priebehu rokov 1990-1993 takmer o 10 bodov (zo 41 % v roku 1990 na 50,7 % v roku 1993). Zároveň poklesol podiel produkcie strojov, prístrojov a dopravných prostriedkov z 25 % v roku 1990 na 15,5 % v roku 1993 (pozri tab. 2).

Treba si pravda uvedomiť, že cenová konkurencia našich polotovarov a výrobkov na nižšom stupni spracovania sa postupne oslabuje. Proexportné účinky všetkých doterajších devalvácií budú zrejme v priebehu tohto roka absorbované.⁶ Nadalej však bude proexportne pôsobiť rozdiel medzi nominálnym kurzom a kúpnu silou meny.

Odvetvia priemyselnej produkcie, ktoré svoju konkurenčnú schopnosť zakladajú na lacnej pracovnej sile (suroviny, medziprodukty, štandardné hotové výrobky, prípadne práce vo mzde), a nie sú pre ekonomiku z dlhodobého hľadiska výhodné,⁷ budú nepochybne ešte v najbližších rokoch tvoriť hlavný prúd nášho exportu do existujúcich exportných teritórií. Exportné uplatnenie výrob na vyššom stupni spracovania - ide najmä o strojárské - možno zrejme očakávať iba v nadväznosti na získanie nových trhov.

⁵ Podľa analýzy R. Vintrovej [6] došlo v roku 1991 v bývalej ČSFR k jednorazovému zhoršeniu výmenných relácií o 22 %. Bol to dôsledok prechodu na svetové ceny v obchode s krajinami RVHP a relatívne menej výhodných cien vývozu pri prechode na západné trhy. Podľa autorky v roku 1992 výmenné relácie stagnovali a v roku 1993 v ČR došlo k ich rastu o 5 %. Pokiaľ ide o vývoj na Slovensku možno len predpokladať, že výmenné relácie sa v dôsledku devalvácie a úpravy kurzu českej a slovenskej koruny v roku 1993 celkove, a osobitne vo vzťahu ČR zhoršovali.

⁶ Podľa [6] sa v ČR reálny efektívny kurz Kč dostal v decembri 1993 na zhruba rovnakú úroveň ako v decembri 1989. Na Slovensku v roku 1994 pôsobili ešte vplyvy devalvácie z roku 1993.

⁷ Najmä preto, lebo oslabujú možnosť využiť kvalifikačný potenciál pracovných síl.

T a b u l k a 2

Priemyselná výroba SR v rokoch 1990-1993¹

	Index v %	Podiel odvetví v %			
	1993 (1990=100)	1990	1991	1992	1993
Priemysel spolu	54,6	100,0	100,0	100,0	100,0
v tom					
ťažobné a energetické odvetvia ²	86,2	10,1	12,2	12,7	16,0
spracovateľské odvetvia	51,0	89,9	87,8	87,3	84,0
v tom					
výroba potravín a pochutín	52,0	15,8	17,8	16,9	15,0
textilný a odevný priemysel,					
výroba usní a usňových výrobkov	46,3	7,3	6,1	6,5	6,2
chemicko-gumárska výroba, vrátane					
spracovania ropy	48,7	21,0	19,8	21,6	18,7
výroba kovov a kovových výrobkov	88,0	9,9	11,1	13,5	16,0
výroba strojov, prístrojov a dopravných					
prostriedkov	33,9	25,0	21,9	16,7	15,5
ostatné výroby ³	62,9	10,9	11,1	12,1	12,6

¹ Na báze tovarovej výroby v cenách 1993. Údaje v roku 1990 a 1991 za podniky so 100 a viac pracovníkmi, v roku 1992 a 1993 za podniky s 25 a viac pracovníkmi.

² Ťažba nerastných surovín, výroba a rozvod elektriny, plynu a vody.

³ Výroba dreveného tovaru, papierenský a polygrafický priemysel, vydavateľské činnosti a spracovanie kameniva a zemín, keramika, výroba inde nezaraďená.

Prameň: Vlastný orientačný prepočet na základe priebežne publikovaných informácií ŠÚ SR.

V danej súvislosti je mimoriadne zaujímavé, ako a či sa vôbec proces postupného oživovania výkonnosti priemyslu prejavuje na zmene štruktúry priemyselnej výroby (spracovateľského priemyslu). Túto časť priemyslu si všímame osobitne preto, lebo v nej sa vypuklo prejavila štruktúrna slabosť slovenského priemyslu zdedená z predchádzajúceho vývoja a potreba adaptácie na zmenené vonkajšie a vnútorné ekonomické podmienky je tu najnaliehavejšia.

V mnohom sa práve v danej časti priemyslu môžu na základe zvýšenia konkurenčnej schopnosti výrobcov tak na zahraničnom, ako i na domácom trhu vytvoriť predpoklady pre stabilný rast v ekonomike. Vzhľadom na rozsiahlu kooperáciu priemyselných výrobcov medzi sebou navzájom, ako aj s ekonomickými subjektmi v ďalších oblastiach ekonomiky, malo by sa oživenie v jednotlivých odvetviach priemyselnej výroby postupne prejavovať v raste investičného a spotrebiteľského dopytu, a tak sa preniesť do celej ekonomiky. Predpokladá to však, aby hospodárske procesy v ekonomike prebiehali relatívne plynule a bez porúch.

Pokúsili sme sa preto podrobnejšie analyzovať vývojové tendencie za jednotlivé odvetvia (namiesto štatisticky exaktného názvu "oddiely" používame v ďalšom texte obvyklejší pojem "odvetvia") priemyselnej výroby a zistiť, aké sú a ako sa vyvíjajú rozdiely medzi nimi.⁸

1.2.1 Dynamika jednotlivých odvetví priemyselnej výroby

V prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993 rástla priemyselná výroba (charakterizovaná hrubým obratom v bežných cenách) v takmer všetkých jej odvetviach. Výnimku tvorili iba 3 odvetvia. Zároveň rástla aj pridaná hodnota, vo väčšine odvetví dokonca rýchlejšie (v 12 z 22 oddielov) ako nominálna hodnota hrubého obratu. Iba 3 odvetvia nedosiahli v tvorbe pridanej hodnoty úroveň prvého polroku 1993. Nominálny rast pridanej hodnoty v celej priemyselnej výrobe (za nami sledovaný súbor závodov, t. j. závodov s 25 a viac pracovníkmi) predstihol o 2 body rast nominálneho hrubého obratu (112,8 %, 110,8 %). Tento vývoj sa výrazne líši od situácie v roku 1993, keď v porovnaní s predchádzajúcim rokom klesol hrubý obrat za priemyselnú výrobu o 2,7 % (napriek 17,8% rastu cien v danej oblasti) a pridaná hodnota o 5,5 %.

Podstatne diferencovanejší obraz, pravda, poskytuje reálny vývoj hrubého obratu jednotlivých odvetví v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993. Spomedzi 22 odvetví reálny rast dosiahlo 12 odvetví, ďalším 2 odvetviám chýbalo k dosiahnutiu rastu 1-2 %, 8 odvetví však zaostalo za úrovňou hrubého obratu (v reálnom vyjadrení) dosiahnutou v prvom polroku 1993 o 10 až 20 %.

Aj v roku 1993, pravda, existovala menšia skupina odvetví s rastúcim hrubým obratom (9 odvetví), resp. s rastúcou pridanou hodnotou (7 odvetví). Vzhľadom na výrazný cenový rast v roku 1993 reálny rast hrubého obratu dosiahlo iba 5 odvetví; tieto odvetvia ďalej rozširovali svoju výrobu aj v prvom polroku 1994 a tvoria tak skupinu odvetví so stabilizovaným rastom. Na základe komparácie výsledkov odvetví dosiahnutých vo vývoji nominálneho a reálneho hrubého obratu v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993 možno vylíčiť ďalšie tri skupiny odvetví; získame tak štyri skupiny odvetví s odlišnými vývojovými tendenciami.

I. skupina - odvetvia so stabilizovaným rastom (rast reálneho hrubého obratu v roku 1993 oproti roku 1992 a v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993)

22 Vydavateľstvo, tlač a reprodukcia nahraných nosičov záznamu

24 Výroba chemikálií a chemických výrobkov

⁸ Opierali sme sa pritom o publikácie ŠÚ SR [7] [8], ktoré obsahujú údaje o hrubom obrate a pridanej hodnote v relatívne podrobnom členení (22 oddielov OKEČ-u priemyselnej výroby). Ich nevýhodou je, že sú v bežných cenách, preto sú na postihnutie reálneho vývoja menej vhodné. Určité obmedzenie spočíva aj v tom, že v daných údajoch nie sú zahrnuté malé podniky s počtom pracovníkov do 24.

- 28 Výroba kovových konštrukcií a kovových výrobkov okrem výroby strojov a zariadení
- 33 Výroba zdravotníckych, presných a optických prístrojov a hodín
- 35 Výroba ostatných dopravných zariadení

II. skupina - odvetvia, ktorých hrubý obrat reálne rástol v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993

- 21 Výroba celulózy, papiera a výrobkov z papiera
- 23 Výroba koksu, rafinovaných ropných produktov a jadrových palív
- 25 Výroba výrobkov z gumených a plastových
- 27 Výroba kovov
- 30 Výroba kancelárskych strojov a počítačov
- 31 Výroba elektrických strojov a prístrojov i. n.⁹
- 32 Výroba rádiových, televíznych a spojovacích zariadení a prístrojov

III. skupina - odvetvia, ktorých hrubý obrat nominálne rástol, ale reálne klesal v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993

- 15-16 Výroba potravín a nápojov a spracovanie tabaku
- 17 Textilná výroba
- 18 Odevná výroba, spracovanie a farbenie kožušín
- 20 Drevárska a korkárska výroba okrem výroby nábytku, výroba výrobkov zo slamy, prútia a podobných materiálov
- 26 Výroba ostatných nekovových minerálnych výrobkov
- 34 Výroba motorových vozidiel, prívesov a návosov
- 37 Recyklovanie druhotných surovín

IV. skupina - odvetvia, ktorých hrubý obrat nominálne aj reálne klesal v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993

- 19 Vyčisňovanie a úprava kože, výroba brašnárskeho a sedlárskeho tovaru a obuvi
- 29 Výroba strojov a zariadení i. n.
- 36 Výroba nábytku, výroba i. n.

Prehľad vybraných ukazovateľov charakterizujúcich vývojové tendencie odvetví priemyselnej výroby podľa jednotlivých skupín uvádzame v tabuľke 3.

Výsledky našej analýzy¹⁰ umožňujú konštatovať, že proces reálneho oživenia priemyselnej výroby má relatívne širokú základňu. Odvetvia, ktorých hrubý obrat v sledovanom období reálne rástol (I. a II. skupina), podieľali sa v prvom polroku 1994 na celkovom hrubom obrate priemyselnej výroby (v bežných cenách) 58,4 % a na jej celkovej pridanej hodnote 53,1 %. Možno predpokladať, že do konca roka 1994 sa do tejto časti priemyselnej výroby presunú ešte niektoré ďalšie odvetvia z III. skupiny.

⁹ Inde neklasifikovaných.

¹⁰ Na základe štatistických údajov za 1.-3. štvrťrok 1994 v porovnaní s 1.-3. štvrťrokom 1993, ktoré sme analyzovali po odovzdaní príspevku, zistili sme v porovnaní s prezentovanými výsledkami iba veľmi nepatrné zmeny v pozícií jednotlivých odvetví, a to tak z hľadiska ich dynamiky, ako aj z hľadiska diferencií medzi odvetviami podľa výšky podielu pridanej hodnoty na hrubom obrate.

Tabuľka 3

Vývoj hrubého obratu (HO), pridanej hodnoty (PH) a podielu odvetví na hrubom obrate a pridanej hodnote priemyselnej výroby (v %)

Oddiel OKEČ	Nominálny HO		Reálny HO		Nominálna PH		Podiel na HO		Podiel na PH	
	1993/1992	1.p.1994/1.p.1993	1993/1992	1.p.1994/1.p.1993	1993/1992	1.p.1994/1.p.1993	1992	1.p. 1994	1992	1.p. 1994
I. skupina - odvetvia so stabilizovaným rastom HO										
22	108,9	125,0	102,1	107,9	106,3	134,1	1,5	1,8	2,1	2,5
24	104,6	115,1	104,2	107,4	117,0	109,1	8,2	9,4	8,2	10,7
28	116,2	123,6	110,5	111,5	133,9	140,1	3,1	3,6	3,4	5,5
33	116,8	122,4	102,5	113,0	108,0	130,4	1,1	1,3	2,1	2,0
35	101,1	130,3	109,3	105,3	126,3	157,3	1,4	1,6	1,2	2,1
Spolu	108,0	119,5	.	.	118,5	123,4	15,3	17,7	17,0	22,8
II. skupina - odvetvia s reálnym rastom HO										
21	88,6	121,3	85,2	116,9	61,7	143,0	4,2	4,6	5,7	3,8
23	94,0	104,7	56,6	108,6	91,6	126,4	10,2	9,6	5,1	6,6
25	97,8	115,9	90,9	111,3	69,8	116,3	3,6	4,1	4,6	4,7
27	97,4	118,8	93,7	110,7	92,8	118,1	17,6	18,3	10,1	10,5
30	99,4	111,7	99,0	112,5	41,7	144,6	0,1	0,1	0,1	0,2
31	94,9	118,0	81,2	107,1	83,6	115,6	2,1	2,4	2,7	2,8
32	80,3	128,4	79,1	133,2	90,4	157,2	1,6	1,5	1,6	1,7
Spolu	94,8	115,3	.	.	82,0	123,7	39,4	40,6	29,9	30,3

Pokračovanie tabuľky 3

Oddiel OKEČ	Nominálny HO		Reálny HO		Nominálna PH		Podiel na HO		Podiel na PH	
	1993/1992	1.p.1994/1.p.1993	1993/1992	1.p.1994/1.p.1993	1993/1992	1.p.1994/1.p.1993	1992	1.p. 1994	1992	1.p. 1994
III. skupina - odvetvia s rastúcim nominálnym a klesajúcim reálnym HO										
15 - 16	99,7	110,5	74,7	94,9	94,8	117,0	15,8	15,4	14,6	13,1
17	89,6	101,7	81,9	94,4	85,4	101,3	3,9	3,4	4,8	3,8
18	107,5	102,2	81,4	91,1	133,9	113,0	1,7	1,8	2,7	3,5
20	114,1	100,7	91,7	93,5	87,4	99,3	1,8	1,9	2,8	2,2
26	107,1	109,3	94,3	99,7	69,8	104,4	4,2	4,3	5,9	6,1
34	80,6	111,4	71,5	98,8	92,6	105,9	3,0	2,4	3,0	2,6
37	82,7	103,9	78,0	81,3	82,1	100,7	0,6	0,5	0,6	0,5
Spolu	98,5	108,0	.	.	96,3	109,4	31,0	29,7	34,4	31,8
IV. skupina - odvetvia s klesajúcim nominálnym a reálnym HO										
19	84,5	91,9	76,6	89,8	65,2	106,6	2,5	1,8	3,1	2,3
29	87,6	94,9	78,7	82,6	91,0	86,7	9,9	8,3	13,3	10,7
36	109,7	94,8	92,0	90,8	112,4	97,6	1,9	1,9	2,3	2,1
Spolu	90,0	94,3	.	.	89,4	90,7	14,3	12,0	18,7	15,1

Prameň: Vlastné prepočty na základe [7; 8].

Nemožno, samozrejme, prehliadať ani prínos rastu hrubého obratu v bežných cenách, ktorý nevyúsťuje do reálneho zvýšenia produkcie (IV. skupina). Ak je výrazný a sprevádzaný rastom pridanej hodnoty a zisku, vo výrobných jednotkách, ktoré pôsobia v takýchto odvetviach, zlepšuje sa finančná situácia a vytvára sa širší priestor na adaptačné procesy. Vychádzajúc z týchto hľadísk možno usudzovať, že vo väčšine odvetví priemyselnej výroby sa vytvorili predpoklady na prekonanie recesie a na postupný prechod do rastovej fázy vývoja.

Osobitnú pozornosť si zasluhuje pozícia strojárskych a elektrotechnických odvetví (oddiely 29-35 OKEČ). Ako vidieť z údajov v tabuľke 3, väčšina z nich sa vyvíja veľmi úspešne. Výroba rádiových, televíznych a spojových zariadení a prístrojov dosiahla dokonca medzi všetkými odvetviami priemyselnej výroby najvyšší reálny rast (133,2 %). Na druhej strane najvyšší pokles (reálny) sme zaznamenali za oddiel 29 - výroba strojov a zariadení i. n. (-17,4 %), ktorý reprezentuje váhovo najsilnejšie strojárské odvetvie (v prvom polroku 1994 pripadá naň 46,8 % hrubého obratu strojárskych odvetví). S ohľadom na rôznorodosť výrob, ktoré sú v tomto odvetví zastúpené, možno predpokladať, že aj v rámci neho existujú výroby, ktoré sa vyvíjajú úspešne. O ich výsledkoch prakticky nemáme informácie. Hlavný vplyv na vývoj vo výrobe strojov a zariadení má pravdepodobne pretrvávajúca nepriaznivá situácia v zbrojárскеj výrobe, ktorá je súčasťou tohto odvetvia.

Riešenie ekonomických problémov nepriaznivo sa vyvíjajúcich strojárskych výrob, ale i problémov v obuvníctve, v nábytkárstve, a prípadne v ďalších výrobných si bude nevyhnutne vyžadovať zásadnejšie hospodárskopolitické opatrenia zamerané na ich reštrukturalizáciu.

1.2.2 Analýza vývoja odvetví priemyselnej výroby z hľadiska ich podielu pridanej hodnoty na hrubom obrate

Na účely uvedenej analýzy sme odvetvia priemyselnej výroby rozdelili podľa výšky ich podielu pridanej hodnoty na hrubom obrate (PH/HO) dosiahnutý v prvom polroku 1994 na tri skupiny.

I. skupina zahŕňa odvetvia s najnižšími hodnotami PH/HO až po 22% hodnotu (konkrétne rozpätie PH/HO sa v danej skupine pohybovalo od 14,8 % po 21,8 %). Sú to:

- 27 Výroba kovov so 14,8 % (najnižším) podielom PH/HO
- 23 Výroba koksu, rafinovaných ropných produktov a jadrových palív (17,5 %)
- 21 Výroba celulózy, papiera a výrobkov z papiera (21,3 %)
- 15-16 Výroba potravín a nápojov a spracovanie tabaku (21,8 %)

II. skupinu tvoria odvetvia s najvyššími hodnotami PH/HO (nad 30 %); rozpätie sa pohybovalo od 32,2 % po 48,8 %.

Štruktúru tejto skupiny tvoria veľmi rôznorodé výroby. Najvyššia hodnota PH/HO 48,8 % sa dosiahla v odevnej výrobe (oddiel 18). Na ďalších miestach sa umiestnili strojárské výroby (oddiel 33 a 30) a výroba kovových konštrukcií, ktorá dosahuje v po-

rovnan s výrobou kovov až o 24,2 bodu vyššiu hodnotu PH/HO (dosiahnutá hodnota 39,0). Ďalej sem patria oddiely 22 (vydavateľstvo a tlač), 26 (nekovové minerálne výroby) a 35 (ostatné dopravné zariadenia). Zaujímavé pritom je, že sú sem začlenené aj oddiely 29 - výroba strojov a zariadení (hodnota PH/HO 31,1 %) a 19 (kožiarstvo) s hodnotou PH/HO 32,2 %, ktoré v našej predchádzajúcej analýze patrili medzi "najslabšie" odvetvia.

III. skupinu tvoria ostatné odvetvia, ktorých hodnota PH/HO sa pohybuje od 26,3 % po 29,9 %, t. j. nad priemerom dosiahnutým v prvom polroku 1994 za celú priemyselnú výrobu.

Celkový pohľad na vývoj jednotlivých skupín poskytuje tabuľka 4.

T a b u l k a 4

Vývoj vybraných ukazovateľov za skupiny odvetví priemyselnej výroby členené podľa výšky podielu pridanej hodnoty na hrubom obrate (PH/HO) v prvom polroku 1994 (v %)

	Obdobie	I. skupina PH/HO 14,8-21,8	II.skupina PH/HO 32,2-48,8	III.skupina PH/HO 26,3-29,9	Priemyselná výroba spolu
PH/HO	1992	19,0	33,9	29,4	25,6
	1993	17,4	34,7	28,6	24,8
	1.p. 1993	17,0	35,7	29,5	25,2
	1.p. 1994	18,2	36,3	29,1	25,6
Podiel skupín na celkovom HO	1992	47,8	25,5	26,7	100,0
	1993	47,5	25,8	26,7	100,0
	1.p. 1993	46,9	25,6	27,5	100,0
	1.p. 1994	47,9	24,6	27,5	100,0
Podiel skupín na celkovej PH	1992	35,6	33,7	30,7	100,0
	1993	33,3	36,0	30,7	100,0
	1.p. 1993	31,6	36,3	32,2	100,0
	1.p. 1994	34,0	34,8	31,2	100,0
Podiel skupín na prírastku HO (1.p. 1993 = 100)	1.p. 1994	57,3	14,7	28,0	100,0
Podiel skupín na prírastku PH (1.p. 1993 = 100)	1.p. 1994	53,3	23,1	23,6	100,0

Výsledky analýzy pozície odvetví priemyselnej výroby s rozdielnymi podielom pridanej hodnoty na hrubom obrate v značnej miere relativizujú optimistické závery z analýzy dynamiky odvetví priemyselnej výroby. Ukázalo sa totiž, že viac ako polovica prírastku pridanej hodnoty, ako aj hrubého obratu, ktorý sa dosiahol v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993, bol vytvorený

práve v tých odvetviach priemyselných výrob, v ktorých podiel pridanej hodnoty na hrubom obrate je najnižší.

Vysoký podiel odvetví s nízkym podielom PH/HO na priemyselnej výrobe nie je, pochopiteľne, problém riešiteľný z roka na rok. V tomto zmysle ani nemožno na základe krátkodobých zmien dospieť k identifikácii tendencií trvalejšieho charakteru. Závažné však sú ďalšie skutočnosti, ktoré analýza preukázala. Sú to najmä výrazné diferencie medzi hodnotou PH/HO v I. skupine odvetví a v ďalších dvoch skupinách. A ďalej skutočnosť, že vysoký podiel produkcie pripadal v sledovanom období práve na skupinu odvetví s najnižšími hodnotami PH/HO. Závažné pritom je, že ide prevažne (okrem výroby potravín, ktorá patrí tiež do I. skupiny) o výroby, ktorých produkcia z veľkej časti smeruje bez ďalšieho spracovania na vývoz.¹¹

Je zrejmé, že výroby s nízkou mierou pridanej hodnoty budú mať ešte nejaký čas dominantné postavenie v našej ekonomike. Môže ho oslabiť iba výraznejší rast v ostatných častiach priemyselnej výroby. Ako sme ukázali v analýze rastových tendencií, mnohé odvetvia s vysokou mierou pridanej hodnoty prechádzajú do fázy oživenia. Plné rozvinutie týchto pozitívnych tendencií treba hospodárskou, najmä priemyselnou a proexportnou politikou podporiť. Zatiaľ sa hospodárska politika v podstate nepokúsila o navodenie zvratu v smerovaní nášho priemyslu k odvetviám s výrobou spravidla na nižších stupňoch spracovania a vysokonáročných energeticky, materiálovo, a zväčša aj dovozne.

Vytváranie podmienok pre rýchlejší rast výrob s vyššou mierou pridanej hodnoty, čo v praxi znamená najmä uvoľnenie istého rozsahu úverových zdrojov na rozšírenie alebo reštrukturalizáciu ich výroby, nie je samozrejme jednoduché. V podmienkach, keď transformácia podnikovej sféry nie je ukončená a absentujú konsolidovaní investori, ktorí sú schopní niesť ekonomickú zodpovednosť za štruktúrne rozhodnutia a ich realizáciu, hrozí, že časť vložených prostriedkov sa môže minúť svojho účinku. Napriek istým rizikám sa však treba o to pokúsiť. Za schodný smer realizácie tohto zámeru preto považujeme primárnu orientáciu hospodárskej politiky na exportný sektor (nielen existujúci, ale aj potenciálny) a v rámci neho na tie jeho segmenty, ktoré sú schopné na zahraničnom trhu konkurovať nielen svojou cenovou výhodnosťou, ale aj na základe technických a kvalitatívnych parametrov (ide najmä o strojárske výroby a kvalitné spotrebné tovary), a samozrejme zaručiť aj návratnosť vložených prostriedkov. Akceptácia zahraničným trhom vystupuje v danom prípade ako kritérium predajnosti výrobkov a do istej miery aj ako kritérium správnosti štruktúrnych zmien.

Uvedená podpora exportného sektora zo strany hospodárskej politiky by mala urýchliť adaptačné procesy a tým aj zvýšenie výkonnosti nielen v exportných

¹¹ Vo výrobe kovov (vrátane výroby kovových konštrukcií) sa predaj na vývoz v prvom polroku 1994 podieľal na predaji jej produkcie 68 %, vo výrobe koksu a ropných produktov 42 %, vo výrobe celulózy, papiera a výrobkov z papiera (vrátane vydavateľstva, tlače atď.) 46 %.

výrobách, ale i v nadväzujúcich výrobách a službách, ako aj v príslušných častiach investičného sektora. Následne, prostredníctvom rastu domáceho dopytu, by rast exportnej výkonnosti, založený na vyššom využití národnej práce, stimuloval aj rast v ostatných odvetviach ekonomiky.

2. K zmenám v použití hrubého domáceho produktu

Za hlavný rastový faktor ovplyvňujúci vývoj ekonomiky v prvom polroku 1994 sa všeobecne považujú pozitívne zmeny v zahraničnoobchodnej oblasti: výrazný rast vývozu tovarov a služieb, pomalší rast dovozu, vyrovnaná zahraničnoobchodná a prebytková bilancia služieb. Potvrďuje to aj bilancia HDP SR za prvý polrok 1993 a prvý polrok 1994 (pozri tab. 5).

T a b u l k a 5

Bilancia hrubého domáceho produktu SR (v mld Sk)

	Prvý polrok		Index	Prvý polrok		Index
	1993	1994		1993	1994	
	bežné ceny			stále ceny k 1. 1. 1984		
1. Konečná spotreba domácností	92,7	110,2	118,9	42,4	43,9	103,5
2. Konečná spotreba štátnej správy	41,6	46,4	111,4	25,1	24,9	99,0
3. Hrubá tvorba fixného kapitálu	33,5	34,6	103,3	16,4	14,8	90,2
4. Zmena stavu zásob	-3,5	-7,3	206,9	-1,7	-3,2	184,4
5. Domáce použitie HDP (1 až 4)	164,3	183,9	111,9	82,2	80,4	97,8
6. Vývoz výrobkov a služieb	101,8	131,1	128,8	58,1	64,3	110,7
7. Agregátny dopyt (5+6)	266,1	315,0	118,4	140,3	144,7	103,1
8. Dovoz výrobkov a služieb	104,3	124,3	119,2	54,8	53,9	98,3
9. Štatistické rozdiely	2,2	-0,1	.	0,5	-0,9	.
10. Hrubý domáci produkt (7-(8+9))	164,0	190,6	116,2	86,0	89,9	104,4
11. Čistý vývoz výrobkov a služieb (6-8)	-2,5	6,8	.	3,3	10,4	.

Prameň: [1]; doplnené o agregácie v riadkoch 5, 7 a 11.

Detailnejšia analýza zložiek použitia HDP poskytuje mnoho veľmi dôležitých informácií.

- Vypovedá o diferenciách medzi vývojom hodnotového a fyzického objemu vývozu a dovozu výrobkov a služieb, ktoré sú značné.

- Na základe spätného prepočtu použitých deflátorov možno ďalej zistiť, že v sledovanom období došlo k poklesu výmenných relácií v zahraničnom obchode SR zhruba na 96 %.

- Oživenie ekonomiky značne spochybňuje vývoj hrubej tvorby fixného kapitálu, ktorý v sledovanom období poklesol o ďalších takmer 10 %.

Nás však zaujímalo predovšetkým to, akou mierou sa prírastok vývozu tovarov a služieb podieľal na raste agregátneho dopytu, prípadne na raste HDP.

Pokiaľ vychádzame z údajov v bežných cenách, pripadá naň zhruba 60 % prírastku agregátneho dopytu. V reálnom vyjadrení však prírastok vývozu tovarov a služieb kryl celý prírastok agregátneho dopytu vrátane poklesu domáceho použitia HDP. Obdobné výsledky dostávame, aj keď zisťujeme podiel prírastku čistého vývozu tovarov a služieb na prírastku HDP (s tým rozdielom, že v bežných cenách dosahuje podiel prírastku čistého vývozu tovarov a služieb iba tretinu). Uvedený vývoj možno interpretovať aj tak (ak, pravda, predpokladáme, že použité deflátoary vývozu a dovozu zodpovedajú realite), že rast čistého vývozu tovarov a služieb síce viedol k rastu HDP, prírastok HDP však nielenže v plnom rozsahu absorboval, ale znížil aj jeho vnútorné použitie. Danú situáciu výstižne charakterizoval I. Šujan [10], keď predpokladal, že "obnovenie rastu HDP bude v SR z veľkej časti pohltené rastom reálneho čistého vývozu vyvolaného devalváciou Sk" a ďalej "Odstránenie prevažnej časti deficitu obchodnej bilancie však výrazne zúži priestor pre rast spotreby a investícií". Treba však vidieť aj pozitívne stránky týchto procesov: obnovovanie vonkajšej rovnováhy ekonomiky, rast devízových rezerv, uľahčenie prístupu výrobcov na zahraničné trhy a isté naštartovanie oživovacích procesov v ekonomike.

Zhoršenie výmenných relácií v zahraničnoobchodnej výmene bez pozitívnych zmien v jej štruktúre v podstate potvrdilo ohraničenosť účinkov devalvácie na vývoj ekonomiky, ak sa uplatňuje bez ďalších podporných opatrení zo strany proexportnej a priemyselnej politiky. Tie sa javia nevyhnutnými aj so zreteľom na to, že proexportný účinok 10% devalvácie sa v roku 1994 vyčerpá.¹²

Bez zásadných hospodárskopolitických opatrení na podporu exportu výrobkov s vyššou mierou pridanej hodnoty, tak ako sme sa to pokúsili načrtnúť v predchádzajúcej časti príspevku, očividne sa nedá zlepšiť ani štruktúra zahraničnoobchodných tokov. Pozitívny vývoj zahraničnoobchodnej bilancie v prvom polroku 1994 bol ovplyvnený predovšetkým zvýšením kladného salda v obchode s kovmi a kovovými výrobkami (z 10,9 mld Sk v prvom polroku 1993 na 14,6 mld Sk v prvom polroku 1994), s výrobkami z dreva a papiera (zo 4,4 mld Sk na 6,4 mld Sk); zhruba o 1,5 mld Sk sa zvýšilo kladné saldo v kožiarskych a textilných výrobách. Zaujímavé je, že pasívne saldo v obchode s potravinami a pochutinami sa v podstate nezmenilo (dosahovalo 3,7 mld Sk), hoci to sa práve očakávalo. Nezmenila sa ani pozícia zahraničného obchodu so strojmi a prístrojmi, ktorých pasívne saldo sa v oboch porovnávaných polrokoch pohybuje na úrovni 7 až 8 mld Sk.¹³

¹² Výnimkou v tomto smere bude ČR - proexportný účinok devalvácie (zosilnenej aj 5% devalváciou Sk voči clearingovému ECU) sa pri zhruba rovnakých mierach inflácie v oboch krajinách nebude oslabovať (nebude dochádzať k zmene reálneho efektívneho kurzu Sk voči Kč). Obdobne to zrejme bude aj vo vzťahu k niektorým ďalším krajinám s vyššou mierou inflácie.

¹³ Práve v danej oblasti sa však v druhom polroku 1993 založil výrazný deficit zahraničnoobchodnej bilancie v dôsledku zvýšenia dovozu strojov a prístrojov o 12 mld Sk v porovnaní s prvým polrokom 1993.

Zhrnutie

Analýza vývoja národného hospodárstva v prvom polroku 1994 v porovnaní s prvým polrokom 1993 preukázala, že proces oživenia ekonomiky prebiehal v jednotlivých jej segmentoch veľmi diferencovane. Jednoznačné rastové tendencie sa prejavili v sektore služieb a vo výkonnosti malých podnikov a živnostníkov. Pri hodnotení prínosu rastu v uvedených segmentoch treba, pravda, brať do úvahy, že istá časť prírastku ich produkcie je vyvolaná presunom ekonomických aktivít medzi výrobným sektorom a sektorom služieb, ako aj medzi malými, strednými a veľkými podnikmi, čo do určitej miery skresľuje reálne vývojové tendencie v jednotlivých odvetviach a sektoroch ekonomiky.

Oživenie v priemysle je do značnej miery sporné. Vývoj jeho hrubého obratu sa v sledovanom období iba priblížil k hranici rastu, a to v dôsledku poklesu v ostatnom priemysle (ťažba nerastných surovín, výroba a rozvod elektriny, plynu a vody). Evidentné je oživenie priemyselnej výroby, ktorej hrubý obrat vzrástol zhruba o 2,5 %. To samo osebe je pozitívna zmena. Proces oživenia priemyselnej výroby prebiehal v jednotlivých odvetviach veľmi rozdielne. Za stabilizované z hľadiska rastu možno pokladať iba niekoľko odvetví (17,7 % hrubého obratu priemyselnej výroby), t. j. tie, ktorých hrubý obrat aj v roku 1993 v porovnaní s rokom 1992 reálne rástol. Ďalšie odvetvia (40,6 % hrubého obratu priemyselnej výroby) prekonali recesný vývoj až v sledovanom období. Nie je isté, či tento vývoj bude pokračovať aj po doznení proexportne pôsobiacich účinkov minuloročných devalvácií, ktoré výrazne ovplyvnili vývoj v celej priemyselnej výrobe. Otázne je, či ekonomické subjekty, ktoré na tomto vývoji profitovali, budú schopné získať pozície na zahraničných trhoch udržať.

V ďalšej časti priemyselnej výroby (29,7 % jej hrubého obratu) i v poľnohospodárstve sa proces oživenia prejavoval iba v nominálnom (inflačnom) raste hrubého obratu, ktorý bol sčasti spojený aj s rastom pridanej hodnoty. V týchto segmentoch ekonomiky bude ďalší vývoj závisieť najmä od toho, či príslušné ekonomické subjekty dokážu zlepšenie svojej hospodárskej situácie využiť na reálne zvýšenie produkcie.

Vyústenie prebiehajúceho procesu oživenia ekonomiky do stabilného rastu značne podmieňuje prekonanie pretrvávajúceho poklesu investičnej aktivity. Naliehavé je však predovšetkým nahradenie proexportných účinkov devalvácií (osobitne voči vyspelým trhovým ekonomikám) účinnou proexportnou a priemyselnou politikou. Jej zameranie by malo smerovať k prekonaniu negatívnych tendencií v priemyselnej výrobe (vysoký podiel výrob s nízkou mierou pridanej hodnoty), ktoré pokračovali aj v sledovanom období. Ide pritom o podporu existujúcich, ale aj potenciálnych exportných výrob s vyššou mierou pridanej hodnoty, t. j. výrob, ktoré sú schopné presadiť sa na zahraničnom trhu na základe adekvátneho využitia kvalifikačného potenciálu v našej ekonomike.

Literatúra

- [1] Vývoj hrubého domáceho produktu SR v 1. polroku 1994. Národné účty SR. Bratislava, Štatistický úrad SR, október 1994.
- [2] Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1993. Bratislava, ŠÚ SR, marec 1994.
- [3] Návrh metodiky na zostavenie základného súboru ukazovateľov štvrtročných národných účtov SR (Prepracované a rozšírené vydanie). [Edícia: Aktá.] Bratislava, Inštitút informatiky a štatistiky, november 1993.
- [5] Hospodársky vývoj Slovenska v prvom polroku 1994 [Expertízne štúdie, č. 41.] Bratislava, EÚ SAV, september 1994.
- [6] VINTROVÁ, R.: Strukturálné adaptácie a menový kurz. Praha, Ústav pro hospodárskou politiku ČR 1993.
- [7] Výsledky štvrtročných zisťovaní v priemysle SR podľa závodov v roku 1993 z výkazu Priem Z 2-04. Štatistické čísla a grafy. Bratislava, Štatistický úrad SR, február 1994.
- [8] Výsledky štvrtročných zisťovaní o priemysle SR podľa závodov v 2. štvrtroku 1994 z výkazu Priem Z 2-04. Štatistické čísla a grafy. Bratislava, Štatistický úrad SR, august 1994.
- [9] Hrubý domáci produkt za 1. polrok 1994. Bulletin ŠÚ SR, 1994, č. 8, s. A8.
- [10] ŠUJAN, I.: Výhled vývoje slovenské ekonomiky pro období 1993-97. Finance a úvěr, 43, 1993, č. 6.

STRUCTURAL ASPECTS OF REVIVAL OF THE SLOVAK ECONOMY

Herta GABRIELOVÁ

The contribution makes it its task to identify the changes in individual segments of the economy leading to the revival of the Slovak economy. Primarily, it concentrates upon the supply side of the economy and, if it is unavoidable, upon the changes in the use of the product created.

National economy development analysis related to the first half of 1994 compared to the first half of 1993 - forming the basis of the contribution presented - showed that the ongoing process of economic revival is different in individual segments of the economy. Growth tendencies are explicitly revealed in the sector of services and in the retail enterprise sector. In industry the revival is disputable for the time being. Real development of its gross turn-over has just approached the limits of growth (which is in a certain contradiction to the presented value of 4.5 % growth of goods production in industry). Evident revival is identified in the fundamental industrial section, i.e. manufacturing industry in the framework of which the revival has got a relatively wide basis (real growth was recorded in 12 out of 22 industries, their share of the total industrial output being 58.4 %). Agriculture and construction continued in further decline of their production.

The ongoing process of economic revival and its way to a steady growth is conditioned by overcoming the continuing decrease of the investment activity and by compensating the after-effects of devaluation (that, in the pursued period of time, have shown an outstanding influence upon the development of the industrial output exporting sector) by an effective pro-exporting and industrial policy.

Analýza vývoja zamestnanosti a nezamestnanosti v rokoch 1990-1993 v Slovenskej republike

Gerhard BRHLOVIČ*

Vývoj zamestnanosti, a predovšetkým nezamestnanosti je jedným z najzávažnejších makroekonomických indikátorov hospodárskej a sociálnej situácie v každej krajine. Uplynulé trojročné obdobie uskutočňovania transformačného procesu u nás umožňuje hlbšie analyzovať a hodnotiť až prevratné trendy týchto indikátorov, a to aj z aspektu ich vnútornej štruktúry a sociálno-ekonomickej anamnézy. Z dostupných štatisticko-informačných prameňov sme preto spracovali rozsiahlu analýzu porovnateľných časových radov z tejto špecifickej oblasti, nadväzujúcu na naše predchádzajúce výskumné práce. Stručné hodnotiace poznatky z tejto analýzy uvádzame pre širšiu odbornú verejnosť v predloženom príspevku.

1. Makroekonomické trendy vývoja ekonomickej aktivity a zamestnanosti obyvateľstva Slovenska

V rokoch 1989-1990 došlo v ekonomike SR k inflexnému historickému zvratu v uplynulom vyše 50-ročnom vývoji trvalého rastu zamestnanosti a zvyšovania úrovne ekonomickej aktivity práceschopného obyvateľstva v súlade s jeho demograficko-populačnou dynamikou, vzdelanostným i sociálnym rozvojom. Nástup novej etapy diskontinuálneho degresívneho vývoja týchto kľúčových národohospodárskych indikátorov dokumentujú úrovňové ukazovatele, ktoré sme analyzovali v porovnateľných časových radoch za roky 1988-1993 (pozri tab. 1).

Za uplynulé štyri reformné roky 1990-1993 poklesla úroveň ekonomickej aktivity obyvateľstva v produktívnom veku o 6,5 bodu a zamestnanosti reálnych zdrojov pracovných síl až o 10 bodov. Primárnou príčinou tohto poklesu bolo roztváranie nerovnovážnych reprodukčných disproporcií medzi demografickým prírastkom obyvateľstva v produktívnom veku o 78-80 tis. za uvedené roky a protichodného poklesu zamestnaných pracovných síl v produktívnom veku o 503 tis. fyzických osôb.

Vzhľadom na exaktnosť tohto hodnotenia sme odhliadli od skutočnosti, že za tieto štyri roky zároveň poklesla o 130 tis. osôb zamestnanosť obyvateľstva v poproduktívnom veku, čo je tiež závažným indikátorom klesajúcej ekonomickej aktivity práceschopného obyvateľstva a jeho zhoršujúceho sa sociálno-existenčného postavenia.

* Ing. Gerhard BRHLOVIČ, CSc., Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

T a b u l k a 1

Vývoj úrovne ekonomickej aktivity obyvateľstva Slovenska v produktívnom veku

Úrovňové ukazovatele (v %)	1988	1989	1990	1991	1992	1993
ekonomická aktivita obyvateľstva	75,4	74,2	72,9	70,1	68,6	66,4
zamestnanosť zdrojov pracovných síl	89,7	88,7	84,6	79,6	78,2	74,6

Poznámka: Ukazovatele sú vypočítané metódou tzv. čistých mier, na základe štatistických veličín k 31. 12. príslušného roka, a to vo fyzických osobách počtu pracujúcich v civilnom sektore národného hospodárstva s jediným alebo hlavným zamestnaním, resp. ekonomickou činnosťou, bez žien na materskej dovolenke a vrátane trvale činných osôb v súkromnom sektore. Za disponibilné zdroje pracovných síl sa považuje obyvateľstvo v produktívnom veku, bez žien na materskej dovolenke, žiakov, študentov a učňov nad 15 rokov a neschopných práce (invalidov).

Prameň: Vlastné analytické prepočty podľa údajov [1; 2; 3].

Za všeobecne ekonomické príčiny tohto diskontinuálneho vývoja zamestnanosti v SR v rámci ČSFR možno považovať nasledovné skutočnosti:

Vecno-objektívne podmienky - bol to predovšetkým tvrdý dopad rozpadu trhov RVHP a unáhlenej konverzie ťažkého zbrojárskeho priemyslu na slovenskú ekonomiku, ako aj jej celková ťažšia štruktúrna adaptabilita na zmenené podmienky aj vzhľadom na predchádzajúci prevažne extenzívny rozvoj zamestnanosti. Z toho rezultuje aj tvrdší dopad transformačno-recesného degresu na zamestnanosť práceschopného obyvateľstva na Slovensku.

Systémové podmienky - vytváral ich ekonomicky neefektívny a sociálne kontraproduktívny centrálny bilančno-plánovací systém zabezpečovania plnej zamestnanosti v predchádzajúcom období, spojený aj s fenoménom "nadzamestnanosti" a s klesajúcou národohospodárskou výkonnosťou extenzívneho rastu zamestnanosti i jeho sociálnej účinnosti. Prechod na trhový systém narážal preto na väčšiu rigiditu extenzívne orientovanej zamestnanosti a s ňou spojených sociálnych istôt obyvateľstva SR.

Transformačné podmienky - ide o regionálne a republikovo nediferencovaný charakter česko-slovenského scenára ekonomickej reformy, nerešpektujúceho osobitosti slovenskej ekonomiky a jej sociálno-ekonomických dimenzií, ostrý dopad krokov "šokovej terapie" a reštrikčnej menovo-rozpočtovej politiky vlády ČSFR na podmienky zamestnanosti populačne i vzdelanostne dynamickejšie sa rozvíjajúceho ľudského potenciálu SR.

Reštrukturalizačné podmienky - reformné procesy prechodu na liberalizovaný trhový systém zamestnanosti neboli pripravené legislatívne, ani systémovo a dostatočne prepojené s aktívnou politikou reštrukturalizácie ekonomiky a zamestnanosti, a pritom narážali na väčšiu absenciu domácich i zahraničných kapitálových zdrojov, ako aj flexibilitu v tvorbe nových pracovných príležitostí v SR.

Uvedené zhrňujúce príčiny sú určite iba veľmi všeobecné a nemôžu obsiahnuť bohatú a ešte dlho pokračujúcu diskusiu. Pre aspekt nášho skúmania zvratu trendov zamestnanosti sú ale významné. Potvrďuje to napokon aj s tým spoje-

ná analýza protichodných trendov vzniku a explozívneho nárastu nezamestnanosti v ekonomike SR oproti ČR.

Degresívny transformačný vývoj v celkovej zamestnanosti v SR sa prejavil vo všeobecnom poklese pracovných miest vo všetkých odvetviach a sférach národného hospodárstva. Výnimkou bol výrazný vzostup zamestnanosti v peňažníctve a bankovníctve, v štátnej správe, ako aj v službách pre výrobnú sféru, ktoré sa z tejto sféry odčleňovali ako samostatné subjekty.

Prehľad o vývoji zmien národohospodárskej štruktúry zamestnanosti v SR za uplynulé aktuálne obdobie zachytávajú ukazovatele podielov štatisticky evidovaných pracovníkov (reálne pracovných miest) na ich úhrnnom počte (vrátane súkromného sektora), a to v porovnateľných časových radoch (pozri tab. 2).

T a b u l k a 2

Štruktúrne zmeny zamestnanosti v ekonomike Slovenska

Sféra - odvetvie	1989	1990	1991	1992	1993
sféra: primárna	15,5	15,3	14,5	13,5	11,3
sekundárna	45,6	45,2	42,8	40,8	38,8
terciárna	38,9	39,5	42,7	45,7	49,9
odvetvie: poľnohospodárstvo (vrátane služieb)	13,6	12,4	11,5	10,9	10,8
priemysel	33,4	33,1	32,4	31,8	31,3
stavebníctvo	10,3	10,2	9,6	8,9	8,6

Prameň: Vlastný výpočet porovnateľných časových radov uvedených percentuálnych podielov na základe aktualizovaných údajov [4].

Tieto ukazovatele dokumentujú, že národohospodárska reštrukturalizácia zamestnanosti, resp. ekonomických činností aktívneho obyvateľstva má iba postupný, stupňujúci sa priebeh a nemôže sa ani "šokovou terapiou" uskutočňovať v skokoch, ako to predpokladal federálny scenár ekonomickej reformy. Len koncepčným "gradualistickým" transformačným procesom možno postupne dosahovať aj výraznejšie zmeny v štruktúre zamestnanosti a v jej výkonnosti.

Pokles podielu zamestnanosti v priemysle SR postupoval už od roku 1989, čo naznačujú trendy ukončenia extenzívneho industriálneho rozvoja a prechod do intenzifikáčnej racionalizačnej fázy priemyselnej zamestnanosti na Slovensku. Svojím vyše 31% podielom zostáva však aj naďalej kóstrou produktívnej zamestnanosti v národnom hospodárstve SR, a preto je nevyhnutný jej prechod na efektívno-výkonnosnú a konkurencieschopnú rozvojovú trajektóriu (pretože 60 % zamestnanosti v priemysle závisí od jeho exportných schopností).

K výraznému poklesu v podiele zamestnanosti došlo v poľnohospodárskom sektore a v stavebníctve, kde sa proces zmeny vlastníckych vzťahov kumuloval s tvrdšou reštrikčnou politikou, s výrazným až 60% poklesom investovania a odbytu i nevyhnutnosťou racionalizácie zamestnanosti.

V štruktúre zamestnanosti podľa sfér ekonomickej činnosti v národnom hos-

podárstve až v roku 1993 možno pozorovať nástup k určitému zvratu prevažujúceho podielu zamestnanosti v terciárnej sfére oproti primárnej a sekundárnej sfére. Moment veľkého zlomu absolútnej prevahy zamestnanosti v trhových službách je však ešte úlohou zásadnej reštrukturalizácie národného hospodárstva v najbližších troch až štyroch rokoch.

V nadväznosti na hodnotenie transformačných procesov, v centre záujmu sú analýzy *subjektovo-vlastníckych štruktúrnych zmien zamestnanosti*, resp. ekonomických činností aktívneho obyvateľstva v národnom hospodárstve SR. V tejto sfére sa vyskytujú azda najväčšie "informačné šumy", ktoré spôsobujú často prenáhlené a skreslené závery. Preto na základe dostupných štatistických informácií v porovnateľnom vývojovom reťazci percentuálnych podielov ekonomicky činných a trvalo pracujúcich osôb v jednotlivých vlastníckych sektoroch národného hospodárstva prezentujeme výsledný exaktnejší obraz z dlhodobých aktualizovaných analýz z tejto problémovej oblasti hodnotenia (pozri tab. 3).

T a b u l k a 3

Zmeny v subjektovo-vlastníckych štruktúrach zamestnanosti v národnom hospodárstve Slovenska

Percentuálne podiely činných osôb	1989	1990	1991	1992	1993
sektor: štátny a komunálny (vrátane spoločenských organizácií)	82,6	80,0	77,0	67,1	64,9
družstevný	16,4	15,1	13,6	11,1	8,7
súkromný	1,0	4,9	9,4	21,8	26,4

Prameň: Vlastné výpočty z informačných zdrojov a údajov zistených SŠÚ a MPSVR SR [4; 5; 6].

V štátnom a komunálnom sektore, ako aj v družstevnom sektore poklesol oproti predtransformačnému obdobiu 1989-1990 počet pracujúcich o vyše 920 tis. a ich podiel na celkovej zamestnanosti sa znížil z 99 % na 73,6 %. Naproti tomu zamestnanosť v súkromnom sektore sa zvýšila o viac ako 300 tis., najmä v dôsledku malej privatizácie a rozvoja podnikateľských aktivít predovšetkým v živnostenských činnostiach. Ku koncu roka 1993 evidoval Štatistický úrad SR spolu 282 894 živnostníkov vo fyzických osobách. Podnikateľská aktivita v národnom hospodárstve SR tak dosiahla úrovne 11,1 živnostníkov na 100 ekonomicky aktívnych osôb. Absorpčná schopnosť, ako rozdiel tejto miery podnikateľskej aktivity a celoštátnej miery nezamestnanosti (14,4 %), mala však záporný charakter - 3,3 bodu. Absorpčná účinnosť doterajšieho priebehu transformácie v oblasti zamestnanosti bola približne len tretinová. Hoci jej účelom je zároveň racionalizovať a zefektívniť zamestnanosť v národnom hospodárstve, jej proklamovaným cieľom je vytvárať aj nové kompenzačné pracovné príležitosti.

Expanzívne uvoľňovanie pracovných síl zo štátneho a družstevného sektora v kumulácii s recidívami celkového hospodárskeho degresu nebol transformačný proces prechodu na zamestnanosť v súkromnom sektore schopný zvládnuť. Nepriamo tak prispel k namnoženiu nezamestnanosti v priemere 350 tis. pracovných síl uchádzajúcich sa o prácu a podnietil nútený odchod okolo 500 tis. ľudí

z pracovného procesu. To je zhruba výsledná bilancia doterajšieho prechodu zamestnanosti na nové podmienky trhového systému ovplyvňovaného poklesom celkovej výkonnosti národného hospodárstva SR.

V oblasti zamestnanosti sú pre doterajší priebeh transformačného procesu charakteristické veľmi protichodné trendy degresívneho vývoja celkovej zamestnanosti v národnom hospodárstve, a zároveň poklesu jej výkonnosti (produktívnosti), a na druhej strane pomalého riešenia neefektívnej nadzamestnanosti, ale prudkého nárastu otvorenej i skrytej nezamestnanosti. Prekonávanie týchto zložitých ekonomických a sociálnych procesov si preto vyžaduje prehodnotiť doterajší model i kroky ekonomickej reformy a vytvoriť novú identickú stratégiu prechodu na sociálne a ekologicky orientovaný trhový mechanizmus, ktorý by skĺbil rast národohospodárskej výkonnosti zamestnanosti s jej ekonomickou stimulačnou a aktivizačnou sociálnou účinnosťou.

2. Fenomén nezamestnanosti a jeho expanzia v ekonomike Slovenska

Od 30. rokov až po 90. roky uplynulého ekonomického a sociálneho rozvoja Slovenska bola zjavná nezamestnanosť jeho práceschopného obyvateľstva prakticky neznámym pojmom. Fenomén *nezamestnanosti* registrovaný úradmi práce (ÚP) sa v živote našej spoločnosti znova objavil začiatkom roka 1990 a v ďalších rokoch dosahoval trend mimoriadnej masovej expanzie. Globálny obraz o doterajšom vývoji nezamestnanosti pracovných síl v SR poskytuje tabuľka 4.

Tabuľka 4

Transformačná expanzia nezamestnanosti v národnom hospodárstve Slovenska

Dátum evidencie	Počet evidovaných na ÚP	Počty uchádzačov o zamestnanie			Oficiálne miery nezamestnanosti (v %)
		zaevidovaných	vyradených	umiestnených	
31.12.1990	39 663	-	-	-	1,45
31.12.1991	301 921	371 216	105 520	74 564	12,82
31.12.1992	260 274	302 498	344 175	177 300	10,38
30.12.1993	368 085	413 410	305 588	127 142	14,44
30.10.1994	359 876	255 540	277 710	72 250	14,13

Prameň: Štatistické výsledky z evidencie ÚP o nezamestnanosti v SR [6].

Vynorenie javu nezamestnanosti v roku 1990 bolo spojené najmä s neracionálnou, už viac rokov udržiavanou nadzamestnanosťou určitých skupín pracovníkov, ako aj "nútenou" sociálnou zamestnanosťou. Vývoj nezamestnanosti v roku 1990 zaznamenal v podnikovej i administratívnej sfére *všeobecný proces racionalizácie zamestnávania* skutočne výkonných pracovníkov.

V roku 1991 došlo však k neočakávanej explózii zaregistrovanej *masovej nezamestnanosti* v SR. Už v januári 1991, keď sa začala realizovať nová česko-

slovenská ekonomická reforma a do platnosti vstúpil nový liberalizovaný federálny Zákon o zamestnanosti č. 1/1991 Zb., hlásilo sa do evidencie uchádzačov o zamestnanie na úradoch práce v SR až 21 tis. osôb. Do konca roka ich bolo 371,2 tis., čo predstavovalo až 16 % z celkového počtu pracovných síl. V priebehu roka 1991 bolo z evidencie vyradených 105,5 tis. uchádzačov a z toho do zamestnania prostredníctvom úradov práce umiestnených 74,6 tis. uchádzačov, avšak stav evidovaných nezamestnaných pracovných síl dosiahol koncom roka 1991 masový rozsah 301,9 tis. Rekordnú výšku táto prívalová vlna evidovanej nezamestnanosti v SR dosiahla v januári-februári 1992, keď počet evidovaných uchádzačov presiahol 319 tisíc. Miera nezamestnanosti dosiahla aj z aspektu medzinárodných kritérií krízovú úroveň 13,57 %. V porovnaní s koncom roka 1991 predstavovala 9,3-násobné zvýšenie a v porovnaní s ČR bola 3,1-krát vyššia, a to za jednotnej česko-slovenskej ekonomickej reformy.

Po určitom časovom odstupe možno dnes pôvod a prvotné príčiny tejto explózie nezamestnanosti v SR v roku 1991 (trojnásobnej v porovnaní s ČR) vidieť predovšetkým v nedostatočnej legislatívnej, inštitucionálnej i organizačnej príprave reformy systému zamestnanosti, nerešpektujúcej špecifické ekonomické a sociálne podmienky na Slovensku. Predčasná a unáhlená liberalizácia pracovného zákonodarstva, bez vytvorenia inštitúcií, subjektov a segmentov trhu práce (vyplývajúca z filozofie "šokovej terapie"), spôsobila makroregulačne nezvládnuteľné až živelné správanie tak na strane zamestnávateľov, ako aj zamestnancov, masové uvoľňovanie i dobrovoľný odchod pracovných síl zo zamestnania a ich následnú registráciu ako nezamestnaných na úradoch práce.¹

Objektívne i subjektívne príčiny tohto explozívneho nárastu nezamestnanosti v SR boli zaiste špecifické, ale realitou zostáva, že "prívalová" vlna nezamestnanosti v roku 1991 založila jej dlhodobý masový degresívny kurz. Prejavila sa navyše v regionálnej diferencovanosti mier nezamestnanosti už koncom roka 1991, a to od úrovne 7,30 % za Bratislava-mesto, na 12,52 % za stredné až po 13,57 % za východné a 14,27 % za západné Slovensko. Ešte ostrejšiu diferenciáciu spôsobila vo vnútroregionálnych mierach nezamestnanosti, a to na kritickú úroveň 15-20 % v skupine okresov, doteraz patriacich medzi krízové z hľadiska riešenia nezamestnanosti práceschopného obyvateľstva v regiónoch SR.

¹ Neprepracované až benevolentné opatrenie federálnej štátnej politiky podľa systému "sociálnej záchranej siete" (súbeh poberania až 6-mesačného odstupného s podporou nezamestnanosti, nekritériálne a neadresné podmienky priznania podpory, jej dĺžky i výšky poberania), spolu s ešte nefungujúcim systémom štátnej organizácie služieb úradov práce, vyvolali živelné prostredie subjektívnej i špekulatívnej voľby na čerpanie doposiaľ nepredstaviteľných finančných "výhod" zo statusu nezamestnanosti, alebo hlásenie sa do evidencie nezamestnaných aj tých osôb, ktoré ešte neboli zamestnané. Absentovala však aj psychologická a zodpovednostná príprava obyvateľstva na tento nový existenčný fenomén. Tá dlhodobo podmienila neuvážený "sklon k nezamestnanosti" veľkej skupiny obyvateľstva a doposiaľ robí starosti s riešením tohto "nezvratného" negatívneho javu, hlavne vyplňaním legislatívnych a inštitucionálnych "dier" negácie tohto ich protispoločenského správania. Ďalšie analyzované procesy v nezamestnanosti to plne potvrdzujú.

Vstupom medzi registrovaných nezamestnaných pracovníkov bolo v roku 1991 (v mesačných priemeroch) takto postihnutých 14,7 % disponibilných pracovných síl, v roku 1992 to bolo 12,2 % a v priebehu roka 1993 už 13,8 %. To dokumentujú kolísavé, ale trvalé trendy intenzity prírastkov nezamestnaných v SR, ktoré zakotvujú *fenomén trvalej nedobrovoľnej nezamestnanosti* do našej ekonomiky a celej spoločnosti v doterajšom jej vývoji od roku 1991. Hoci príčiny prepúšťania pracovníkov zo zamestnania a ich váha sa v uplynulých rokoch menili, z ďalších informácií možno usudzovať, že vlastným rozhodnutím i pod tlakom lákavých podmienok zo zamestnania dobrovoľne odišlo len 10-15 % zo zaevidovaného stavu nezamestnaných.² Podľa týchto odhadov sa miery reálnej nedobrovoľnej nezamestnanosti v SR pohybovali približne na úrovni 85 až 90 %.

Od roku 1991 zostávajú varujúce aj *sociálne negatívne charakteristiky* trendov vývoja trvalej nezamestnanosti, keď okolo 10 % z dlhodobo nezamestnaných sú mladiství uchádzači o prácu do 18 rokov a okolo 55 % je ženatých, čiže živiteľov rodín. Od októbra 1991 sa počet neumiestnených absolventov škôl trvale zvyšuje z 35 tis. až na terajších 61 tis. mladých ľudí. Aj podľa medzinárodných skúseností ide o sociálne najrizikovejšie skupiny nezamestnaných pracovných síl, spôsobujúce dlhodobé problémy s ich asociáciou do normálnych seberealizačných životných procesov.

V ďalšom roku 1992 podľa evidencie na úradoch práce akoby nastal zásadný obrat v depresívnom poklese nezamestnaných, a to až o 41,6 tis. evidovaných uchádzačov o zamestnanie k 31. 12. 1992 oproti koncu predchádzajúceho roka. K 1. 1. 1992 však vstúpila do spôsobu evidovania a podpory nezamestnaných v ČSFR do účinnosti novelizácia Zákona o zamestnanosti č. 1/1991 Zb., ktorou sa skrátila lehota poberania príspevku v nezamestnanosti z 12 mesiacov na 6 mesiacov a percento príspevku z predchádzajúceho platu a mzdy sa reštrikčne krátilo zo 60 %, 65 % a 70 % (v rekvalifikácii) na 50 %, 60 % a 70 %. Zrušené bolo aj súbežné čerpanie odstupného s poberaním podpory. V dôsledku toho došlo predovšetkým k legislatívno-administratívne reštrikčnému zlomu v evidencii stavu uchádzačov a výsledných mier nezamestnanosti v roku 1992, ako k účinnejšiemu reformnému riešeniu nezamestnanosti v SR, dokumentovanému len samotným poklesom oficiálnych mier nezamestnanosti.

Túto skutočnosť dokazuje aj nárast počtu uchádzačov vyradených z evidencie ÚP zo 105,5 tis. v roku 1991 až na 344 tis. v roku 1992, teda na viac ako dvojnásobok. V dôsledku sprísneného režimu evidovania nezamestnaných a poskytovania podpôr v nezamestnanosti, ÚP odhadujú, že v roku 1992 vyradili z evidencie až 100-120 tis. uchádzačov o zamestnanie pre "nespoluprácu s ÚP",

² Aj z posledného výberového zisťovania ŠÚ SR za IV. štvrtrok 1993 vyplýva, že ako dôvod vzniku nezamestnanosti uviedlo 37,7 % respondentov racionalizačné opatrenia a prepustenie pre nadpočetnosť, 25,7 % pre ukončenie činnosti zamestnávateľa, 2,8 % pre ukončenie vlastnej podnikateľskej činnosti a len 12,6 % z osobných a zdravotných dôvodov [7].

resp. vôbec stratu záujmu o ďalšie registrovanie. Tým sa len administratívne zlikvidovalo okolo 30 % pôvodných uchádzačov o zamestnanie z konca roka 1991. Počet poberajúcich podporu v nezamestnanosti až drasticky poklesol z 242,6 tis. na konci roka 1991 (81,3 % z celkového počtu uchádzačov) na 87,3 tis. ku koncu roka 1992, čo predstavovalo už iba 33,55 % z celkového počtu evidovaných nezamestnaných pracovných síl v roku 1992. Reštrikčné zameranie týchto federálnych opatrení je zrejmé aj z poklesu výdavkov štátneho rozpočtu na príspevky týmto uchádzačom o zamestnanie v SR, a to z celkového objemu 2745 mil. Kčs v roku 1991 na 1700 mil. Kčs v roku 1992.

Z uvedeného je zrejmé, že v roku 1992 priniesol reformný proces vznik ďalšej negatívnej charakteristiky do vývoja nezamestnanosti v SR, a to fenomén tzv. *skrytej nezamestnanosti*. Značný a stále rastúci počet nezamestnaných práceschopných obyvateľov stratil dôveru v registráciu na ÚP aj z dôvodu, keď v roku 1992 na jedno ponúkané voľné pracovné miesto pripadalo v mesačnom priemere až 21,5 uchádzačov o prácu. (V predchádzajúcom roku 1991 to bolo takisto až 21,8 uchádzačov.) Časť neregistrovaných nezamestnaných hľadala príležitostné práce a zárobkové možnosti inými spôsobmi, a to aj prostredníctvom tzv. tieňového, resp. nelegalizovaného, živelne liberalizovaného trhu práce. Túto skutočnosť šírenia reálne skrytej nezamestnanosti a následne čiernych pracovných trhov dokumentujú aj výberové zisťovania ŠÚ SR, ktoré odhadujú počet reálne nezamestnaných pracovných síl v roku 1992 až o 90 tis. a v roku 1993 o 80 tis. vyšší, ako je počet uchádzačov o zamestnanie zaevidovaných na ÚP. Reálnu dynamiku trendov nárastu a šírenia nezamestnanosti charakterizujú v predchádzajúcom prehľade súhrnné mesačné počty zaevidovaných uchádzačov o zamestnanie v rokoch 1990-1993. Z uvedených údajov je zrejmá vývojová časová kontinuita hromadenia uchádzačov o zamestnanie od roku 1991 až doteraz.

V tejto súvislosti ďalšou, dosiaľ nepovšimnutou skutočnosťou je, že už v roku 1991 masová vlna nezamestnanosti v Slovenskej republike založila jeden z jej najnegatívnejších trendov, a to navrstvovanie skupín s dlhodobou trvajúcou nezamestnanosťou, a tým vznik a reprodukovanie fenoménu tzv. *chronickej nezamestnanosti* v SR. Prehľad štruktúry uchádzačov o zamestnanie podľa dĺžky trvania ich evidencie na ÚP dáva o tom zrejmý obraz (pozri tab. 5).

Predovšetkým z nárastu absolútnych počtov, ale i z podielu skupiny uchádzačov o zamestnanie evidovaných na ÚP dlhšie ako 12 mesiacov je zrejmý trend prepadávania sa stále väčšieho počtu nezamestnaných do stavu chronicky nezamestnaných pracovných síl. Skutočnosť, že do skupiny nezamestnaných dlhšie ako 12 mesiacov sa do 31. 12. 1992 zaradilo 94,5 tis. osôb, reálne pramení z masovej vlny nezamestnanosti už pred 31. 12. 1991. Vlna 36,3% chronickej nezamestnanosti ku koncu roka 1992 sa prenášala, napriek sprísnenému režimu vyradovania z evidencie, aj do roku 1993. Do 30. 6. 1993 poklesla síce jej váha na 31,7% podiel na celkovom počte nezamestnaných, ich počet sa však o 22,2 tis. osôb zvýšil a dosahoval už hranicu nad 116 tis. osôb.

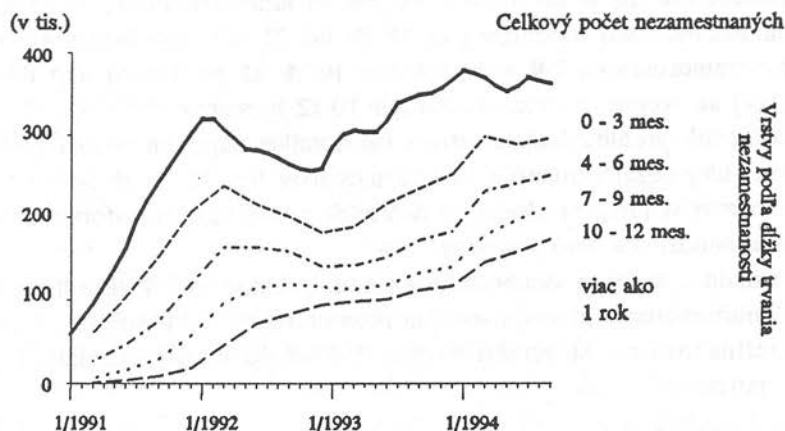
T a b u l k a 5

Štruktúra uchádzačov o zamestnanie podľa dĺžky trvania nezamestnanosti

Termín zisťovania	Počet evidovaných uchádzačov o zamestnanie (v tis.) podľa mesiacov trvania nezamestnanosti					Podiely na súhrnom počte (v %) podľa mesiacov trvania nezamestnanosti				
	do 3	4-6	7-9	10-12	nad 12	do 3	4-6	7-9	10-12	nad 12
31. 3. 1991	34,0	33,6	20,7	5,0	1,5	35,9	35,4	21,8	5,3	1,6
30. 6. 1991	58,2	56,1	31,2	11,5	4,4	36,1	34,8	19,3	7,1	2,7
31. 9. 1991	91,7	76,9	45,6	20,5	9,3	37,6	31,5	18,7	8,4	3,8
31. 12. 1991	94,4	87,6	61,7	39,9	18,4	31,3	29,0	20,4	13,2	6,1
31. 3. 1992	67,9	76,2	66,1	51,1	46,1	22,1	24,8	21,5	16,6	15,2
30. 6. 1992	65,8	53,1	48,6	42,9	71,9	23,3	18,8	17,2	15,2	25,5
31. 9. 1992	65,2	42,8	39,4	35,7	83,0	24,5	16,1	14,8	13,4	31,2
31. 12. 1992	78,6	41,2	24,7	21,3	94,5	30,2	15,8	9,5	8,2	36,3
31. 3. 1993	117,8	46,9	28,8	14,3	98,2	38,5	15,3	9,4	4,7	32,1
30. 6. 1993	100,1	66,6	33,5	17,3	100,6	31,5	20,9	10,5	5,4	31,7
31. 9. 1993	114,1	64,4	39,2	20,3	112,0	32,6	18,4	11,2	5,8	32,0
31. 12. 1993	114,8	70,7	43,4	22,5	116,7	31,2	19,2	11,8	6,1	31,7
31. 3. 1994	72,1	65,8	54,8	32,8	145,0	19,5	17,8	14,8	8,8	39,1
31. 6. 1994	70,8	46,8	45,0	40,0	157,4	19,7	13,0	12,5	11,1	43,7

Prameň: [8].

Prechod stále väčšieho počtu registrovaných uchádzačov do pásma chronickej nezamestnanosti trvajúcej dlhšie ako jeden rok sa až s tvrdou nekompromisnosťou zabudovaného a uskutočňovaného stagflačného modelu ekonomickej reformy presadzoval aj v roku 1994. Koncom júna 1994 reziduálna vrstva dlhodobej chronickej nezamestnanosti dosiahla už podiel 43,7 % na celkovom počte nezamestnaných a predstavovala masovú veličinu 157,4 tis. osôb.

Obr. 1. Navrstvovanie počtu evidovaných uchádzačov podľa dĺžky trvania nezamestnanosti (v tis.)

Likvidácia tejto skupiny dlhodobo nezamestnaných, ako o tom svedčia aj skúsenosti z vyspelých krajín, je skutočne "najtvrdším" problémom, a zároveň najväčším bremenom štátneho rozpočtu i ďalšieho rovnovážneho ekonomického a sociálneho vývoja. U nás po šiestich mesiacoch síce strácajú ďalej evidovaní uchádzači o zamestnanie nárok na podporu v nezamestnanosti, ale v zmysle "sociálnej záchranej siete" poberajú naďalej minimálny sociálny príspevok a čerpajú aj výhody zdravotného, sociálneho, rodinného a dôchodkového zabezpečenia. V súlade s uvedeným vývojom dlhodobo evidovaných uchádzačov vzrástol už v roku 1992 aj počet nezamestnaných poberajúcich len sociálne dávky na 121,3 tis. osôb a suma vyplatených dávok predstavovala 1526 mil. Kčs. Do konca roka 1993 sa ich počet ďalej zvýšil na 143,5 tis. osôb a adekvátne tomu vzrástli aj nároky na štátny rozpočet v objeme až 2235 mil. Sk. Za uplynulých 8 mesiacov 1994 sa masa dlhodobo nezamestnaných poberajúcich len sociálne dávky zvýšila na 170,7 tis. osôb a objem vyplatených dávok dosiahol sumu 2515,4 mil. Sk.

Z uvedených údajov o rozložení počtu a podielu jednotlivých skupín uchádzačov o zamestnanie podľa dĺžky evidencie na ÚP je možné urobiť si predstavu nielen o dynamike "príbojovej vlny" prírastkov nezamestnaných (skupina do

3 mesiacov), o intenzite ich vyradovania a umiestňovania v časovej následnosti, ale aj o výslednej veľkosti a váhe ďalších skupín nezamestnaných evidovaných 4-6 a 7-9 mesiacov ("doznievanie príboja"), a napokon aj o konečnom sklone k rigidite dlhodobej nezamestnanosti evidovaných 10-12 mesiacov a nad 12 mesiacov ("usádzanie nánosov", resp. finalita ekonomického a sociálneho "dna" nezamestnanosti).

Podľa medzinárodných kritérií za predpokladu fungujúcej trhovej ekonomiky u nás by bolo možné kategorizovať výkyvy v podieloch nezamestnaných do 3 mesiacov (od 20 % do 32 %) ako *frikčnú nezamestnanosť*; striedanie podielov nezamestnaných 4-6 mesiacov (od 13 % do 21 %) ako *štruktúrnu nezamestnanosť*; nezamestnaných 7-9 mesiacov (od 10 % až po 14 %) ako dôsledok prehlbujúcej sa *recesie* a nezamestnaných 10-12 mesiacov (od 13,2 % po 5,4 %) ako dôsledok prehlbujúcej sa *krízy* v ekonomike; napokon rastúci podiel dlhodocho chronicky nezamestnaných nad 12 mesiacov (od 32 % až po 44 %) ako dôsledok navrstvovania *neadekvátne* riešených problémov transformácie ekonomiky a zamestnanosti na trhový systém.

V súlade s takouto všeobecnou a zjednodušenou metológiou hodnotenia kontinuálneho vnútorného navrstvovania nezamestnanosti by strednú 12,48% mieru nezamestnanosti na Slovensku v roku 1993 bolo možné rozložiť do nasledovných vrstiev:

frikčná nezamestnanosť	3,93 %
štruktúrna nezamestnanosť	2,62 %
recesná nezamestnanosť	1,31 %
prehlbujúca sa krízová nezamestnanosť	0,67 %
chronická nezamestnanosť	3,94 %

Hlbšie a podrobnejšie makroekonomické i sociálne analýzy nezamestnanosti, pre ktoré už nie je priestor v tomto príspevku, do určitej miery verifikujú oprávnenosť analýzy vnútorného navrstvovania i následnej sociálnej stratifikácie mier nezamestnanosti aj z dôvodu ich aktuálneho i ďalšieho vývojového hodnotenia. Napríklad za predpokladu, že sa podarí realizovať razantnejšiu politiku zamestnanosti a legislatívne i sociálne účinnejšie riešiť skupinu štruktúrnej nezamestnanosti (nad 6 až 10 mesiacov), ani pri 30-35% prírastku frikčnej nezamestnanosti by nemusela jej priemerná ročná miera v SR v roku 1994 prekročiť hranice 14-15 %.

Najnovší vývoj miery nezamestnanosti za január až október 1994 plne potvrdzuje náš predpoklad vyslovený ešte začiatkom roka 1994 na základe analýzy navrstvovania nezamestnanosti podľa dĺžky jej trvania v rokoch 1990-1993. Mesačné miery celoštátnej nezamestnanosti v Slovenskej republike sa pohybovali v rozpätí 14,1-14,9 % s osciláciou okolo 14,4% priemeru.

Zároveň sa však naplnil aj ďalší varovný predpoklad, že v roku 1994 i v nasledujúcich rokoch sa vo vnútornom režime nezamestnanosti, v dôsledku pretrvávania jeho transformačno-depresívnych závislostí, bude presadzovať trend

prehlbovania dlhodobej (v trvaní nad 6 mesiacov), ako aj chronickej (v trvaní viac ako rok) nezamestnanosti. Potvrdzujú to údaje v tabuľke 5, keď od 30. 6. 1993 do 30. 6. 1994 sa v SR počet uchádzačov o zamestnanie, evidovaných na úradoch práce v trvaní 5 až 12 mesiacov, zvýšil o 34,2 tis. osôb (o 67,3 %) a registrovaných už viac ako jeden rok o 56,8 tis. uchádzačov (o 56,5 %).

Dynamika tohto navrstvovania dlhodobej nezamestnanosti je aj pri prebiehajúcych procesoch ďalšieho sprísňovania podmienok registrácie nezamestnaných v roku 1994 naďalej veľmi prudká. Len za uplynulý prvý polrok 1994 vzrástol počet uchádzačov o zamestnanie v skupine transformačno-recesnej až krízovej nezamestnanosti v trvaní 6 až 12 mesiacov o ďalších 20,9 tis. uchádzačov (o 29 %) a v skupine chronickej nezamestnanosti nad 12 mesiacov v trvaní 1-2 až 3 roky o ďalších 40,7 tis. osôb (o 34,9 %).

V dôsledku tohto navrstvovania dlhodobej nezamestnanosti (dlhšej ako 6 mesiacov) sa v auguste 1994 z celkového počtu 366,6 tis. registrovaných uchádzačov o zamestnanie v SR prepadlo do sociálnej záchrannej siete poberania len sociálnych dávok 170,7 tis. osôb, t.j. 46,6 % z celkového počtu evidovaných nezamestnaných. Nesporné teda ide o závažné riziko nielen sfunkčnenia služieb zamestnanosti a riešenie oživenia trhu práce, ale aj o globálne riziko pre pokračovanie doterajšieho procesu ekonomickej transformácie vôbec.

V revitalizačnom participatívnom sociálno-trhovom prostredí by sa podľa našich analýz mohla priemerná miera nezamestnanosti v strednodobom horizonte do roku 1998, naopak, ustáliť na 8-10 %. To si, pravda, ako všetky terajšie odhady, resp. očakávania, vyžaduje rozpracovať komplementárny koncepčný projekt (nielen model) revitalizácie celého národného hospodárstva SR a zamestnanosti, resp. ekonomickej aktivity jeho tvorivého a pracovného potenciálu, a to ako jeho organického elementu. Nesporné však je, že riešenie predovšetkým dlhodobej nezamestnanosti disponibilných o zamestnanie sa uchádzajúcich pracovitých ľudí sa stáva prvou prioritou tak ďalšieho transformačného procesu, ako aj hospodárskej politiky SR, čeliacej masovej a prehlbujúcej sa dlhodobej a chronickej nezamestnanosti.

3. Utváranie regionálnych trhov práce v Slovenskej republike

Zánikom ČSFR a vznikom suverénnej Slovenskej republiky 1. 1. 1993 sa vytvorili podmienky na vytvorenie samostatného národohospodárskeho komplexu Slovenska a jeho svojbytných životaschopných regiónov. Vo federálnom usporiadaní bolo Slovensko považované za makroregión ČSFR. Po zrušení krajského územnosprávneho usporiadania sa celá váha priestorovo-oblastných problémov transformácie preniesla na jednotlivé okresy. Najmä v oblasti riešenia otázok zamestnanosti a nezamestnanosti sa dostal vznikom 38 okresných a 123 obvodných úradov práce v SR proces utvárania regionálnych pracovných trhov prakticky do úrovne formovania lokálnych pracovných trhov.

Priestorové, urbanistické, demografické, ekonomické a sociálne podmienky rozvoja zamestnanosti v terajších regiónoch sme zhodnotili v osobitnej analytickej štúdii [9]. Aj z tohto aspektu sa nám potvrdil dnes už prevládajúci názor, že doterajšie okresné (ani už zrušené krajské, ale štatisticky ešte používané) územnosprávne členenie už nevyhovuje novým podmienkam identického regionálneho usporiadania hospodárskeho priestoru v samostatnej SR. Jednak pozostatkom federálneho centralistického administratívneho členenia, jednak vyjadrovalo potreby centrálného direktívneho systému plánovania a riadenia regionálneho rozvoja. Vláda SR spolu s Národnou radou SR preto pripravuje nové územnosprávne usporiadanie v súlade s decentralizáciou štátnej správy, s cieľom posilniť samosprávne postavenie miest a obcí. Predpokladá zároveň aj vznik nového regionálneho usporiadania, ktoré má prispieť k výraznejšiemu autonómnemu ekonomickému i sociálnemu rozvoju jednotlivých regiónov a ich trhového priestoru.

V kompatibilitu s rozvojom regionálnych trhových a tripartitných aktivít sa bude formovať aj ich plnohodnotný sociálne orientovaný trh práce, autentická efektívnosť alokácie zdrojov a súťaživosti aj v oblasti zamestnanosti práceschopného obyvateľstva, sprevádzaná reštrukturalizáciou jeho ekonomických činností. Aj poznatky a skúsenosti vyspelých trhových ekonomík potvrdzujú, že predovšetkým kooperatívny trh práce v regionálnych sociálnych rozmeroch môže plniť samoregulačné i makroregulačné funkcie v danom národohospodárskom priestore.

Už v predchádzajúcej časti sme ukázali, že k zlomovému nástupu trendov ostrej regionálnej (predovšetkým okresnej) diferenciacie zamestnanosti a miery nezamestnanosti na Slovensku došlo od roku 1991, a to v dôsledku explózie nezamestnanosti a regresívneho vývoja zamestnaneckých i ekonomických aktivít činného obyvateľstva v celej SR. Akcelerácia týchto indikačných mier klesajúceho využitia pracovného potenciálu jednotlivých okresov sa naďalej navrstvovala na túto prvú "prívalovú" vlnu nezamestnanosti a vyúsťovala do jej stále ostrejšej recesnej regionálnej polarizácie.

Spomedzi 38 okresov v Slovenskej republike dosahovala koncom roka 1991 miera nezamestnanosti nadpriemernú republikovú úroveň v 23 okresoch a koncom roka iba v 9 okresoch. (Predovšetkým vďaka spomínaným mimoriadne výdatným predvolebným dotáciám aktívnej politiky zamestnanosti pre krízové okresy na Slovensku z federálneho štátneho rozpočtu.) Reformne založený masový a regionálne neregulovaný charakter dlhodobej nezamestnanosti sa ale do konca roku 1993 znova premietol v diferenciacii miery nezamestnanosti v 23 okresoch, kde bol nad celorepublikovým priemerom. Tento trend diferenciacie pokračoval aj v roku 1994, keď koncom októbra opäť v 23 okresoch presahoval priemernú mieru nezamestnanosti.

Zostrovanie regionálnej diferenciacie nezamestnanosti ešte hlbšie charakterizujú vývojové trendy dosahovania hlboko transformačno-degresívnych 15-20% mier nezamestnanosti, a to v roku 1991 v 8 okresoch, v roku 1992 v 9 okresoch,

v roku 1993 v 9 okresoch a v roku 1994 až v 11 okresoch. A napokon extrémne kritické vyše 20% miery boli zaznamenané už koncom roku 1991 v 1 okrese (Čadca), v roku 1992 tiež v 1 okrese (Trebišov), v roku 1993 až v 12 okresoch a v roku 1994 v 9 okresoch. Dlhodobý sklon k takejto ostrej až extrémnej regionálnej polarizácii mier nezamestnanosti, najmä v severovýchodných, stredoslovenských a južných okresoch Slovenska, je varovným signálom nielen pre systémové a koncepčné riadenie regionálnej politiky zamestnanosti, ale aj pre celkové smerovanie ekonomickej a sociálnej transformácie v národnom hospodárstve a jej kompatibilné zosúlad'ovanie.

Prehľbujúca sa okresná diferenciacia nezamestnanosti pri minimálnej úrovni nahlasovaných voľných pracovných miest zamestnávateľmi na úradoch práce, keď podiel uchádzačov na jedno ponúkané pracovné miesto sa prudko menil (z 38 uchádzačov koncom roka 1991 na 16 v roku 1992, a dokonca až extrémnych 48 uchádzačov v roku 1994, ktorých počet do konca októbra 1994 klesol na 27 uchádzačov), čo pri nízkej kompenzačnej účinnosti svedčí o krízovej nerovnováhe ponuky a dopytu na regionálnych voľných trhoch práce, ako aj o celkovej absencii ich samoregulačných funkcií v okresoch.

V situácii degresívneho vývoja zamestnanosti a zlyhávania voľných regionálnych trhov práce, účinným doplnkovým nástrojom vytvárania pracovných príležitostí sa stala tzv. malá reformná politika aktívnej zamestnanosti. Aktivitou okresných služieb zamestnanosti, podporovanou výdatnými finančnými prostriedkami zo štátneho rozpočtu, bolo v roku 1991 prostredníctvom úradov práce v Slovenskej republike umiestnených do zamestnania 74,6 tis. uchádzačov, v roku 1992 to bolo 177,3 tis. a v roku 1993 sa zamestnalo 127,1 tis. uchádzačov o zamestnanie.

V dôsledku toho bolo možné prírastok novoevidovaných uchádzačov o zamestnanie kompenzovať ich umiestnením takto: v roku 1991 o 20,1 %, v roku 1992 o 58,6 % a v roku 1993 o 30,7 %, čo umožnilo značne utlmiť extrémnu polarizáciu regionálnych mier nezamestnanosti. Životnosť vytvorených spoločensky účelných pracovných miest je však len krátkodobá (jednoročná a maximálne až dvojročná) a miest vo verejnoprospešných prácach iba 2 až 3-mesačná. Pritom výdavky štátneho rozpočtu na aktívnu politiku zamestnanosti boli značné (v roku 1991 dosahovali 518,8 mil. Kčs, v roku 1992 až 3810,6 mil. Kčs a v roku 1993 predstavovali 1107,2 mil. Sk) a dlhodobejšie málo efektívne [10].

Z našej komplexnejšej analýzy, z ktorej tu stručne uvádzame len významné skutočnosti, vyplýva, že utváranie a oživenie regionálnych pracovných trhov práce s ich fungujúcimi samoregulačnými funkciami je úlohou prehodnotenia globálneho transformačného procesu v budúcich troch až piatich rokoch. Rozhodujúcu úlohu bude pritom zohrávať nielen dokumentovaná tzv. malá, ale i tzv. veľká makroregulačná politika aktívnej zamestnanosti, a to v súlade so špecifickými programami a projektmi komplexného regionálneho rozvoja, na ktorých sa už v súčasnosti intenzívne pracuje.

Záverom možno v stručnej podobe z poznatkov uvedenej analýzy zovšeobecniť nasledovné postuláty pre ďalší transformačný vývoj zamestnanosti a nezamestnanosti v národnom hospodárstve SR, ako aj adresne pre aktívnu hospodársku politiku zamestnanosti vlády SR:

- Primárnou a nezastupiteľnou úlohou makroekonomickej politiky štátu je zmenou kurzu doterajšej menovo-rozpočtovej reštrikčnej politiky na expanzívnu rozvojovú hospodársku politiku zastaviť ďalší stagflačný degresívny vývoj zamestnanosti práceschopného obyvateľstva SR a všestranne podporovať oživenie jeho ekonomických aktivít.

- Smerovaním ekonomickej transformácie na štruktúrne a technologické inovačné procesy vytvárať podmienky efektívnej reštrukturalizácie konkurencieschopnej a sociálne plnohodnotnej zamestnanosti pre všetkých občanov, ktorí môžu a chcú pracovať.

- Podporou investičných rozvojových aktivít, zakladaním programov veľkých technických infraštruktúrnych diel (diaľnic, železničných, spojovacích a transferových sietí) rozvinúť systém verejných prác, ako účinného a efektívneho koncepcného opatrenia na zastavenie rastu nezamestnanosti predovšetkým v krízových okresoch a na postupné znižovanie súčasných extrémnych mier regionálnej nezamestnanosti.

- Osobitné systémové, legislatívne i rezortné opatrenia treba smerovať na koncepcné riešenia dlhodobej, a predovšetkým už chronickej nezamestnanosti neustále narastajúcej masy práceschopného obyvateľstva. Zvýšenú pozornosť bude vyžadovať aj riešenie nezamestnanosti kriticky sa zvyšujúceho počtu neumiestnených absolventov škôl, ako i mladistvých len s ukončeným základným vzdelaním, resp. iba vyučených, ktorí svojou trvalou nezamestnanosťou predstavujú pre ďalší harmonický vývoj našej spoločnosti veľký rizikový faktor.³

Došlo 6. 5. 1994

Literatúra

- [1] Bilancie práce za SR, oblasti a okresy v roku 1991, 1992. Bratislava, SŠÚ 1992, 1993.
- [2] Štatistické práce za ČSFR, ČR a SR za roky 1988, 1989, 1990. Praha, SÚ ČSFR 1989, 1990, 1991.
- [3] Bilancia zdrojov pracovných síl a ich rozdelenia. Bratislava, SŠÚ 1989, 1990, 1991.
- [4] Pracujúci v národnom hospodárstve podľa odvetví a sektorov. Bratislava, SŠÚ 1989, 1990, 1991, 1992.
- [5] Trh práce. Bulletin Štatistického úradu SR. Bratislava, ŠÚ SR 1992, 1993.
- [6] Štatistické výsledky o nezamestnanosti v Slovenskej republike. Správa služieb zamestnanosti za roky 1990-1994. Bratislava, MPSVR SR 1994.

³ Uvedené závery potvrdzuje aj výskumná štúdia [11].

- [7] Výsledky výberových súpisov pracovných síl za 4. štvrťrok 1993. Štatistické čísla a grafy. Bratislava, ŠÚ SR, február 1994.
- [8] Štvrťročné štatistické výsledky o nezamestnanosti v SR. Bratislava, MPSVR SR 1991, 1992, 1993, 1994.
- [9] BRHLOVIČ, G.: Formovanie regionálnych trhov práce v národnom hospodárstve SR. Bratislava, EÚ SAV, február 1994.
- [10] Štruktúra trhu práce v Slovenskej republike. [Expertízne štúdie, č. 35.] Bratislava, EÚ SAV, jún 1994.
- [11] BRHLOVIČ, G.: Aktuálna situácia na trhu práce v národnom hospodárstve SR v roku 1994. In: Koncepčné východiská makroekonomickej politiky SR (1. etapa). [Výskumné práce, č. 22.] Bratislava, EÚ SAV, december 1994.

ANALYSIS OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT DEVELOPMENT IN THE SLOVAK REPUBLIC IN 1990-1993

Gerhard BRHLOVIČ

The author of the paper presents an outcome of the current development evaluation of the transformation process changes in the field of employment and unemployment of the Slovak Republic population possessing working ability; the analysis concentrates on the years of 1990-1993, and to 10 months of 1994, respectively. The paper comprises a critical evaluation of the stagflation recession macroeconomic trends of the economic activity decrease as well as global development of the population; special attention is paid to the economic reforms of structural changes in employment and to compensation of its decrease in the primary and secondary sectors by its increase in the tertiary sector. The ownership and sectoral transformation changes did not bring about the expected absorption effects, either.

On the contrary, from the very beginning of the realization of the Czechoslovak economic reform pursuant to a "shock" scenario in 1991, a "surge" of mass and increasing long-term unemployment of population engaged in the economy of the SR raised in Slovakia, obtaining the character of a deepening and chronic unemployment lasting more than 1 year. It was accompanied by a steadily increasing polarization of regional rates of unemployment, by increasing unemployment of Profession Preparatory Schools graduates and that of young people.

The author of the paper suggests that these unfavourable development trends and the transformation risk factors should be gradually overcome by changing the hitherto monetary and budgetary restrictive reform policy for an expansion and development policy. It is this gradual economic and social development trajectory that may assure revival of the economic activities of the population and the development of national-economy effective and competitory employment of all the citizens that are able and want to work. That seems to be the only way of how to solve the long-term unemployment problems and regional polarization of its rates.

K porovnávaniu hospodárskych politík krajín Visegrádskej skupiny

Ignác RENDEK*

Hospodárska politika každej krajiny Visegrádskej skupiny v súčasnosti je a v najbližších rokoch bude determinovaná hlavne dvoma skutočnosťami: nedokončenosťou systémových zmien a degresom reálnej ekonomiky.

Ak by sme za cieľ systémových zmien označili legislatívne zmeny a základné inštitucionálne zmeny zamerané na etablovanie trhového mechanizmu, mohli by sme systémovú transformáciu označiť v základných obrysoch za skončenú, avšak okrem jednej principiálne dôležitej výnimky - privatizácie. Ak by sme ale za cieľ systémových zmien pokladali etablovanie výkonného trhového mechanizmu, tak by sme transformačný proces ani zďaleka nemohli pokladať za ukončený; dnes máme iba akýsi trh "v stave zrodu".

Hospodárska politika vo všetkých transformujúcich sa krajinách sa realizuje v ekonomikách, ktoré sa nachádzajú v hlbokom úpadku. Ich produkčná kapacita sa využíva hlboko pod svoje potenciálne možnosti. Kvalifikovaná pracovná sila pracuje s nízkou produktivitou, alebo je nezamestnaná. Výrobné kapacity - i tie, ktoré by za normálnych podmienok mali pred sebou perspektívu - pracujú s nízkym vyťažením. Nerovnováha sa prejavuje infláciou, napätím v rozpočtovej i úverovej sfére.

Len málo mení na veci skutočnosť, že najnovší vývoj vo všetkých krajinách V4 prináša známky zastavenia pádu a začínajúceho sa oživenia. Pochopiteľne toto rozhodnutie sa prijíma s úľavou. Hospodárska politika však ešte dlho bude musieť mať pred očami predovšetkým nevyužitú potenciálne možnosti ekonomiky, a teda úlohu dosiahnuť prinajmenšom predtransformačnú úroveň, nie iba zastaviť pád, ale dostať sa "hore".

Degres i oživenie sa v jednotlivých krajinách kvantitatívne významnejšie neodlišujú a vykazujú v podstate zhodné základné črty. Napríklad počas degresnej fázy transformačného procesu hrubý domáci produkt (HDP) klesol v rozpätí 20-25 % a priemysel o 35-40 % (pozri [7]). To dokazuje, že medzi hlbinné príčiny takéhoto vývoja patrí to, čo majú spoločné - v zásade rovnakú stratégiu transformácie (od roku 1990 aj v Maďarsku). Máme teda do činenia s osobitným typom recesie - s transformačnou recesiou.

V európskych transformujúcich sa ekonomikách sa presadila liberalistická stratégia radikálnej koncepcie transformácie (pozri napr. [1; 4]). Nositeľom

* JUDr. Ignác RENDEK, CSc., Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava

radikálnej koncepcie bol a je najmä Medzinárodný menový fond (MMF), resp. vlády, ktoré za ním stoja. Navyše za hranicami koncepcného pôsobenia sa Medzinárodný menový fond snaží dostať do pozície akéhosi bankového superkartelu (Japonsko to zatiaľ nerešpektuje), ktorý by mal testovať jednotlivé krajiny a ktorý by na základe toho mal vpúšťať alebo nevpušťať doláre do kapitálovo chudobných transformujúcich sa ekonomík.

Na začiatku transformačného procesu domáce kruhy a významné osobnosti (V. Klaus, L. Balcerowicz, J. Gajdar a iní) v konceptuálnej oblasti nehrali hlavnú úlohu. V poslednom období však možno pozorovať odklon od extrémnych liberalistických koncepcií, ako aj výhrady voči nadmerným, a často aj nekvalifikovaným zásahom MMF. O poľských liberáloch sa hovorí, že sú dnes už menej dogmatickí a aj V. Klaus je označovaný viac za pragmatika než doktrinára.

Intelektuálnym jadrom konvenčnej stabilizačnej politiky je teória finančného programovania formovaná v roku 1957 J. Polakom (z MMF) a monetaristická teória M. Friedmana (pozri napr. [2; 3]). Vychádzajú z toho, že ak sa zníži tempo rastu úverov poskytovaných vláde a súkromnému sektoru, zníži sa inflácia, alebo sa zlepší bilancia zahraničného obchodu, alebo dôjde k obidvom týmto efektom. Teda ohraničenie úveru je centrálnym elementom stabilizačného programu.

Aj pod vplyvom takýchto teoretických koncepcií sa chápanie stabilizačnej politiky prejavilo u nás iba v deformovanej podobe - ako by išlo iba o antiinflačnú politiku. Samozrejme, prekonávanie inflačných nebezpečenstiev je v životnom záujme transformujúcich sa ekonomík a aj tlak zvonka tu zohral pozitívnu úlohu. Zmyslom stabilizačnej politiky v tradičných trhových ekonomikách nie je iba obrana proti inflácii, ale predovšetkým ochrana pred ničivými účinkami konjunktúrnych výkyvov, ochrana a rozvoj výrobného potenciálu krajiny. Hlboký degrees transformujúcich sa ekonomík je dôkazom, že u nás ochrana výrobného aparátu bola, až na slovné proklamácie, okrajovou záležitosťou.

Navyše sa liberalistické ideály slobody a spontánnosti dostali k nám v deformovanej, konzervatívnej podobe: ako by išlo iba o preferovanie ekonomicky silnejších a bezohľadnejších. Bremeno transformácie v neúmernom rozsahu dopadlo na radových, atomizovaných občanov, váha sa s jeho spravodlivejším rozložením, napríklad prísnejším zdaňovaním špekulačných ziskov pri prevodoch privatizovaného majetku, váhalo sa s postihovaním prania špinavých peňazí a pod.

Už tradične sú liberalistické ideály slobody a spontánnosti namierené proti nadmernej úlohe štátu, najmä v ekonomike. Navyše sa dalo predpokladať, že u nás ako prirodzená reakcia na všemocný štát v nedávnej minulosti bude kyvadlo mať tendenciu vychýliť sa do opačného extrému. S tým mali projektanti transformačnej stratégie rátať a mali sa orientovať prinajmenšom na také, ba zvýšené funkcie štátu, aké sú bežné v tradičných trhových ekonomikách. Osobitne boli a sú potrebné zvýšené funkcie štátu vo dvoch oblastiach: ochrana národných ekonomík a riadenie štátnych podnikov.

Ako je všeobecne známe, medzi slabiny trhového mechanizmu patrí, že nevie zabezpečovať racionálny regionálny rozvoj. Ak je región, napr. nejaká národná ekonomika slabšia (menšia, menej rozvinutá), hrozí jej v prípade, ak by sa úplne otvorila voči svetovému trhu, chronické zaostávanie. Takýmito slabšími ekonomikami sú aj ekonomiky krajín Visegrádskej skupiny; nielenže sú malé a menej rozvinuté, ale aj sám transformačný proces zatiaľ viedol k ich ďalšiemu zoslabeniu (reálnemu i systémovému). Namiesto toho, aby tak ako inde vo svete národný štát svoje slabšie ekonomiky v rozumnej miere chránil, presadila sa v krajinách V4 koncepcia prílišnej liberalizácie vonkajších ekonomických vzťahov.

Druhou oblasťou, kde došlo k hlbokému nedoceneniu úloh štátu, je riadenie štátnych podnikov (do ich privatizácie). Štát sa zbavil zodpovednosti za riadne hospodárenie svojich podnikov, prinajmenšom za vlastnícku kontrolu nad nimi, a to s nepresvedčivým odkazom na to, že ich treba "hodiť na trh". A takáto politika pretrváva dodnes. K otázke sa ešte vrátíme.

To, čo sme doteraz uviedli, dalo by sa vyjadriť aj tak, že radikálna stratégia sa usilovala o systémové zmeny a makro stabilizáciu jednostranne, a to aj za cenu degresu ekonomiky. Nedokázala spojiť dva ciele: transformáciu a ochranu výrobného potenciálu krajiny. Uviedla do chodu mechanizmy, ktoré deštruovali a dodnes deštruujú podnikovú sféru. Strategickým záujmom obetovala krátkodobé a strednodobé záujmy: zvolila si priamy kurz na trhový systém, ktorý je perspektívne, samozrejme, predpokladom zdravej ekonomiky, avšak nebrala do úvahy, že aj tento strategický cieľ sa dosiahne tým neskoršie a s obeťami o to väčšími, čím hlbšie je dno, na ktoré ekonomika klesne v prvých fázach transformačného procesu.

Právom by sme však mohli položiť otázku: Čím možno objasniť, že napriek týmto deštruktívnym faktorom dochádza v krajinách V4 k zastaveniu degresu a k oživeniu ekonomiky? K tejto otázke vieme zatiaľ najviac povedať na základe poľských skúseností, kde oživenie prebieha už tretí rok. Poľskí liberáli kladú do popredia fakt, že rastie počet podnikov, ktoré sa už správajú trhovo a aj celkový tlak trhu narastá, čo vedie k oživeniu poľskej ekonomiky. Naproti tomu "keynesovci" zdôrazňujú predovšetkým aktivity vládnej politiky (napr. oživenie investičnej činnosti), hoci ich úspešnosť hodnotia dosť nízko.

Myslíme si, že obidva tieto faktory reálne síce pôsobia a že ich váha bude narastať, ale v súčasnosti vysvetľujú len malú časť fenoménu oživenia. Dnes je rozhodujúcim zdanlivý paradox, že degres sa zastavil akoby "sám od seba".

Ani pri šokovej terapii totiž ekonomika nemôže klesnúť až "na nulu", existuje určité "dno", pri ktorom sa degres musí zastaviť. Napríklad podniky, i keď sa prinajhoršom riadia iba filozofiou "prežitia", nemôžu v záujme svojej elementárnej existencie znížiť výkony pod určitú dolnú hranicu a samých seba zlikvidovať. Aj dôchodková a finančná politika udržiava v chode určité dôchodkové prúdy, ktoré umožňujú aký-taký agregátny dopyt.

Deštruktívne faktory, napríklad krízový stav väčšiny podnikov, nezmišľujú, pôsobia naďalej, iné faktory (napr. rozpad východných trhov) k degresu prispeli, ale už ho ďalej nezhoršujú. Tieto faktory vo svojom súhrne (spolu s pozitívne pôsobiacimi silami) nemôžu už degres prehlbovať, ale ešte stále môžu oživenie keď už nie blokovat, tak aspoň sťažovať. Je teda zmysluplné na jednej strane analyzovať deštruktívne faktory degresnej fázy transformácie a hľadať cesty na ich prekonanie a na druhej strane na urýchlenie pozitívnych procesov, a to tak v reálnej, ako aj systémovej oblasti - predovšetkým v etablovaní trhu.

1. Základné problémy transformácie mikrosféry

1.1 Rozklad štátnych podnikov

Hlavnou príčinou rozkladu výrobného potenciálu krajín V4 bol rozklad štátnych podnikov. Na začiatku transformácie bolo takmer všetko štátne a aj dnes je štátny sektor významný hlavne v priemysle.

Analyzovať mechanizmy, ktoré rozložili štátny sektor je dôležité preto, lebo mnohé fungujú dodnes a mnohé z nich pôsobia deštruktívne aj na súkromný sektor. Napríklad zdecimovaný agregátny dopyt tiesnivo dolieha aj na súkromné podniky; kupónovo sprivatizované podniky potrebujú "lepších vlastníkov" a pod.

K rozkladu štátnych podnikov došlo hlavne preto, lebo starý administratívno-direktívny systém ich riadenia bol odstránený, ale nenahradil ho systém, pri ktorom by štát niesol zodpovednosť za hospodárenie štátnych podnikov (až do ich privatizácie) a staral by sa o ne so starostlivosťou riadneho hospodára.

A k tomu treba prirátať, že makroregulačná politika bola voči štátnym podnikom nežičlivá, ba až diskriminačná.

Toto "vlastnícke vákuum" bolo pomerne značne zmiernené v Poľsku (čiasťočne i v Maďarsku) v tých podnikoch, kde sa udržal významný vplyv podnikovej samosprávy. Jedným z vysvetľujúcich faktorov oživenia poľskej ekonomiky je fakt, že mnohé štátne podniky sa dokázali - čo konštatuje aj štúdia Svetovej banky [8] - adaptovať na nevyhnutnosť správať sa trhovo.

V ďalšej časti poukážeme na dve oblasti, v ktorých bol výkon vlastníckeho riadenia voči štátnym podnikom najslabší a kde sa vyžadujú korekcie: *systém ich riadenia a stabilizácia manažmentu*.

Na riadenie podnikov musí mať každý vlastník (aj štát) vytvorený *riadiaci systém*. Nestačí spoliehať sa na zásahy ad hoc, napr. na personálne zásahy voči manažmentu. Tradične platí, že orgány typu dozornej rady sú kľúčovým článkom vlastníckeho riadenia väčších podnikov. Tento systém riadenia je však v celosvetovej kríze. V USA sa hľadá riešenie formou testovania podnikov (ich manažérov) na kapitálovom trhu; toto riešenie sa podrobuje kritike, lebo kapitálový trh funguje s krátkodobým horizontom, dlhodobejšie hľadiská nemôže dobre zabezpečovať. V iných štátoch sa vlastnícke riadenie spolieha viac na inštitúcie vybavené odbornými aparátmi (v Nemecku banky, v Japonsku holdingy).

Druhý z uvedených systémov lepšie zodpovedá našim podmienkam. Tejto koncepcii by teda zodpovedalo, aby štátne podniky - po ich skomercializovaní, "odštátnení" - boli podľa racionálnych ekonomických hľadísk zoskupené do holdingov (rôznej veľkosti a štruktúry), iné zas prevedené na banky, resp. ich dcérske spoločnosti. Špecifické formy by bolo treba použiť v prípade veľmi veľkých podnikov. Pokiaľ ide o systémovú stránku, holdingy a ich podniky musia byť "podriadené" predovšetkým trhu, tak ako je to i v tradičných trhových ekonomikách. Takéto vlastnícke riadenie by v prípade terajších štátnych podnikov nebolo úplne dokonalé, bolo by však lepšie než žiadna vlastnícka kontrola.

Manažér je ústredná postava, od ktorej všade na svete závisia úspechy a prehry veľkých a stredných podnikov. Na stabilizáciu manažmentu je najvhodnejšie uzatvárať manažérske zmluvy podľa západných vzorov. Platnosť týchto zmlúv by nemala končiť momentom privatizácie; ak by nový vlastník bez vážnych dôvodov chcel od zmluvy odstúpiť, musí manažérovi vyplatiť odstupné.

I keď je manažér kľúčovou postavou vo veľkom a strednom podniku, vlastnícka kontrola nad ním je absolútnou nevyhnutnosťou. Čo všetko sa bez nej môže diať, ukazujú prípady "spontánnej privatizácie", bočné podnikanie manažérov a ich rodinných príslušníkov na škodu materského podniku. Niečo také ako "zákon o strete záujmov" aj v podnikovej sfére je na Západe samozrejmosťou a malo by to tak byť aj v transformujúcich sa ekonomikách.

1.2 Privatizácia

Privatizácie je taký hlboký zásah do jemného pradiava vnútorných a vonkajších pomerov podniku, že to nemôže nemať dopad na jeho výkonnosť. Šoková koncepcia transformácie predpokladala, že takéto negatívne dopady budú krátkodobou záležitosťou, keďže rátať sa veľkou rýchlosťou privatizácie. V tomto bode sa však konceptori šokovej terapie zrejme zmýlili zo všetkého najviac.

Zatiaľ čo privatizácia drobných podnikov je prakticky ukončená, v prípade veľkých a stredných podnikov to však ani zďaleka tak nie je. V Poľsku a v Maďarsku boli z týchto podnikov - až na malé výnimky - sprivatizované iba najľahšie prípady, prevažná časť je stále štátnym vlastníctvom. Avšak aj na Slovensku je štátny sektor najmä v priemysle nemalý.

Vo všetkých privatizovaných podnikoch prebiehajú procesy, ktoré u nás nazývame "predprivatizačná agónia". Tento deštruujúci stav trvá už viac rokov. Je myšlienkovým skratom orientovať sa na to, že tento stav sa prekoná urýchlením samotnej privatizácie, teda tým, čo doteraz evidentne zlyhalo. Doterajšia skúsenosť hovorí, že i pri najlepšej snahe privatizácia potrvá ešte niekoľko rokov a nechať štátne podniky aj naďalej "živoriť" je neúnosné, a navyše, nie je to ani nevyhnutné. Za kľúčové pokladáme, aby štát niesol vlastnícku zodpovednosť za hospodárenie svojich podnikov, o čom sme sa už zmienili. Okrem toho bude potrebné prekonávať i ďalšie faktory, ktoré štátne podniky deštruovali a naďalej

deštruujú. Poľská vláda si napríklad zvolila kurz na odstránenie diskriminácie štátnych podnikov.

Na Slovensku a v Českej republike bolo síce viacero podnikov sprivatizovaných kupónovou metódou, ale na zvýšení ich efektívnosti sa to výraznejšie neprejavilo. Tieto skúsenosti ukazujú, že vykonať samotnú formálno-právnu zmenu vlastníctva by bolo samoúčelné, sama osebe totiž nie je dostatočnou zárukou dobrého hospodárenia. Vo väčšine zmlúv o privatizácii, najmä väčších podnikov, sú preto obvykle zahrnuté záväzky privatizanta (hlavne investičné) zamerané na zvýšenie efektívnosti privatizovaného podniku v dohľadnej budúcnosti. Poľská vláda ide ešte ďalej, dokument *Strategia dla Polski* obsahuje zásadu, že pri transformácii vlastníckych vzťahov v bankovom sektore, ak dôjde k výberu medzi formou vlastníctva a efektívnosťou, bude uprednostňovaná efektívnosť.

Skúsenosti s kupónovou privatizáciou, ale aj mnohé iné ukazujú, že po privatizácii nevznikajú okamžite podnikateľsky zdatné subjekty a že často je proces ich vyzrievania (okrem zahraničných investorov) časovo náročným procesom. S rastom počtu privatizovaných podnikov bude medzi úlohami hospodárskej politiky čím ďalej tým viac rásť dôležitosť jej opatrení na urýchlenie tohto vyzrievania.

Prejdime teraz k niektorým konkrétnejším otázkam.

a) V privatizácii sa podniky získavajú hlboko pod cenu. I. Kočárnik uvádza, že v Českej republike (a obdobne to platí aj v SR), účtovná cena privatizovaných podnikov dosahuje iba 10 % reprodukčnej hodnoty. Z toho možno vyvodzovať, že v privatizácii - najmä väčších podnikov - ide cena často ešte nižšie. U zahraničných privatizantov v dôsledku nízkeho kurzu koruny je tento pokles ešte väčší. Z hľadiska ceny niet veľkého rozdielu medzi "predajom" a kupónovou privatizáciou.

Z ekonomického hľadiska je tento fakt veľmi závažný. Ináč sa správa vlastníka, ktorý k majetku dospel po namáhavej podnikateľskej činnosti a celkom ináč sa správa ten, kto podnik dostal temer zadarmo. Vyše tisícpercentný rozdiel medzi "kúpnou cenou" a reprodukčnou hodnotou (plus budúca inflácia) vytvára obrovský priestor pre špekulantské manipulácie s privatizovaným majetkom. Majetkové presuny do druhých, tretích atď. rúk budú pokračovať, lebo dlho bude ľahšie dosahovať zisky majetkovými manipuláciami než namáhavou podnikateľskou činnosťou. Presuny majetku do iných (najmä zahraničných) rúk bez adekvátnych garancií pre národnú ekonomiku, sú už realitou. Takéto špekulantské majetkové pohyby stratia pôdu pod nohami až po rokoch, keď transformované ekonomiky prekonajú degres, a teda až keď sa trhová cena kapitálu bude približne rovnať reprodukčnej hodnote.

V záujme čo najrýchlejšieho prekonania krízového stavu ekonomiky bude pred hospodárskou politikou transformujúcich sa krajín stáť úloha, súčasne s podporou zdravých podnikateľov všemožne zužovať priestor pre špekulantské manipulácie s privatizovaným majetkom (hlavne kontrolou kapitálového trhu).

b) Vážnym nedostatkom doterajšej privatizácie bolo, že sa do nej nedostatočne vťahoval domáci korporatívny kapitál, uprednostňovala sa privatizácia individuálnymi osobami, resp. ich malými zoskupeniami vo forme spoločností s ručením obmedzeným (v malej privatizácii to bolo správne).

Ideologicky sa to zdôvodňovalo nevyhnutnosťou podporovať vznik stredného stavu. Keby sa podpora stredného stavu bola uskutočňovala prostredníctvom manažérskych akcií (podľa reálnych prínosov manažmentu, nie iba podľa sľubov), vznikal by zdravší stredný stav a bolo by to na prospech aj ekonomike.

Z ekonomického hľadiska je podstatné to, že jednotlivec alebo malá skupina osôb nemôže reálne ručiť za väčší privatizovaný podnik, najmä ak si na "kúpu" podniku iba požičala v banke.

Korporatívny kapitál bol do privatizácie pripustený prakticky iba u zahraničných investorov, čím boli značne zvýhodnení. Domáce korporácie (banky, sprivatizované väčšie podniky, transformované roľnícke družstvá, najnovšie i penzijné fondy) fakticky z privatizácie vypadli. Niektoré z nich už disponujú aj likvidným kapitálom a prílev likvidného kapitálu do podnikov po privatizácii je ich existenčnou záležitosťou. Aj poskytovanie privatizačných úverov cez korporatívnych investorov by bolo spojené s menším rizikom - prinajmenšom pre banky. Privatizované podniky navyše potrebujú "trpezlivý" kapitál, ktorý bude ochotný aj roky čakať na svoje zhodnotenie; i tu sú korporatívni investori väčšou zárukou než kapitál, ktorý sa prelieva z podniku do podniku podľa krátkodobých ziskových kritérií - o špekulantskom kapitáli ani nehovoriac.

c) Pokiaľ ide o priamu účasť manažmentu a ostatných zamestnancov podniku na privatizácii, táto forma sa využívala s rôznou intenzitou. V Poľsku bol touto metódou (tzv. metódou likvidácie) sprivatizovaný značný počet stredných podnikov; spomedzi sprivatizovaných podnikov práve tie patria medzi najúspešnejšie. V určitej miere to platí aj o Maďarsku. Na Slovensku a v Čechách bola táto metóda dosť zriedkavá.

Významným prínosom pre prekonanie predprivatizačnej agónie by mal byť taký postup, pri ktorom by manažment a osadenstvo neboli iba pasívnym činiteľom, ktorý sa privatizácie musí obávať, ale ktorý by bol jej aktívnym účastníkom - spolurozhodovateľom o svojom osude. Také možnosti poskytujú i zamestnanecké akciové spoločnosti. V tejto súvislosti znovu opakujeme, že z ich rôznych foriem treba dávať prednosť takým, kde sa manažérske a zamestnanecké akcie poskytujú nie na základe prísľubov, ale podľa skutočne dosiahnutých hospodárskych výsledkov podniku.

d) Osobitnou kapitolou sú podniky sprivatizované kupónovou metódou v SR a ČR. Potvrdilo sa, že táto forma trpí prinajmenšom dvoma nedostatkami: rozptýlení kupónoví vlastníci nemôžu vykonávať účinnú vlastnícku kontrolu a kupónová privatizácia neprináša do privatizovaného podniku nový, likvidný kapitál. To platí aj o samotných privatizačných fondoch, ich vlastnícka kontrola

zo strany ich kupónových akcionárov je takisto nedostatočná. Nemajú ani likvidný kapitál, ani odborný aparát, ktorým by mohli "svojim" podnikom pomôcť. Nie je náhoda, že v ich činnosti prevažujú rôzne operácie na kapitálovom trhu, nezriedka i špekulačného charakteru.

Ďalší postup nebude jednoduchý. Riešením zrejme bude musieť byť "druhá vlna privatizácie" kupónovo sprivatizovaných podnikov, zameraná predovšetkým na ich účinnú vlastnícku kontrolu. Prostredníctvom regulovaného kapitálového trhu by sa malo podporovať, aby sa rozptýlení kupónoví vlastníci združovali do pevnejších zoskupení. Určité možnosti poskytuje inštitút deponovania týchto rozptýlených akcií, predovšetkým však treba podporiť také operácie na kapitálovom trhu, ktoré by napomáhali sústredenie akcií v rukách strategických korporatívnych investorov. Takéto riešenie by sa malo hľadať v prvom rade v záujme skonsolidovania vlastníctva v investičných privatizačných fondoch. Všeobecnú tendenciu by malo predstavovať úsilie vytvoriť pre solídne investičné fondy možnosti, aby sa mohli postupne vyvinúť na subjekty holdingového typu.

e) V priebehu doterajšej privatizácie sa ukázalo, že štátu zostane i po privatizácii mnoho úloh voči podnikom. Fond národného majetku resp. obdobné inštitúcie v krajinách V4, vymenili si pri prevode privatizovaného majetku významné záväzky, a to nielen pri splácaní kúpnej ceny podniku, ale aj v otázkach zamestnanosti, investícií a pod. Privatizanti sa nezriedka vyhýbajú plneniu týchto záväzkov. S tým čiastočne súvisí, že organizácie typu Fondu národného majetku majú aj ďalšie oprávnenia, napr. podiel na akciách už sprivatizovaných podnikov, pri leasingu, pri správach komercializovaných, ale ešte nesprivatizovaných podnikov a pod.

Na manažovanie týchto práv a oprávnení musí byť Fond národného majetku (resp. obdobné inštitúcie) usposobený. Keďže tieto aktivity sa budú týkať veľkého počtu podnikov, musia sa - ak nemá vzniknúť byrokratický kolos - vytvoriť moderné podnikateľské štruktúry (napr. holdingy, regionálne štruktúry).

f) Za poznámku ešte stojí, že deštruktívne účinky predprivatizačnej agónie prestanú pri takých podnikoch, o ktorých vláda rozhodne, že zostanú vo výlučnom alebo v prevažujúcom štátnom vlastníctve, avšak s tým, že budú komercializované, prevedené na režim obchodného práva a že štát bude na ne vplývať iba z titulu svojej kapitálovej účasti v nich, takisto ako akýkoľvek iný vlastník kapitálu. Maďarsko takéto riešenie zrealizovalo už dávno a jeho efekt je pozitívny.

1.3 Finančná kríza podnikov

V prechode k trhovej ekonomike transformujúce sa krajiny pokročili už natoľko, že peniaze začínajú "panovať" - v dobrom i zlom zmysle. Napríklad ak podnik má možnosť niečo užitočné vyrábať, exportovať, ale nemá na to finan-

cie, nemôže také aktivity zrealizovať. Ak sú "choré" podnikové financie masovým javom, stávajú sa relatívne autonómnou príčinou degresu celej ekonomiky.

Finančný úpadok podnikov má mnoho príčin. Podnikové financie ich prevádzajú na "spoločného menovateľa" - *peniaze*. Mnohé podniky sa do finančnej krízy dostali pre stratu domácich a zahraničných trhov; niektorým z nich "zamrzli" zahraničné pohľadávky. Ďalšie podniky klesajú pod ťarchou prednovembrových úverov. Iné doplácajú na následky prehnanej reštrikčnej politiky.

Osobitnou príčinou je *nevhodná koncepcia financovania privatizácie*. Všeobecne povedané, kúpna cena privatizovaného podniku pripadne subjektu (napr. Fondu národného majetku) mimo podniku, ale splácať sa musí z konta budúcich podnikových zdrojov, ktoré by podnik potreboval na svoje ozdravenie a reštrukturalizáciu. Nie div, že privatizované podniky horúčkovite hľadajú vonkajšie zdroje (zahraničný kapitál, navyšovanie základného kapitálu a pod.).

Jednu skupinu príčin finančnej krízy podnikov možno pripísať na vrub *nedokonalosti platobného systému*. I pre budúcnosť treba podporovať zápočtové akcie. Nemožno však očakávať to, čo sa nimi nedá riešiť: môžu prispieť k prekonaniu nedostatkov platobného mechanizmu, nemôžu však riešiť hlbinné príčiny finančnej krízy podnikov.

Hlavná pozornosť by sa však mala sústrediť na *vnútro podnikové príčiny finančnej krízy*. Tie možno približne zhrnúť tak, že mnohé podniky sa neadaptovali na podmienky normálnej trhovej disciplíny. Niektoré podniky to ešte nevedia, iné nemali dost času (také by v konsolidovaných trhových podmienkach dostali na prechodný čas kapitálové injekcie). No sú podniky, ktoré - využívajúc nedokonalosť nášho trhu - vedome unikajú spod jeho tlaku (tvrdého rozpočtového ohraničenia). Extrémnym prípadom sú podniky, ktoré denne inkasujú od obyvateľstva hotové peniaze, nikto im teda nič nedlhuje, ale oni dlhujú dodávateľom, bankám, štátu dane, dlhujú fondom sociálneho poistenia a pod.; príčinou býva zlé, trhovu nekonformné hospodárenie: ich majitelia často žijú "na vysokej nohe", platia vysoké mzdy, drahé autá a pod. Preto bude potrebné podporovať všetko, čo zvyšuje trhovú disciplínu.

Nezastupiteľným prostriedkom na zvyšovanie tlaku trhu na upevňovanie trhovej disciplíny sú *bankroty*. Orientácia na ich široké, celoplošné uplatňovanie by však bola nerealistická. Skúsenosti Maďarska, kde bol uzákonený inštitút povinných celoplošných bankrotov, to potvrdili. Hlavným poslaním bankrotov je postupne vytvárať psychózu, že sa treba správať trhovu disciplinovane. Mali by sa preto uplatňovať selektívne, iba v krajných a nie sporných prípadoch.

Pomerne nesporné budú prípady bankrotov vyúsťujúcich do faktickej likvidácie drobných podnikov; v tom prípade sú i dopady na banky a zamestnanosť pomerne malé. Podstatne zložitejšie je to pri väčších podnikoch; riešením tu spravidla nemôže byť faktická likvidácia podniku - dopady na banky a zamestnanosť by mohli byť nielen neúnosné, ale i zbytočne veľké. Podobne ako na Západe by riešením bankrotov väčších podnikov obvykle mala byť reštruktura-

ralizácia, výmena manažmentu, fúzie - so zameraním v prvom rade nie na likvidáciu, ale na ozdravenie podniku.

Vážnym prostriedkom na riešenie finančnej krízy podnikov je účasť štátu na ich *oddžhení*, napríklad prevzatím podnikových dlhov formou dlhodobých štátnych obligácií. V Poľsku a v Maďarsku uskutočnili rozsiahlu akciu konverzie časti podnikových dlhov takouto formou (v Maďarsku 20-ročných a v Poľsku 15-ročných obligácií). Konsolidačné banky na Slovensku a v Českej republike prevzali podnikové úvery na zásoby, ktoré vznikli sčasti tak, že podľa úpravy z roku 1969 podnikové zásoby boli prevedené z financovania zo štátneho rozpočtu na úverovú formu.

Maďarské a poľské skúsenosti však poukazujú aj na negatívne stránky prevzatia podnikových dlhov štátom: v mnohých podnikoch a bankách to oživuje staré tendencie spoliehať sa na "tých hore", a nie na vlastné sily. Preto sa zdá byť racionálnym element maďarských riešení, že štát nepreberá celý podnikový dlh, časť z neho zostáva na podnikoch a bankách. Nesporné sa zdajú byť aj prípady, keď zodpovednosť štátu za vznik podnikových dlhov je jednoznačná (napr. ide o niektoré položky tovarových "spiskov" v rámci bývalej RVHP).

2. Základné problémy makroekonomickej politiky

2.1 Celkové pohľady

Z makropohľadu sa degres ekonomiky javí ako pokles produktivity práce spoločnosti ako celku. Takýto "štatistický" pohľad má svoj význam, a to predovšetkým v tom, že pomôže vytvárať takú celkovú psychózu a prispieť k formovaniu takej hospodárskej politiky, ktorej jadrom by malo byť, že sa z degresu dostaneme len tak, ak ekonomika ako celok i každý jednotlivec (i podnik) bude pracovať lepšie, produktívnejšie. Skrátka, že sa musíme spoliehať predovšetkým na naše vlastné sily.

O problémoch, ktoré bude potrebné zvládnuť v mikrosfére, sme už hovorili. Chceme ešte dodať, že zložitým problémom bude náprava individuálnej pracovnej morálky. Tá u nás ani predtým nebola vysoká, ale v posledných rokoch sa ešte viac uvoľnila.

Avšak, iba samotné, izolované úsilie o zvýšenie individuálnej produktivity práce (tak ako pred "Novembrom") nestačí. Žijeme už v nových podmienkach. Trh - i keď je nedokonalý - predsa už pôsobí natoľko, že produktivita ekonomiky ako celku sa zvýši len vtedy, ak budeme mať pre koho vyrábať, ak budeme mať širšie odbytové trhy. To vo zvýšenej miere platí o zahraničných trhoch a dvojnásobne pre Slovensko ako malú krajinu. Výpadok východných trhov zatiaľ nebol úplne nahradený exportom na Západ. Ak by sa nezískali nové trhy - či už na Západe, alebo na Východe - krajinám Visegrádskej skupiny hrozí osud chronického zaostávania. Aj z pohľadu mikrosféry by sa mal pozitívne hodnotiť nie ten podnik, ktorý zvyšuje produktivitu práce, pričom prepúšťa

pracovníkov, ale predovšetkým ten, ktorý rozšíri svoje odbytové trhy, a zároveň zvyšuje produktivitu práce.

Najrýchlejšie a najľahšie by sa trhy transformujúcich sa ekonomík rozšírili, keby sa na nich mohli presadiť podniky s produkciou z existujúcich kapacít, ktorých (ako aj pracovných síl) je prebytok. Najschodnejšia je táto cesta na domácich trhoch, preto by hospodárska politika mala využívaniu týchto šancí pripisovať vysokú prioritu. Ťažšie, ale nevyhnutné je prenikáť na exportné trhy. Najľahšie sa na trhy preniká s modernými výrobkami, ktoré však potrebujú moderné kapacity a tie zasa vyžadujú čas a peniaze. Je to však jediná cesta, ktorá je pre budúcnosť schodná, a preto sa treba na ňu vydať už dnes.

2.2 Pohľady z hľadiska agregátnej ponuky a agregátneho dopytu

Z pohľadu makroregulačnej politiky možno povedať, že spomedzi operácií na strane agregátnej ponuky bude rozhodujúcu úlohu pri zastavení degresu a oživení ekonomiky zohrávať ozdravenie podnikov - čo sme sa už snažili dokázať v predchádzajúcej časti.

Pokiaľ ide o hospodársku politiku zameranú na prekonanie degresu, používajúcu rôzne manévry v oblasti agregátneho dopytu, panuje celková zhoda v tom, že sa má uskutočňovať proexportná a proinvestičná politika. Kontroverzie sú v otázkach rozpočtovej a menovej politiky, ale sčasti aj v otázkach oživovania spotreby obyvateľstva.

Pokiaľ ide o dôchodkovú reštrikciu, ako jednu zo zložiek šokovej terapie, prevláda názor, že bola nadmerná a že bola jednou z vážnych príčin poklesu kúpnej sily obyvateľstva, zúženiu domáceho trhu a degresu výroby. Jedna časť ekonomickej obce je toho názoru, že v záujme oživenia ekonomiky treba zvyšovať kúpnu silu obyvateľstva. Hrozba inflácie je podľa nej minimálna, pretože máme nevyužitú výrobnú kapacitu. Naproti tomu iná skupina ekonómov sa domnieva, že riziko inflácie je značné, keďže naša podniková sféra nereaguje "trhovo normálne". V praxi bude nevyhnutná "stop and go" politika - zvyšovať kúpnu silu obyvateľstva, ale zastaviť sa, keby to viedlo k inflácii. Krajiny V4 tak aj postupujú - tolerujú rast príjmov obyvateľstva, hlavne miezd. Najnovšie však napr. česká vláda pribzdila mzdový vývoj, keď sa ukázal byť nadmerný.

Oživenie investícií sa všeobecne pokladá za kľúčový faktor oživenia celej ekonomiky. Poľská skúsenosť, kde investície, najmä stavebné, sa pokladajú za hlavný motor oživenia, to potvrdzuje.

Rozmach investícií naráža prinajmenšom na dve bariéry:

- *neskonsolidovaná podniková sféra*; jej energiu pohlcujú najmä krátkodobé problémy existenčného charakteru, k problémom s dlhodobým časovým horizontom, a teda k investíciám sa dostáva ojedinele;

- *akumulácia finančných prostriedkov*; tých je málo, a navyše sú rozmiestnené veľmi nerovnomerne; okrem bánk má veľké zisky len palivový a energetický

komplex (treba však vidieť, že časť týchto ziskov je "formálna", nelikvidná); aj v niekoľkých iných podnikoch sa už vytvorili určité finančné zdroje; ale v mnohých podnikoch sú (ak vôbec sú) malé a veľmi rozptýlené, nedá sa s nimi robiť žiaden manéver, ktorý by mal väčší národohospodársky význam.

Stálo by za úvahu zvýhodňovať - podobne ako sa to vo Švédsku uskutočňuje už desaťročia - sústreďovanie takýchto rozptýlených podnikových prostriedkov na osobitných účtoch v bankách, ktoré podliehajú osobitnému režimu makroregulácie.

Autor tejto state sa stotožňuje s názormi tých ekonómov, ktorí v záujme oživovania ekonomiky pomocou investícií pokladajú za správne využitie i možnosť uvážlivej expanzívnej úverovej politiky - samozrejme, za podmienky, že takto získané finančné prostriedky budú spoľahlivo prevedené len na financovanie konkrétnych investičných projektov. Nemôže hroziť vážnejšie inflačné nebezpečenstvo, ak by sa pri štarte investičnej vlny využili aj zdroje z mierne deficitného štátneho rozpočtu. Napokon, liberalistický ideál nedeficitného štátneho rozpočtu vyrástol na inej živnej pôde, než je naša dnešná realita.

Začínajúca fáza oživenia v porovnaní s degresnou fázou transformácie bude prinášať i problémy nového druhu. Napríklad všeobecne sa vie, že predpokladané oživenie ekonomiky, a teda aj investícií bude zvyšovať nároky na dovoz (najmä strojov). Aby nevzniklo neúnosné napätie v platobnej bilancii, spočiatku bude potrebné uprednostňovať investície málo náročné na dovoz, akými sú bytová výstavba, výstavba diaľnic a pod., a samozrejme preferovať devízovo návratné a devízovo výnosné investície.

Aj zo širšieho hľadiska stoja za povšimnutie určité symptómy, na ktoré sa poukazuje v Maďarsku. Začínajúce sa oživenie tam totiž výrazne zvyšuje tlaky na finančné zdroje, a to vo všetkých sférach: v úverovej sústave, v štátnom rozpočte i v sektore domácností (tlak na mzdy, vývoj úspor). Tento relatívne nový druh možných inflačných tlakov bude potrebné pozorne sledovať nielen ako niečo negatívne, ale aj z toho hľadiska, či by sa možná reakcia na tieto tlaky dala využiť na oživenie investícií a exportu a tým aj celej ekonomiky.

2.3 Vonkajšia rovnováha

Zabezpečenie rovnováhy vo vonkajších ekonomických vzťahoch patrí a bude patriť medzi najvýznamnejšie úlohy hospodárskej politiky všetkých krajín V4. Významná je v tomto smere aj politika MMF, najmä jeho tlak na vyrovnanosť platobnej bilancie; vo všeobecnosti sa s týmto tlakom treba stotožniť.

Kardinálny význam má predovšetkým zabezpečovanie rovnováhy bežného účtu platobnej bilancie - získavanie devízových prostriedkov bežnou hospodárskou činnosťou - exportom tovarov a služieb. Vyrovnanie platobnej bilancie operáciami na kapitálovom účte - pôžičkami a predajom privatizovaného majetku do zahraničia - je iba dočasnou a perspektívne veľmi drahou výpomocou.

Každá z krajín V4 uskutočňuje rôzne aktivity na podporu exportu (daňové úľavy, exportné zmenky, medzivládne akcie); často sú tieto aktivity nedostatočne skoordované a nekomplexné. Zdá sa však, že hlavná "domáca bariéra" exportu spočíva v mikrosfére: pri všeobecnom ochromení podnikov nie každý z nich chce a môže na seba vziať obrovské bremeno, aké je spojené s prenikaním na zahraničné trhy. Okrem iných javov len týmto si možno vysvetliť, že nezanedbateľná časť (v prípade Maďarska vyše tretiny) obchodov krajín V4 medzi sebou, ale i s ostatnými krajinami bývalej RVHP (teda obchodov reálne uskutočniteľných) realizujú rakúske a nemecké firmy. Špecifický je prípad Slovenska a pražských zahranično-obchodných organizácií.

Štandardné prostriedky, ako sú devalvácie (vo všetkých krajinách okrem Českej republiky) a dovozné dane (na Slovensku a v Poľsku), ukazujú sa byť málo účinné. Nevýhodou týchto prostriedkov s celoplošnou účinnosťou je, že neskonsolidovaná podnikateľská sféra na zdrazenie dovozov často reaguje zvyšovaním domácich cien (v prípade poľnohospodárskych výrobkov v Poľsku je to predmetom silnej kritiky zo strany spotrebiteľov). Kvótovanie dovozov by takúto nevýhodu nemalo, lebo by ponechávalo určitý priestor pre dovozy, ktoré by mohli vyvíjať konkurenčný tlak proti zvyšovaniu domácich cien.

Vo všetkých krajinách V4 prevláda názor, že možnosti podstatnejšieho rozšírenia ich vzájomného obchodu sú dosť nízke, a to i napriek postupnému prechodu na spoločný trh. Poukazuje sa najmä na to, že vyspelú techniku môžeme získať iba na Západe a že tieto ekonomiky sú si podobné svojou štruktúrou, nie sú komplementárne. Napriek tomu možno povedať, že možnosti ich vzájomného obchodu nie sú bezvýznamné. Jednak nie je pravda, že vyspelú techniku možno získať iba na Západe. Realitou je, že krajiny V4 vyrábajú a aj na Západ vyvážajú niektoré špičkové výrobky a technológie, že zo Západu sa nedováža vždy iba najnovšia technika a technológia a že nie v každom prípade je efektívne doviest posledný "výkrik" vedy a techniky. A ďalej, i keď ekonomiky krajín V4 nie sú komplementárne, možnosti vnútroodvetvovej kooperácie sú značné (to je napokon typické i pre krajiny EÚ), ale hlavne ich ekonomická úroveň a zoslabenie v priebehu transformácie "vyrovnávajú ich šance" a vzájomný liberalizovaný obchod by neohrozil, ba pomohol viac než obchod s kýmkoľvek druhým. V centre pozornosti by mali byť predovšetkým existujúce a potenciálne dosažiteľné a cielene vytvárané komparatívne výhody v relácii k jednotlivým štruktúrnym súčastiam svetového hospodárstva (vrátane napr. dopadu protekcionistických politík na naše reálne komparatívne výhody). Dôležité miesto bude patriť zlepšovaniu zahraničnoobchodnej infraštruktúry, napríklad privatizácia by sa mohla bez veľkých nákladov využiť na vzájomné kapitálové poprepájanie obchodných a iných organizácií.

Zo špecifických otázok vzťahov medzi SR a ČR sa dotkneme len jednej otázky. Pred rozdelením ČSFR prúdili z Čiech na Slovensko značné rozpočtové prostriedky (ich ekonomickou podstatou, samozrejme, nebolo "doplácanie na

Slovensko"). Významný bol aj presun úverových prostriedkov. Finančné pohyby sa (až na zlomok úverových prostriedkov) rozpadom ČSFR prerušili. Na Slovensku to spôsobuje vážne finančné ťažkosti. Škodí to aj Českej republike: paralelne s finančnými prúdmi plynuli predtým z Čiech aj hmotné prúdy a české podniky tento odbyt teraz stratili. Myslíme si, že objektívne je obojstranný záujem vrátiť sa k tejto otázke. Riešením by mohlo byť, keby česká ekonomika po niekoľko rokov poskytovala Slovensku úvery (ich objem by postupne klesal). V naturálnej podobe by mohlo ísť hlavne o dodávky investičných zariadení z Čiech, ktoré slovenská ekonomika v predpokladanej fáze oživenia bude potrebovať a v každom prípade ich bude musieť doviesť prevažne zo zahraničia.

O problémoch zahraničného kapitálu sme sa z rôznych aspektov už zmienili. Pokiaľ ide o jeho prínos k nastoľovaniu rovnováhy, jeho potreba sa najviac pociťuje v mikrosfére: nemálo podnikov vidí jediné východisko zo svojej finančnej krízy v príleve zahraničného kapitálu. Pokiaľ ide o nastoľovanie makrorovnováhy, dnes sú už postoje trيزvejšie: úvery bude potrebné splácať, preto sa stále viac zdôrazňuje, že transformujúcim sa ekonomikám treba dať možnosť, ako sme to už spomenuli, získať devízy normálnym obchodom.

Problematika zahraničného kapitálu je, samozrejme, oveľa širšia, netýka sa iba jeho prínosu k nastoľovaniu rovnováhy. Kľúčový je jeho celkový prínos k oživeniu ekonomík transformujúcich sa krajín. Diskusie okolo tejto otázky sú veľmi živé a kontroverzné. Všeobecne sa uvádza, že prílev zahraničného kapitálu bol malý. Naším ekonomikám to významnejšie nepomohlo. Kontroverzie sú aj v otázke, či sa to v blízkej budúcnosti môže zmeniť. Autor tejto state je toho názoru, že príliš optimistické očakávania nie sú namieste. Prílev prostriedkov po línii vlád a vládnych inštitúcií, akou je MMF a iné, bol vzhľadom na naše potreby relatívne nedostatočný (navyše išlo o úvery, nenávratné prostriedky boli nepatrné). A súdiac podľa nedávnej kritiky ministrov financií G7 na adresu MMF za jeho prílišnú "rozšafnosť" doterajší kurz sa ešte sprísni. Pokiaľ ide o súkromný zahraničný kapitál, charakteristické je, že sa angažoval prakticky iba v privatizácii, úverové prúdy sú nepatrné a o investíciách "na zelenej lúke" sa vôbec nedá hovoriť. Podstatnou príčinou toho je, že transformujúce sa ekonomiky sú pre súkromný kapitál riskantným teritóriom - práve pre ťažkosti vyplývajúce z transformačného degresu.

Z doteraz povedaného však vonkoncom nemožno urobiť záver, že treba poľaviť v úsilí o získavanie solídneho zahraničného kapitálu. Bez ilúzií však treba vychádzať z toho, že zahraničná pomoc nemôže nahradiť domáce úsilie. Už len z čisto kvantitatívneho hľadiska môžu zahraničné zdroje i pri najzíchlivejších postojoch predstavovať iba zlomok toho, čo sa musí vytvoriť doma, aby sa naša ekonomika pozbierala z hlbokého degresu. Spoliehať sa musíme predovšetkým na svoje sily. A keď si my pomôžeme, pomôžu nám aj iní.

Literatúra

- [1] GORYNIA, M.: Polska polityka przystosowawcza v latach 1990-1993. Gospodarka narodowa, 1994, č. 2.
- [2] Gospodarka polska 1990-1993. [Studia i materiały, č. 43.] Warszawa, Instytut nauk ekonomicznych PAN 1993.
- [3] Industrial Policies in the Economies in Transition. New York, Economic Commission for Europe, OSN 1993.
- [4] KISS, K.: Western Prescriptions for Eastern Transition. Budapest, Institute for World Economics 1993.
- [5] OECD Survey. Hungary, Paris, OECD 1993.
- [6] Správa o menovom vývoji v Slovenskej republike za rok 1993. Bratislava, Národná banka Slovenska 1994.
- [7] Statistical Bulletin, 4. Quarter. Štatistický úrad Slovenskej republiky, Český statistický úřad, Kőzponti statistikai hivatal, Główny urzand statystyczny, apríl 1994.
- [8] PINTO, B. - BELKA, M. - KRAJEWSKI, S.: Transforming State Enterprises in Poland. Washington, The World Bank, február 1993.

ON MUTUAL COMPARISON OF THE VISEGRAD-GROUP COUNTRIES ECONOMIC POLICIES

Ignác RENDEK

The economic policy of all the Visegrad-group countries is - and in the next year will continue to be - determined mainly by two circumstances: the unfinished system changes and the real economy decrease.

Since the basic transformation strategies principles were roughly equal in all the V4 countries the results obtained are also roughly the same, as well as the unsolved problems concerning both system and real sphere.

In real sphere a deep decrease was recorded. GDP decreased by 20-25 % and industry by 35-40 %. Approximately after 3 years from the beginning of the transformation process the decrease has been stopped now and first signs of recovery are evident. In the next part of the paper the analysis of the reasons of the decrease and the way out of it both in microsphere and macrosphere are presented. The consequences of the fact that there is no ownerships management of state enterprises (up to their privatization) as well as the discrimination policy against them are analyzed. Some further problems of privatization are dealt with and the necessity of enterprise subjects "ripening" after the privatization (especially the voucher privatization) are discussed. Actual problems of external and internal equilibrium are treated from macroeconomic point of view and the revival of aggregate demand and supply are analyzed. In relation to the foreign capital the efforts of gaining it are emphasized and the primary position of domestic accumulation, i.e. the relying upon our own abilities, is stressed.

Z OBSAHU budúceho čísla
EKONOMICKÉHO ČASOPISU

Jan IŠA:

Hospodárska stratégia Slovenskej republiky a jej determinanty

Richard OTRATA:

Dynamika rastu a štruktúrne zmeny ekonomiky Slovenskej republiky v procese približovania sa k Európskej únii

Eduard MIKELKA:

Problémy rozšírenia Európskej únie o nové členské štáty

Anton KLAS:

Veda a výskum v hospodárskej politike vyspelých krajín

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČASOPIS PRE EKONOMICKÚ TEÓRIU,
HOSPODÁRSKU POLITIKU, SPOLOČEN-
SKO-EKONOMICKÉ PROGNOZOVANIE

Ekonomický časopis prináša state, diskusné príspevky a analytické štúdie z oblasti ekonomickej teórie, hospodárskej politiky, podnikového manažmentu, teórie a metodológie spoločenskej prognózy a výsledky prognostických prác, peňažnej teórie a menovej politiky, bankovníctva, teórie financií, cien, ekonometrie, matematickej ekonómie, ekonomickej štatistiky, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných prierezných a odvetvových ekonomík, ako aj sociálneho rozvoja. Venuje pozornosť otázkam svetovej ekonomiky a vonkajších ekonomických vzťahov Slovenskej republiky. Zaoberá sa aj dejinami ekonomického myslenia a národného hospodárstva. Prináša profily význačných slovenských a svetových ekonómov, recenzie teoretických prác a správy z vedeckého života.

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu SAV
a Prognostického ústavu SAV,
ročník 42, 1994, č. 9.

- Vydáva Slovak Academic Press, spol. s r. o.
- Sadzba: EÚ SAV
- Tlač: Kníhtlačiareň Repro Print Bratislava.
- Registračné číslo 7021.
- Rozširuje, objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Celoročné predplatné 228.- Sk, jednotlivé čísla 19.- Sk.
- Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, Pošta 12, 8. 8. 1994, č.j. 350-RPP/94.

JOURNAL FOR ECONOMIC THEORY, ECO-
NOMIC POLICY, SOCIAL AND ECONOMIC
FORECASTING

Ekonomický časopis brings out articles, discussions and analytical studies on economic theory, economic policy, management, theory and methodology of social forecasting and results of forecasting works, monetary theory and policy, banking, theory of finance, prices, econometrics, mathematical economics, economic statistics, industrial economics, agricultural economics, and other cross-sectional and branch problems, as well as on social development. It pays attention to problems of the world economy and the external economic relations of the Slovak Republic. It also deals with the history of economic thought and the national economy. It brings profiles of outstanding Slovak and world economists, reviews of theoretical works and reports on scientific life.

Distributed by SAP – Slovak Academic Press Ltd., P.O.Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovak Republic.

Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o.
Bratislava 1994